

MİLLİYETÇİLİK

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ • JOURNAL OF NATIONALISM STUDIES

CİLT 4 SAYI 1 • VOLUME 4 ISSUE 1 / NİSAN • APRIL 2022 / ISSN 2667 - 4459

MİLLİYETÇİLİK ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

(MAD)

Cilt: 4, Sayı: 1, Nisan 2022

MAD-JNS

JOURNAL OF NATIONALISM STUDIES

(JNS)

Volume: 4, Issue: 1, April 2022

ISSN 2667-4459

e-ISSN 2667-7911

Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi (MAD), bilimsel olan Milliyetçilik ve Milliyetçilik Teorileri hakkında disiplinler arası yaklaşımlar ve sosyal bilimlere ait tüm alanlarda yapılan araştırma, inceleme, kritik ve çeviri makalelere yer veren uluslararası hakemli bir dergidir. MAD, yılda iki kez çevrim içi ve matbu olarak yayınlanmaktadır (Nisan-Ekim). **MAD, bu alandaki çalışmaların nitelik ve niceliğini artırmayı amaçladığından özgür ve açık erişim yayın politikalarını benimsemektedir. Bu amaçla yazıların sunulması, değerlendirilmesi ya da yayınlanması için herhangi bir ücret talep edilmemekte, ayrıca yayınlanmış makalelere ücretsiz ve sınırsız erişim sağlamaktadır.**

The main aim of the International Refereed "**Journal of Nationalism Studies**" (JNS) is to publish interdisciplinary approaches and academic, scientific, research, critical and translation articles in all fields of social sciences about the theories of Nationalism and Nationalism, which are academic and scientific. JNS invites researchers and authors from different disciplines to contribute to the journal. JNS is published twice a year, online and in print edition (April-October). **Since JNS aims to increase the quality and quantity of the work in this field, it adopts free and open access broadcast policies. For this purpose of journal, there is no charge for submitting, evaluating, or publishing articles, and it also provides free and unlimited access to published articles.**

İletişim/Contact:

<http://dergipark.gov.tr/madergisi>

www.milliyetcilikarastirmalari.com

dergi@milliyetcilikarastirmalari.com

ISSN: 2667-4459, e-ISSN: 2667-7911

Periyot: Yılda 2 sayı (Nisan-Ekim)

Uluslararası Hakemli dergidir.

Baskı: Ceren Yayıncılık-(284) 214 82 82

Nisan/April 2022-EDİRNE/TÜRKİYE

MİLLİYETÇİLİK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF NATIONALISM STUDIES

ISSN 2667-4459/ e-ISSN 2667-7911

DERGİ SAHİBİ /OWNER

Öğr. Gör. Haluk KAYICI

BAŞ EDİTÖR/EDITOR IN CHIEF

Doç. Dr. Mehmet Kaan ÇALEN-Trakya Üniversitesi-Türkiye

TEKNİK EDİTÖR/TECHNICAL EDITOR

Öğr. Gör. Haluk KAYICI-Trakya Üniversitesi-Türkiye

İNGİLİZCE EDİTÖRÜ/ EDITOR FOR ARTICLES IN ENGLISH

Dr. Michael ERDMAN, The British Library-İngiltere

YAZIM EDİTÖRÜ/COPY EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Gamze YILDIZ ERDURAN-Trakya Üniversitesi-Türkiye

EDİTÖR YARDIMCISI/ASSISTANT EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan TEMİZEL-Trakya Üniversitesi-Türkiye

KAPAK RESMİ/COVER PHOTO

Gökhan TEMİZEL

GRAFİK TASARIM/GRAPHIC DESIGN

İlter ALKAN

DİZGİ/TYPESETTING

Mehmet Ali KASAP

DANIŞMA-BİLİM KURULU

ADVISORY-SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Yusuf SARINAY, TOBB ETÜ-Türkiye

Prof. Dr. İrfan MORİNA, Priştine Üniversitesi-Kosova

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK, İstanbul Üniversitesi-Türkiye

Prof. Dr. Könül BÜNYADZADE, Milli Elmlər Akademiyası-Azərbaycan

Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR, Yıldız Teknik Üniversitesi-Türkiye

Prof. Dr. Bülent BAYRAM, Kırklareli Üniversitesi-Türkiye

Prof. Dr. Yahya Kemal TAŞTAN, Ege Üniversitesi-Türkiye

Prof. Dr. Levent BAYRAKTAR, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Türkiye

Prof. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR, İstanbul Üniversitesi-Türkiye

Doç. Dr. Fedora İvanovna ARNAUT-Kiev Taras Shevchenko
Üniversitesi/Ukrayna

Doç. Dr. Ufuk ÖZCAN, İstanbul Üniversitesi-Türkiye

Doç. Dr. Elnur AĞAYEV, Lefke Avrupa Üniversitesi-KKTC

Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-Türkiye

Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ, İstanbul Üniversitesi-Türkiye

Doç. Dr. Mehmet Kaan ÇALEN, Trakya Üniversitesi-Türkiye

Dr. Michael ERDMAN, The British Library-İngiltere

Dr. Öğr. Üyesi Fahri ATASOY, Kırıkkale Üniversitesi-Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Gökberk YÜCEL, Amasya Üniversitesi-Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI, Anadolu Üniversitesi-Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Dinçer ATAY-Kafkas Üniversitesi/Türkiye

Dr. Ferit Salim SANLI, Hacettepe Üniversitesi/Türkiye

Dr. İsmail Alperen BİÇER-Eskişehir Osmangazi Üniversitesi/Türkiye

BU SAYININ HAKEMLERİ/REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK

(İstanbul Üniversitesi-Türkiye)

Prof. Dr. Güney ÇEĞİN

(Pamukkale Üniversitesi-Türkiye)

Prof. Dr. Ali ASKER

(Karabük Üniversitesi-Türkiye)

Doç. Dr. Ufuk ÖZCAN

(İstanbul Üniversitesi-Türkiye)

Doç. Dr. Mehmet Kaan ÇALEN

(Trakya Üniversitesi-Türkiye)

Doç. Dr. Yasin ATLIOĞLU

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Hulusi Ertuğrul UMUDUM

(Atatürk Üniversitesi-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Dinçer ATAY

(Kafkas Üniversitesi-Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Turgay DÜĞEN

(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi-Türkiye)

Dr. Emre ELMAS

(Trakya Üniversitesi-Türkiye)

Dr. Can Tankut ESMEN

(Trakya Üniversitesi-Türkiye)

Dr. İsmail Alperen BİÇER

(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi-Türkiye)

BU SAYIDA YAZIM VE DİL EDITÖRLÜĞÜ YAPANLAR

Dr. Asım YILMAZ- Trakya Üniversitesi

Dr. Can Tankut ESMEN-Trakya Üniversitesi

Dr. Emin ÜNSAL- Trakya Üniversitesi

Dr. İsmail Alperen BİÇER-Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Arş. Gör. Muhammed TAĞ-Trakya Üniversitesi

**MİLLİYETÇİLİK
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

Cilt: 4, Sayı: 1, Nisan 2022

İÇİNDEKİLER
Araştırma Makaleleri

**JOURNAL OF
NATIONALISM
STUDIES**

Volume: 4, Issue: 1, April 2022

CONTENTS
Research Articles

Özgür BUDAK-Mehmet PARLAK

1-29

DEVLET İNŞASI, KAÇAKÇILIK VE
COĞRAFYA: POLİTİK SOSYOLOJİK BİR
YAKLAŞIM

STATE BUILDING, SMUGGLING
AND GEOGRAPHY: A POLITICAL
SOCIOLOGICAL APPROACH

Sacit YARIMOĞLU

31-60

MİLLİYETLER MESELESİ TEMELİNDE
ORTA ASYA'DAKİ SOVYET
POLİTİKALARI

SOVIET POLICIES IN CENTRAL ASIA ON
THE BASIS OF THE NATIONAL ISSUE

Emre DESOVALI

61-91

MAKEDON TARİH YAZIMINDA
TÜRK-OSMANLI İMAJI

THE TURKISH-OTTOMAN IMAGE IN
THE MACEDONIAN
HISTORIOGRAPHY

M. Fahri DANIŞ-Esra DANACIOĞLU TAMUR

93-112

LÜBNAN'I FENİKE'YE EŞLEŞTİRMEK:
ERNEST RENAN'IN FİLOLOJİK
YAKLAŞIMI VE MISSION DE PHÉNICIE

REPRESENTING LEBANON AS
PHOENICIA: ERNEST RENAN'S
PHILOLOGICAL APPROACH AND
MISSION DE PHÉNICIE

Can Tankut ESMEN

113-141

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ESKİ
TÜRK TARİHÇİLİĞİ

ANCIENT TURKISH HISTORIOGRAPHY
IN THE REPUBLICAN ERA

ASOS
indeks

Scientific Indexing Services

Directory of
Research Journal
Indexing

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

DOI: 10.53425/madergisi.1035220

Araştırma Makalesi-Research Article

DEVLET İNŞASI, KAŐAKŐILIK VE COĞRAFYA: POLİTİK SOSYOLOJİK BİR YAKLAŞIM

Özgür BUDAK*
Mehmet PARLAK**

ÖZ: Barındırdığı tüm risklere karşın devlet iktidarını sosyal-bilimsel nesneleştirmenin önemi âşikârdır. Üzerinde uzlaşılmış fikrisabitlerin çokluğu devlete dair analitik sorgulamanın üzerini örtmektedir. Bu nedenle devleti hem fiziksel anlamıyla bir mekân hem de farklı iktidar mücadelelerinin, iktidar kaynaklarının ve toplumsal çelişkilerin kesiştikleri ve çatıştıkları sosyo-mekânsal bir iktidar örüntüsü olarak ele almak gerekmektedir. Devlet iktidarının çeperlerindeki gerilimleri anlamak bu iktidarın bizzat kendisinin ürettiği yerleşik politik tözlere başvurmadan bu örtüyü kaldırma imkanını beraberinde getirmektedir. Etnografi, antropoloji ve siyasî coğrafya gibi farklı disiplinlerin çalışma alanı olan sınır bölgeleri, devletin kendi teritoryasında harekete geçirdiği farklı iktidar kaynaklarını görme ve inceleme imkanı verir. Sınır bölgeleri hem güvenlikleştirme hem içirme hem de dışlama pratiklerini barındırdığı için, diğer bölgelere nazaran bu bölgelerde farklı devlet refleksleri görmek mümkündür. Özellikle devletin bu bölgelerde kaçakçılığa karşı yürüttüğü mücadeleye odaklanmak, devletin bir özü ve sabit-tekil bir doğasının olmadığını, devletin var olduğu stratejik alanda farklı yatınlıklar sergileyebileceğini görmemizi sağlar. Bir siyasî coğrafya çalışması olan bu metin, sınırlarına ve bu sınırlardaki

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ozgurbudak@gmail.com, enesbahadirkizak@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2857-2006.

**Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Beşeri ve İktisadi Coğrafya), mehmet-parlak@outlook.com.tr, ORCID: 0000-0002-2779-6294.

Geliş Tarihi-Received Date: 10.12.2021
Kabul Tarihi-Accepted Date: 27.01.2022

kaçakçılıkla mücadelesine odaklanarak, devletin askerî, ekonomik, ideolojik ve siyasal iktidar kaynaklarının örtüşüp örtüşmediğini, devlet iktidarının “yekpare bir blok” olup olmadığını tartışmayı amaç edinmektedir.

Anahtar kelimeler: Sınır Bölgeleri, Kaçakçılık, Uluslaşma, Devlet İnşası, Siyasî Coğrafya.

STATE BUILDING, SMUGGLING AND GEOGRAPHY: A POLITICAL SOCIOLOGICAL APPROACH

ABSTRACT: Despite all the risks it carries, the importance of social-scientific conceptualization of the state power is obvious. The multiplicity of agreed upon fixed ideas obscures the analytical inquiry into the state. For this reason, it is necessary to consider the state both as a physical space and as a socio-spatial power pattern where different power struggles, power sources and social contradictions intersect and clash. Understanding the tensions at the peripheries of state power brings the possibility of removing this veil without resorting to the established political substances produced by this very power itself. Border regions, which are the study areas of different disciplines such as ethnography, anthropology, and political geography, provide the opportunity to see and examine the different sources of power that the state has mobilized in its territory. Since border regions contain practices of securitization, inclusion, and exclusion, it is possible to see different state reflexes in these regions compared to other ones. Focusing especially on the state's fight against smuggling in these regions allows us to see that the state does not have an essence and a fixed-singular nature, and that the state may exhibit different tendencies in the strategic area in which it exists. This paper, which is a study of political geography, aims to discuss whether the military, economic, ideological, and political power sources of the state overlap, and its nature as a “monolithic bloc”, by focusing on its borders and its fight against smuggling within these borders.

Keywords: Frontier Regions, Smuggling, Nation Building, State Formation, Political Geography.

GİRİŞ

Kaçakçılık, göç ve siyasî coğrafya literatürünün bir asrı aşan yolculuğuna bakıldığında politik öncelikler, uluslararası bloklar, askerî hesaplar, disiplinin akademik sınırlarını belirleyen pedagojik ön kabuller ve bütün bunlara yönelik ortaya çıkan eleştiri ve tepkilerin damga vurduğu bir patika görülmektedir. Siyasî coğrafyanın köklerine yerleşmiş olan ve 19. yüzyılın ikinci yarısına damga vuran imparatorluklar arası mücadele çalışma alanını ve ilgilerini kaçınılmaz olarak devlet ve askerî merkezli bir hatta doğru çekmiştir. Alman coğrafyacı Friedrich Ratzel'in uluslar için yaşam alanı kavrayışının faşizan teoriyle ve sosyal Darwinizm ile yaptığı evlilik, Alfred Thayer Mahan'ın deniz gücü ve küresel kontrol teorisinin her yeni yetme deniz aşırı imparatorluk için izlenecek bir formüle dönüşmesi, John Mackinder'ın "Can damarı" teorisinin yüzyılımızın başındaki emperyal çekişmeye entelektüel bir çerçeve oluşturması coğrafya ve devlet arasında kurulan monopolcü ilişkinin kökleri olarak görülebilir (Mahan, 1890; Mackinder, 1904).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra modern siyasî coğrafyanın ilgi alanları inşa edilirken her ne kadar bu mirasın ırkçı, şoven ve militarist temaları törpülense de, kısa sürede ortaya çıkan Soğuk Savaş dinamikleri çalışma alanının temellerinde yatan, coğrafya ve insan ilişkilerini güvenlikçi, dar bir devlet anlayışında sabitleyen bakış açılarını yeniden üretmiştir. Spykman'ın modern disiplinin çerçevesini belirleyen kitabında olduğu gibi barış ve çatışmanın şartları büyük oranda coğrafyayı jeopolitik önceliklere bağlayan bir analiz çerçevesine eklemlenmiş (Spykman, 1944); bu akademik/pedagojik eğilimi besleyecek bol miktarda siyasî ve kurumsal ilgi ile fon olanakları çevresel determinizmin oldukça tek taraflı bir yorumunu 1970'lere kadar rakipsiz kılsa da siyasî coğrafya çalışmaları Brian Berry'nin deyimiyile ilgileri dar, yaratıcılığı düşük, kurumsal etkiyle iş gören "ölü durgun suya" dönüşmüştür (Berry, 1969).

60'ların sonunda sosyal bilimlerin diğer disiplinlerinin yaşadığı değişimle birlikte siyasî coğrafyayı içine girdiği ilhamsız üretim biçimlerinden kurtarmak için mücadele edilmiş, sonraki yirmi yıl boyunca feminist teoriden post yapısalcılığa, dünya sistem kuramından etnografik yönetime uzanan eleştirel nitelikle

perspektifler tedrici olarak disipline yeni ilgi alanları ve iş yapma yordamları eklemiştir. *Political Geography* dergisi etrafında örgütlenen yeni perspektif modern politik coğrafyanın çeşitlilik gösteren ilgi alanlarını yaratmış, bu ilgi alanlarına yönelen araştırmacılar devlet dışı aktörler, ilişkiler ve akışlar üzerine eserler verdikçe alanın “Soğuk Savaş” döneminde kurulan sınırları müphemleşip genişlemiştir. Siyasî coğrafya alanında gerçekleşen “kültürel dönüşümün” önemli sonuçlarından biri devlet dışı, üstü ya da karşıtı aktörler arasında sınırların ket vuramadığı mekânlarda ve bağlamlarda şekillenen akışların incelenmesidir. Siyasî coğrafyada ortaya çıkan göçebe paradigma gittikçe artan ölçüde bütün yerine parçaya, kurum yerine birey ve gruplara, mekânda sabitlenmiş kurallar sistematiği yerine tekinsiz ve akışkan olana odaklandıkça devlet denen tanımı güç iktidar ve ilişkiler ağı daha az ilgi gösterilen bir çalışma konusu olmaya başlamıştır (Hazan ve Hertzog, 2012).

Donnan ve Wilson’ın hudutlar üzerine yaptığı çalışmalar toplumlar ve ekonomik sistemler arasında inşa edilmiş yapay sabitleyici yapılar yerine bunu aşan “yeni fikir ve deneyimlere” odaklanırken, Grimson ve Vila yeni demokrasi imkanlarının inşası için hudutları aşan diyalogu ve karşılaşmaları ön plana çıkaran coğrafya, kültür ve aidiyet ilişkilerinin temelinde melez karakterine işaret etmektedirler (Donan ve Wilson, 1999; Vila, 2003; Grimson, 2006). Akışlar ve parçalı kimlikler üzerinde çalışmak devlet ve millet inşasının getirdiği, özünde baskıcı nitelik gösteren ve toplumları birbirinden ayıran bir anlayışa panzehir olarak gösterilmekte, Hazan ve Hertzog’un (2012) deyimıyla coğrafyayı, antropoloji ile yeniden bağlayan bir göçebelik dönüşümü kucaklanmaktadır. Son yirmi yıla damga vuran bu göçebe dönüşüm Türkiye akademisindeki eleştirel coğrafya çalışmalarını da etkilemektedir. Kaçakçılık, göç ve hudutlar üzerine olan akademik üretim ve yayınların büyük oranda devlet sınırlarını sabitleyip koruyan bir Cumhuriyet geleneğinin etkisiyle, ulusal hukuk kurallarına ya da ulusal ekonomik çıkarlara yönelik eserler vermiş olan bir geleneğe tepki niteliğinde çalışmalar; sınır bölgelerinde yasa dışı ekonomik aktivite, göçmenlik, kültürlerarası akışkanlık ve toplumsal cinsiyet gibi konular üzerine odaklanmaktadır. Yapılan çalışmalar aynı zamanda uluslararası

literatürde bulunan antropolojik ve etnografik ilgi ve yöntemlere ilgi duymakta, insan deneyimi, kültürel melezlenme ve kimlik gibi aktör merkezli araştırmalar tasarlamakta, bu araştırmaları da küçük ölçekli etnografik veriyle desteklemektedirler (Oğuz, 2012; Özgen, 2005; Şenoğuz, 2015).

Ne var ki, her ne kadar siyasî coğrafya, göç ve kaçakçılık alanlarında ortaya çıkarak insan coğrafyasına ilişkin oldukça üretken yeni ilgi alanlarını akademik araştırma gündemlerine dâhil etse de, disiplindeki “göçebe dönüşümün” bir riski beraberinde getirdiğini söylemek gerekmektedir. Devlet bir nesne, kurumsal örüntü ya da iktidar ilişkileri olarak modern siyasî coğrafya çalışmalarında silikleşmeye başlamıştır. Disiplinin köklerindeki güç ilişkilerine belki de bir tepki olarak günümüz araştırmacıları eleştirel coğrafyacılığın patikasını devlete teğet geçen ya da ona rağmen üretilen sorunsallarda aramaktadırlar. Başka bir deyişle, Michael Mann’ın savını takip edersek, kendilerini meşrulaştırıp tanımlarken sivil topluma ilişkin süreç ve ilişkileri kendi uzmanlık alanına mal eden akademik disiplinler toplumda var olan farklı iktidar ilişkilerini sabitleyip koordine eden devletle ilgili mekanizmalara ilgi duymamakta, devletsiz kuramlar ve araştırma gündemleri üretmektedirler (Mann, 1988: 25). Yeni eğilim devletçi tözcülüğün yerini kültüralist tözcülüklerle ikame etme gibi potansiyel riskleri barındırdığı gibi toplumsal iktidarın ilişkiyel doğasını kavramaktan gittikçe uzaklaşan “yerel” araştırma gündemlerine hapsedilmektedir. Buna karşılık toplumsal iktidar ilişkilerinin çok katmanlı ve karmaşık yapısını anlamak; bu ilişkileri tarihsel ve kurumsal süreçlerdeki süreklilik ve kopuşlarla ilişkilendirebilmek için hem devlet inşası ve toplumsal iktidar arasındaki ilişkinin doğası hakkında, hem de bu ilişkinin nasıl yeniden üretilip meşrulaştırıldığı hakkında bir fikir sahibi olmamız gerekmektedir. Bu da siyasî coğrafya, göç ve kaçakçılık çalışmalarının devleti de içine alan ancak eleştirel bir tarihsel sosyolojik bakış açısıyla yeniden tasavvur edilmesi ihtiyacını doğurmaktadır.

1. DEVLET İKTİDARI VE COĞRAFYASI

Olaylar, durumlar ve kurumlar karşısındaki pratik sezgilerimiz devlet tarafından yapılandırıldığından devlet hakkında düşünürken kendimiz de devletin ürünü olan düşünce biçimlerine

başvurmaya yatkındır. Bu yüzden bir sosyal bilimler nesnesi olarak devlet, kendisi hakkında sayısız fikrisabitler olan bir kavramdır. Kendisi hakkında yazarken öylece devlet deyiverirsiniz ve o an herkes onun ne anlama geldiğini ve zaten hep var olduğunu bilir, zaten söz konusu devlet olunca başka türlü de düşünülemez.

Politik ve sosyal kimlik inşası açısından verimli ikilikler ve yerleşik politik tözlerin akademik cemaattaki kullanımları devletin bir sosyal-bilimsel nesne olarak tanımlanmasında önemli bir engel oluşturmaktadır. Bu akademik cemaatin varsayımları açısından devletin ne olduğu zaten bellidir. Bu perspektifte devlet; ulusal olarak belirli anayasal ilkelerin kuru ve tozlu yasal-formalist çalışmaları ile ilişkili eski moda bir kavramdan başka bir şey değildir (Skocpol, 2002: 4). O halde onun üzerinde daha fazla düşünmeye gerek yoktur, ihtiyacımız olan daha kenar epistemolojilerdir: Devlet iktidarının tahakkümü altındaki azınlıklar, sınıf çatışmaları, ayaklanmaların tarihi, devlet dolayımına alternatif inşa edilen ekonomi, kimlik ve süreçler esas odaklanılması gereken çalışma alanlarıdır. Oysa ihtiyacımız olan şey, devlet iktidarının farklı kaynakları arasındaki ilişkiye bakmaktır. Böylece onların içerisinde geliştiği ve keştiği yapısal süreçlerin nasıl işlediğini anlama şansı yakalarız. Devletin ne olduğu sorusu önemlidir, ancak ona yönelteceğimiz nasıl sorusunun vereceği cevaplar bize devlete daha uzaktan bakabilme imkanı verecektir. Foucault'ya göre analizi "nasıl" sorusu ile başlatmak temel bir iktidar varsayımını birçok bakımdan kritik olarak yerinden etmektir. Bu; analiz nesnesi olarak bir iktidarı değil iktidar ilişkilerini almaktır (Foucault, 2014: 72). Bir devletin şekillendiği süreç çatlaksız değildir, matematiksel yasaları takip etmez; hedefler, alışkanlıklar, ihtiyaçlar ve yatkınlıklar gibi momentlere bölünmüştür. Otto Hintze (1975: 162), tarihin Hegel'in sandığı gibi kendi yasalarını izleyen ilerici ruhanî gelişime izin vermediğini hatırlatır. Hintze'ye göre bakmamız gereken şey sürekli işbirliği ve etkileşimlerdir. Düz tarihsel bir doğa durumu ve araçsal bir oluşum seması çizmektense (doğa durumu ve Marksist literatürün devletin çatışmacı doğası üzerine yaptığı vurguların da hatırlattığı gibi, örgütlü cebrin devlet oluşumu konusundaki önemini inkar etmeden)

devlet oluşumuna ön ayak olan toplumsal ilişkilere ve kaynaklara bakmak, nomotetik tarih anlayışının ötesine geçmemizi sağlar.

Devlet bir töz değil, farklı iktidar ilişkileridir. Peki yukarıda bahsedilen epistemik cemaatin ihmal ettiği bu ilişkiler, devlet alanının kendisinden yola çıkılarak anlaşılabilir mi? Başka bir deyişle; hazmı güç bir yemek olarak devlet (Foucault, 2015: 64), işlevlerinden yola çıkılarak anlaşılabilir mi? Devletin askerî, politik, ekonomik ve kültürel işlevlerini “bütünleştirmenin” (Mann, 2013: 107) ve böylece politik tözlerden uzak bir devlet anlatısı inşa etmenin bir yolu var mıdır? Devlet inşasının ayrıca sınırlarını belirleyen askerî, politik ve ekonomik dinamikler her zaman örtüşmezler.

Yapılandırılmış bir alan olarak devlet farklı iktidarlar arasında bağlantı kurar. Bu iktidarlardan herhangi birinin son kertede devlet iktidarı üzerinde belirleyici olduğunu söyleyen teoriler ve devletin herhangi bir sınıfın elindeki baskı aracı olduğunu söyleyen teoriler işlevsel karmaşıklığı ve iktidarın özerk karakterini anlamakta zorlanmaktadır. Poulantzas (2013: 113), bu minvaldeki voluntarist vurguların, devlete ilişkin analizi tamamen imkansız hale getirdiğini vurgulamaktadır. Devlet sadece sınıf mücadele alanı, sınıf hâkimiyeti aracı, sosyal paylaşım süreçlerinin merkezi, askerî gücün kurumsallaşması değildir; devlet farklı bir sosyo-mekânsal örgüttür (Mann, 2013: 17), ya da aynı zamanda hem eklemelenen hem de birbirine kıyasla çelişkiler ve farklılıklar gösteren iktidar düğüm ve şebekelerinin kesiştikleri stratejik bir alan ve bir süreçtir (Poulantzas, 2004: 151, vurgu orijinal metinde). Devlet son kertede askerî, ekonomik ve siyasî iktidarlardan sadece birinin çıkarlarına -Poulantzas’ın deyişiyle- “tercüman olmaz”, bu farklı iktidarlar arasındaki ilişkiye tercüman olur.

Sosyo-mekânsal bir örgüt olarak devletin despotik ve altyapısal iktidarının asıl alanı devletin fiziksel sınırlarıdır. Alanlar üstü bir yapı olarak devlet, farklı maddî/fiziksel ve sembolik sermayelerden müteşekkil bir uzamdır. Max Weber (2003: 132) devleti; “belli bir arazi içinde, fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde bulunduran insan topluluğu” olarak tanımlar ve “arazinin devletin en önemli öğelerinden biri” olduğuna dikkat çeker.

Michael Mann, eğer devletin işlevlerinin çokluğu ile teritoryal merkeziliğini birleştirebilirsek onun özerk iktidarını açıklayabileceğimizi söyler. İndirgemeci ve araçsal devlet tanımlarının yarattığı epistemolojik eşik böylece aşılabılır. Bu yönde bir girişim için devleti sınırları belli bir mekân olarak ele alacağız ve onun sınırlarının oluşumundan ve bu sınırlarında gerçekleşen kaçakçılık ekonomilerinden yola çıkarak işlevlerine odaklanacağız.

Öyle görünmektedir ki sınır bölgelerinin denetimi ve kaçakçılıkla mücadele, devletin politik, askerî ve ekonomik işlevlerinin kesişim noktasında yer almaktadır. Sınır bölgeleri siyasî, ekonomik ve askerî coğrafyaların örtüştüğü alanlardır. Bu coğrafyaların etkileşimi, devletin oluşumu konusunda birtakım ipuçları taşımaktadır. Bu anlamda, bir el koyma kurumu olarak devletin temel malî işlevi olan kaynak çekmeyi sekteye uğratan vergilendirilmemiş kazancın, yani kaçakçılığın denetimi ve onunla mücadele araçlarına (sınır polisleri, karakollar, gümrük duvarları, kanunlar vs.) odaklanmak devletin zor, kültürel ve ekonomik etkinlikleri arasındaki “simbiyotik ilişkiyi” (Tilly, 2002: 179; Mann, 2013: 135) görmemizi sağlar. Siyasî coğrafya, bu simbiyotik ilişkiyi görmek için kavramsal bir çerçeve sunabilir.

2. SİYASÎ COĞRAFYANIN SERENCAMI

Mekana bakmak; politik, askerî ve ekonomik olguların neden başka bir şekilde değil de, o şekilde vuku bulduklarını göstermek için bir başlangıç noktası olabilir. Coğrafi determinist bir yargıdan uzak durarak şunu ifade edebiliriz: Mekan bir şeylerin sadece gerçekleştiği yer değil, aynı zamanda sebebi de olabilir (Dear, 2018: 49). Bu mekân anlayışı belki de devlet oluşumuna nasıl bakmamız gerektiği konusunda bizi yönlendirmektedir.

Devlet, siyasî coğrafya çalışmalarının merkezindedir. Standart bir siyasî coğrafya çalışmasının odağına aldığı şey, devletin kimlik, vatandaşlık, yönetim süreçleri ve stratejik konumu gibi meselelerdir (Gilmartin, 2009: 26). Yirminci yüzyılın ortalarına dek coğrafyacılar devleti verili bir şey olarak kabul edip onun yer altı ve yer üstü zenginliklerine, iklimine, jeopolitik önemine ve küresel sistemdeki konumunu nasıl koruyacağına odaklanmaktan öteye

geçememiştir. Devletin egemenliğinin kapsamı, coğrafyasından elde ettiği artık ürünün denetimi, sınırları içerisindeki emek ve sermaye dolaşımı ve bunların devlet oluşumu üzerindeki etkileri coğrafyacılara ilgi alanına ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde girmiştir. 1960'lara kadar siyasî coğrafya devleti, çevresel determinist jeopolitik analizlerle aynı konumdan okuyordu. Oysa 1960'lara gelindiğinde Avrupa ve Amerika'da başlayan siyahî hareketler, kadın hareketi, savaş karşıtı gösteriler ve öğrenci isyanları diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi coğrafya üzerinde de derin etki yaratmıştır. Agnew (2002: 6), savaş sonrası dönemdeki üç dalga'nın siyasî coğrafyayı yeni çalışma alanlarına açtığını söyler: 1960'larda başlayan mekânsal analiz, 1970'lerde ekonomi-politik perspektifler ve 1980'lerden başlayarak 1990'ların sonlarındaki post-modern perspektif. İktidar, sınır, teritoryallik, feminist çalışmalar, ekolojik yaklaşım ve devletin özerkliği gibi konular bu dalgalarla birlikte disiplinin çalışma konuları olmaya başladılar. Coğrafyacıları seçim bölgeleri, seçim sonuçlarının öngörülmesi, darbeler ve savaş bölgelerindeki kaos gibi siyasî olaylarla ilgilendiren şey, bu olayların kendine özgü mekânsal organizasyonu ve onları destekleyen güç ilişkileridir (Gallaher, 2009: 1).

Devletlerin oluşumu ve gelişimi ile coğrafi ve teritoryal büyüklükleri arasında yakın bir ilişki vardır. Hintze'ye göre (1975: 170) feodalizmin yükselişinin nedeni, kontrol edilecek alanın büyüklüğü ile bu alanı kontrol edecek araçlar arasındaki uyumsuzluktur. Yönetilecek alanın kapsamı ile mevcut politik kontrol araçları (vergi sistemi, askerî disiplin, lojistik ve bürokratik aygıt) arasında "tutarlılık olması" (Hintze, 1975: 170), ya da altyapısal iktidarın gelişimi, kapsamlı ve başarılı bir oluşum için olmazsa olmazdır. Hintze'nin hesabına göre eski İngiltere'nin teritoryal büyüklüğü 15.000 kilometrekaredir ve bu 11. yüzyılda organize edilebilir bir alandır. Oysa bugün İngiltere daha geniş bir teritoryaya yayılmış durumdadır ve devletin bu coğrafi alanı lojistik meşakatlere katlanmadan organize etmesi imkansızdır. Devletlerin coğrafyası onların anayasal ve demokratik organizasyonlarını da etkiler. Barrington Moore (2012: 65, 70), İngiltere'de demokrasiye giden yolda Chartist hareketin yöneticilerce ılımlı karşılanmasının nedenini

İngiltere’de güçlü bir baskı aygıtının, yani kara ordusunun oluşmuş olmasına bağlar. Bu ise İngiltere’nin coğrafi pozisyonundan kaynaklanmaktadır. Hintze (1995: 174), İngiltere’yi güçlü bir baskı aygıtının ve kara Avrupa’sındaki gibi örgütlenmiş bir militarizmin gerekliliğinden ülkenin denizcilik ve ticarî faaliyete hâkim izole edilmiş nispeten güvenli coğrafi-politik konumunun kurtardığını söyler. Aynı şekilde ülkelerin coğrafyası, siyasî devrimler üzerinde de etkilidir. Livingstone ve Withers’a göre (2018: 257), Fransa’da 1789 Devrimi’nin kökeninde, monarşiye karşı bazı coğrafyalarda diğerlerinde daha belirgin olan hoşnutsuzluk yatıyordu: “Hatta [devrim] mevsim normallerinin dışında yağmurlu bir yaz sonrasındaki mahsul azlığı ve bunun sonucundaki fiyat artışlarını da içeren yerel coğrafya özellikleriyle tetiklenmiş olabilir”. Coğrafya ve devlet oluşumu arasındaki ilişkiye dair bu tarihsel örnekler çoğaltılabilir. Asıl vurgulamak istediğimiz; siyaset bilimi ve sosyoloji çalışmalarının ağırlıklı olarak ihmal ettikleri, siyasî coğrafya çalışmalarının ise merkezine koyduğu coğrafi mekân vurgularının, devlet oluşumu için verimli bir analiz çerçevesi sunabileceğidir.

“Siyasî coğrafya” terimi, Fransız filozof Turgot’un toprak ve tarımsal yerleşim, etnik dağılım ve siyasî örgütlenme gibi coğrafi gerçekler arasındaki ilişkiyi gösterme girişimine atıfta bulunmak için ürettiği bir kavramdır (Agnew vd., 2003: 2). Agnew ve arkadaşlarına göre siyasî coğrafya devlet ve idare için bir bilgi kaynağı ve dolayısıyla devlet bilgisi olarak tasarlanmıştır. Bir siyasî coğrafya nesnesi olarak devlet, disiplin tarafından farklı dönemde farklı şekillerde ele alınmıştır. Bazı coğrafyacılar devletlerin nasıl oluştuğu ve yönetildiği üzerine odaklanırken, diğerleri devlet gücünün nasıl oluştuğunu, nasıl meşrulaştırıldığını ve devlet örgütlenmesinin spesifik biçimlerini incelemektedirler (Gallaher, 2009: 17). Herb (2008: 22), siyasî coğrafyacıların devletle üç farklı şekilde ilişki kurduklarını vurgular: Birincisi; devlet iktidarının maksimizasyon sürecini kolaylaştırmışlardır. Birinciyle bağlantılı olarak ikinci gelenekteki siyasî coğrafyacılar devletin teritoryal varlığını sürdürmeyi ve yönetmeyi amaçlamışlardır. Burada devlet verili olarak kabul edilir ve statükusunun korunması amaçlanır. Bu gelenekteki siyasî coğrafya faaliyeti devlet ve imparatorluklar için “problem çözücü”

(Agnew, 2002: 58) bir bilgi birikimidir ve sömürgecilik projesinin gelişimiyle yakından ilişkilidir. Üçüncü gelenekteki siyasî coğrafyacılar devletin mekânsal olarak tezahür eden eylemlerine aktif olarak direnmiş ve devletin meşruiyetini sorgulamışlardır. Yakın dönem siyasî coğrafyacılarının kimlik, cinsiyet, sınıf, kapitalist dünya sistemi ve ekonomi çalışmaları böyle bir sorgulama ve itirazı içermektedir. Bu her üç geleneğin dışında kalan bu çalışma ise işlevlerinden yola çıkarak devlet iktidarının çoklu doğasını anlama çabasına girişecektir. Siyasî coğrafya; jeopolitik ve jeostratejiye yakınlığından kaynaklanan partizan epistemolojiden sıyrılıp, devlet merkezli ama devlet iktidarını meşrulaştıran ve genişleten değil, devlet mekanizmasını anlamaya çalışan bir anlatı kurabilir.

Etimolojik olarak “coğrafya” kavramının iki anlamı vardır: Birincisi “Dünya”, ikincisi ise “yeryüzünü tasvir etmek ya da haritalama”. “Devlete ilişkin/politik” anlamına gelen “siyasî” kavramının da başlıca iki anlamı vardır: Birincisi “müstahkem yer, kent” ve ikincisi “kent devleti, devlet” (Nişanyan Sözlük). Bu semantik çerçeveden bakıldığında, siyasî coğrafya; devlet iktidarının tahkiminden (müstahkem kılma, haritalandırma) bağımsız düşünülemez. Siyasî coğrafya bilgisinin oluşumu, devletin maddî ve söylemsel inşası ile yakından ilişkilidir. Bu ilişki coğrafya bilgisinin en az savaş kadar önemli bir devlet kurucu aktivite olmasından kaynaklanır. Nuri Yavan’a göre (2014: 28), Yunan ve Roma devletlerinde ortaya konulan coğrafya dünyanın saf bilimsel bir merakla araştırılıp incelenmesi, betimlenmesi ve haritalanmasından ibaret değildir. Yunan ve Roma imparatorluklarında coğrafyanın gelişimi, bilinmeyen toprakları fethetme ve buraların siyasî kontrolünü sağlama gibi görevlerden bağımsız düşünülemez. Coğrafya devlet ve savaş ile iç içe gelişmiştir. Coğrafyanın devletle girdiği bu kurucu moment yalnız antik çağlarda değil, coğrafi keşiflerden günümüze dek artarak devam etmiştir.

Coğrafi bilginin oluşumu yalnızca haritalama, keşif ve kolonyalleşme süreçleri, ticaret rotaları ve askerî lojistiğin gelişimini değil, ülke içerisindeki dinî ve siyasî saflaşmalar gibi kültürel süreçleri de etkilemiştir. Örneğin; “Amerikan Devrimi”ni meydana getiren siyasî kargaşada, ya da 17. yüzyıl ortası İngiltere’inde coğrafya

kitapları siyasal yapıların doğası, kişi hakları ve ulusal kimlik konularıyla ilgili tartışmalarda araç olarak kullanılmaktaydı” (Livingstone ve Withers, 2018: 10). Yine aynı şekilde reform çağındaki dinî heretizm de coğrafi bilginin omuzlarında yükseliyordu. Aynı zamanda bir doğa bilgisi de üreten coğrafya metinleri, Protestanlar ve Katolikler arasındaki siyasal-teolojik tartışmaların merkezinde yer alıyordu (Mayhew, 2018: 272). Bu şekilde siyasallaşan coğrafi bilgi, devletin mekânsal örgütlenmesinin temelini teşkil etmektedir.

Siyasî coğrafya iktidarın coğrafi dağılımı, nasıl yoğunlaştığı ve zaman içinde mekânlar arasında nasıl değişiklikler gösterdiği ile ilgilenir. Uzun bir zaman dilimi boyunca jeopolitik ve jeostrateji ile iç içe geçen siyasî coğrafya, bugün coğrafya ve politika arasındaki ilişkiselliğe gönderme yapmakta, siyasetin coğrafi organizasyonu ve coğrafyanın siyasî bilgisi anlamlarına gelmektedir. Kevin Cox’a göre (2002: 2), “siyasî coğrafya” kavramındaki “siyasî” kavramını anlayabilmek için modern siyaset biliminin merkezi kavramı olan “devlet” ile anlaşmamız gerekir. Bu anlaşmanın zorunluluğu devletin teritoryal bir güç olmasında yatmaktadır. Teritorya, devletin varlığının mekânsal tasviridir. Devlet iktidarları, belirli bir coğrafyada ve bu coğrafyanın diğer coğrafyalarla çakıştığı sınırlarda ifa edilmektedir. Ancak teritoryallik basitçe devletin bir toprak parçası üzerinde kurulmasını değil, aynı zamanda hem bu toprak parçasında nasıl örgütlendiği hem de örgütlendiği mekânı nasıl yönettiğini de içerir. Bunun için devletin altyapısal iktidarı ve bu iktidarın kurumları aracılığıyla tahkim olduğu coğrafyayı nasıl düzenlediğine bakmak yeterlidir.

Finer’a göre çağdaş devletler beş belirgin özelliği paylaşır: (i) bölgesel bir tanım; (ii) hem sivil hem askerî işlevleri yerine getiren bir hükümet (egemen organ); (iii) devletler arasında karşılıklı tanıma ve egemenliğe saygı; (iv) duygudaş bir topluluk olan nüfus ve (v) karşılıklı olarak görev ve faydaları dağıtan ve paylaşan üyeler (Finer’dan aktaran Johnston, 1982: 4). Devlet, toplumsal ve ekonomik yaşamın birçok yönüne sirayet eden faaliyetler yürütür ve bu faaliyetlerin bir coğrafyası vardır. Johnston (1982: 4-5), devlet faaliyetlerinin coğrafyasını kamusal alanla kurduğumuz ilişki üzerinden inceler: Modern kentli insan devlet tarafından finanse edilen bir

hastanede doğar, eğitimini kamusal kurumlarda tamamlar, hayatının belirli bir bölümünü kamusal iletişim rotalarında geçirir, çöplerinin devletçe toplanacağını bilir, devletin güvenlik ve sağlık sistemi tarafından korunur, bir kamu hastanesinde ölür ve en sonunda kamuya açık bir mezarlığa gömülür. Devlet yalnızca bu şekilde hayatımıza nüfuz etmez. Örneğin onun ekonomik etkinliklerinin coğrafyasına bakalım: Çiftçilere ürünleri için ödenecek fiyatları tespit eder, nerede ne ekileceğini belirler ve ekine izin verir, balık av sezonunu düzenler ve balıkçıların nerede hangi büyüklükteki balıkları avlayacağını, hangi coğrafyada hangi ekonomik etkinlikten verim alınacağını belirler ve ona göre yatırımlar yapar, emlak piyasası için mekâna göre rant üretir ve coğrafyasındaki ekonomik faaliyetleri kendisine bağlar (Johnston, 1982: 6).

Devlete sivil toplumdan özerklik kazandıran şey, onun diğer iktidar gruplarına göre daha büyük ölçekli bir alanı düzenleme gücü ve teritoryal örgütlenme yeteneğidir. Askerî lojistik, ekonomik yeniden üretim, dağıtım ve politik-bürokratik örgütlenme ancak devlet aygıtı gibi teritoryal bir örgütlenme faktörü aracılığıyla var olabilirler. Teritoryallik karmaşık tarımsal ve endüstriyel toplumlar için bir zorunluluktur, çünkü bu sayede devlet, güçlerini kendisine devreden sivil toplum gruplarına nüfuz eder (Agnew, 2002: 115). Devletin sivil toplum gruplarına indirgenemez teritoryal özerk iktidarı “sivil toplum güçlerinin kendi başlarına sağlayamayacağı teritoryal merkezileşmenin herhangi zaman ve mekân biçimlerindeki toplumsal faydadan türer” (Mann, 2011: 18). Bu fayda, devletin teritoryasındaki rutin siyasî kontrol araçlarının düzenlenmesi vasıtasıyla devletin sivil topluma nüfuz etmesini doğurduğu gibi, devlet oluşumunun coğrafyasını da yansıtır: Bilginin, mesajların, artı değer, ekonomik dağıtım ve üretim şebekelerinin teritoryanın her tarafına yayılması, bunun için yol ve telekomünikasyonun inşa edilmesi, devlet personelinin ve iktidar kaynaklarının örgütlenmesi coğrafi bilgi ile devletin tahkimi arasındaki bağıntıyı gösterir. Devletin coğrafya ile kurduğu bağlantı çok boyutludur. Devletle sivil toplum arasındaki simbiyotik ama devletten yana özerk ilişkinin temelinde de bu bağlantı yatar.

3. DEVLET OLUŞUMU VE KAÇAKÇILIK

Sınırlardan bahsetmek, kendiliğinden yurttaşlık, ulus, devlet ve kültürden bahsetmektir. Sınır yalnızca topografyadaki ve haritadaki hat veya şerit değildir. Sınırı yaratan ortak bir hafıza -Paasi (1998: 76) "hafızanın teritoryalleşmesi" kavramını kullanır- tarih ve söylemsel birikim vardır. Bu yüzden de sınır çalışmaları sınırı romantikleştirmeye, hikâyeleştirmeye ve yüceleştirmeye meyyaldirler (Özgen, 2004: 18). Devlet de bu istismara meyleder. Paasi'nin (1998: 76), vurguladığı gibi, coğrafya ve tarih eğitimi yoluyla devlet coğrafi bilgiyi istismar eder ve bir sınır ikonografisi yaratır. Bu ikonografi sayesinde pratik ve söylemsel malzemeyi kullanarak siyaseti, yönetimi, ekonomiyi ve etnik ilişkileri organize eder, bunu da harita, anıtlar, resimler ve edebî anlatılar gibi görsel ve metinsel tezahürlerle yapar.

Devlet, belirli sınırlar içerisinde tahkim edilmiş bir yerdir ancak devlet sınırlarının siyasî coğrafyası asla durağan değildir. Çünkü devlet oluşum hâlinindedir, son kertede bir formu yoktur. Sınır bölgeleri ve bu bölgelerdeki askerî, ekonomik ve siyasî ilişkiler, devletin oluşum hâlinde olduğunu ve tarihsel olarak farklı güzergâhlar izleyen bir süreç olduğunu görmek için pratik araçlar sunabilir. Çünkü devlet, coğrafyasının farklı kesimlerinde farklı şekillerde tezahür eder. Askerî iktidarın yoğunluğu sınırlarda içeriye oranla daha yüksektir. Aynı şekilde, sınırlar içeriye oranla devlete dair konsensüsün görece daha az olduğu bölgelerdir. Sınırlar, devlet egemenliğinin göstergesi oldukları gibi aynı zamanda devletin teritoryal egemenliğini kullanma yetkisini de sınırlar, ona ket vurur. Devlet tam da sınırlarında, herhangi başka bir sivil toplum grubuna indirgenemez iktidarına halel getirecek olan ve üzerinde otorite pratikleri sergilemekte bazı aksaklıklar yaşadığı devlet dışı aktörlerle karşılaşır. Sınır bölgeleri, devletin meşru şiddet tekeli karşısında gerilla mücadelelerinin, meşru ekonomik edimleri karşısında kaçakçılığın ve siyasî iktidarına karşı ayrılıkçı taleplerin meydana geldiği alanlardır. Dolayısıyla, Schendel'e göre devletler sütunlar, bayraklar, çitler ve tabelalar gibi sembollere rağmen sınırlarda bölgesel egemenliklerini vurgulamakta büyük sıkıntı yaşamaktadırlar (Schendel, 2005: 40-41).

Sınırlar “biz”i kurmada ve “öteki”ni dışlamada kritik unsurlardır. Bu anlamıyla sınırlar, belirli bir işlevler ve kurumlar bütünüdür (Paasi, 1998: 75; Anderson, 1996: 2; Donnan ve Wilson, 2002: 18). Anderson (1996: 1), kurumlar olarak sınırların siyasal kararlarla kurulup yasal metinlerle düzenlendiğini söyler. Sınır, temel siyasî kurumdur, karmaşık toplumlarda yasaya bağlı hiçbir ekonomik, sosyal veya politik yaşam onlarsız örgütlenemez. Bu anlamda kurum olarak sınır, münhasır bir yargı yetkisine sahip teritoryal devlet egemenliğinin tahkim olduğu alandır. İktidarın mekânsallığı, teritoryasındaki altyapısal süreçlerine olduğu kadar sınır süreçlerine bakılarak da anlaşılabilir. Anderson (1996: 2), süreçler olarak sınırları dört fonksiyon üzerinden tanımlar: Birincisi; sınırlar devlet politikasının araçlarıdır, çünkü hükümetler kendi çıkarları doğrultusunda sınırların yerini ve işlevlerini etkilemeye çalışır. İkincisi; hükümetlerin politikaları ve uygulamaları, devlet sınırları üzerinde sahip oldukları fiili kontrol derecesiyle sınırlıdır. Sınırın bu fonksiyonu çok önemlidir, zira Anderson “çağdaş dünyada hükümetlerin sınırları boyunca insan, mal ve bilgi trafiğinin çoğunu kontrol edememesinin devletlerin doğasını değiştirdiğini” söyler. Herkes için görünür olmayan bir sınır, amacında başarısız olan bir sınırdır (Schendel, 2005: 41). Üçüncüsü; sınırlar ulusal bir kimlik yaratmanın aracıdır ve dördüncüsü; sınır, anlamı bağlamlara göre değişen söylemsel bir olgudur.

Devletler, üzerine kuruldukları bölgede sınırlar ve yetki alanlarına sahip bir iktidar örgütüdür. Burada coğrafi bir çerçevede ele aldığımız devletin teritoryal organizasyonu, devletin yasal olanı belirleme ve bu yasayı belirli sınırlarda uygulamasını da içerir. Bu sınırlarda devletin teritoryal altyapısal iktidarı gelir toplamak, yasayı uygulamak, düzeni sağlamak ve devlet etkinliğinin herkesçe öğrenilmesini sağlayacak ideolojik iktidar kaynaklarını örgütlemeye dayanır. Merkezi yönetimler sınırları boyunca insanların, malların ve paranın dolaşımını düzenlerler (Cox, 2002: 6). İhracat ve ithalat düzenlemeleri, göçmenlerin giriş çıkışları, gümrük düzenlemeleri ve sınır gözetleme pratikleri gibi iktidar pratikleri aynı zamanda tek başına bir gözetim endüstrisinin de doğurur. Böylece devletin askerî ve ekonomik teritoryal çıkarlarının kimi zaman çakışabileceği

görülür. Sınırları kurumlar ve süreçler olarak ele almak, onların fiziksel ve sembolik edimleriyle, devletin teritoryal merkezleşmesinin ve teritoryal çıkarlarının temel araçları olduğunu görmemizi sağlar.

Tarihsel olarak sınırların şekillenme rejimi ile devletlerin oluşumu arasında doğrudan bir ilişki vardır. Sahlins, Pireneler’de Fransa-İspanya sınırının şekillendiği üç farklı rejime değinir. Sahlins’e göre (1989: 6, 73, 102), erken modern dönemde ortaya çıktığı şekliyle doğrusal bir politik sınır kavramı, 17. yüzyıldan sonra yavaş yavaş ortaya çıkan sınır çizgisiyle özdeş değildi. Pireneler’de 17. yüzyıla dek uygulanan aşamada önemli olan, sınırları belli bir toprak parçası üzerinde değil, tebaa/uyruk üzerinde hüküm sürmektir. İkinci aşamada dağ, ırmak ve vadi gibi doğal fizikî oluşumların iki ülke arasındaki teritoryal-siyasî sınırı belirlediğini görüyoruz. 1659’daki Pireneler Anlaşması ile Pirene Dağları resmen Fransa-İspanya sınırı olarak saptanıyor (1989:6) ve 1701’de İspanya Veraset Savaşı öncesinde Cerdanya’yı da içeren ilk İspanya-Fransa sınır haritası yayınlanıyor. Üçüncü aşamada ise bugünkü anlamıyla sınırların millileştiğini görüyoruz. Sınır bu dönemde (18. yüzyıldan başlayarak) teritoryal ihlaller, tecavüz, yağma, gasp, hırsızlık gibi “milliyetçilik çağına ait” kelime setleri ile birlikte anılmaya başlıyor. Sahlins bu nedenle de sınırların, sınırda vuku bulan en küçük olayın bile casus belli sayılacak kadar millileştiğini ve siyasallaştığını söyler.

Paasi’ye göre (1998: 69), günümüzdeki ulus devlet merkezli sınır sisteminin bize gösterdiği şey, coğrafya bilgisinin ulus devletin yeniden üretiminde ve düzenlenmesinde ne kadar etkili olduğudur. Ulus devlet merkezli sınır anlayışı tüm bireylerin bir millete ait olduğunu, onların ulusal bir kimliğe sahip olduklarını ve sınırlardaki devlet egemenliğinin tarihî bir kaderin gerçekleşmesi olduğuna inanır. Bu denli bir teritoryal merkezleşmenin devletin *modus operandisi* olduğunu hatırlamak önemli olsa da devletin sınırlarının aynı zamanda toplumun/ulusun sınırlarını belirlediği iddiası sorunlu bir iddiadır. Her ne kadar ulus devlet ideali “milletin sınırları ile devletin sınırlarının çakıştığını” (Gilmartin, 2009: 20) iddia etse de, devletin altyapısal iktidarının sınırları ile milletin sınırları

çakışmayabilir. Devletin ve milletin doğal sınırları olduğunu savunan “yerleşik/gömülü devletçilik” (Häkli, 2008: 471) yaklaşımı bu nedenle sınır geçirgenliğini açıklayamaz. Millet denen yapının yaşam alanı, yasal ekonomi-politik sınırları aşabilir. Bu bilhassa geçişken sınır bölgelerinin halkları için böyledir. Sınır bölgeleri bazen kültürel, ekonomik ve politik aidiyet biçimlerinin ulusal sınırlar içinde bulunamadığı ve siyasî meşruiyetin ulusal politikadan çıkarıldığı yoğunlaştırılmış uluslararası bağıllık bölgeleri olarak oluşturulmaktadır (Rasmussen, 2017: 4).

Ulus devletlerin sınırların bölünmez bütünlüğüne yönelik mekanik vurgusunun temelinde alanın oyun kuralları ile devlet sermayelerinin yapılandığı devlet refleksleri yatar. Sınırlar politik ve ekonomik coğrafyanın aşıl topuğudur. Sınır kimilerine göre bir çit, işaret, kontrol noktası veya harita üzerinde çizilen, bizi onlardan ayıran çizgidir, coğrafi hayal gücünün ürünüdür (Montz, 2009: 198), verili/doğal oluşumlar değil, insan iradesinden kaynaklanan kararların sonucudur. Sınır içeridekini dışarıdakinden, yerli ve millî olanı yabancı olandan, yasalı yasa dışı olandan, kaçağı kaçak olmaya ayırır. Sınır benzer olanları da böler. Kimilerine göre ise sınır akışkanlığın ve geçişkenliğin mekânıdır. Sınırlar geçişleri engellemek veya geçişlere izin vermek üzere tahkim edilmiş yapılarıdır. Sınır bölünmeyi ve insanların iç içe geçmesini, mal akışını, ticareti düzenleyen sistemleri de işaret eder. Sınırlar sadece ulus devletlerin dış hatlarını değil, aynı zamanda devletin koruma, polislik, düzenleme ve sınırlar arası militarizasyonunu da işaret eder (Montz, 2009: 200).

Modern ulus devletin ortaya çıkışında en önemli husus, açıkça belirlenmiş sınırların varlığıdır. Sabit sınır arzusu 19. yüzyılda ortaya çıkan münhasır bölgesel devlet gücünün sonucudur (Baud ve Schendel, 1997: 217). Siyasî coğrafya açısından sınır “ulus devlet topraklarının kurulmasının ve savunulmasının anahtarı” (Montz, 2009: 201), ancak aynı zamanda iç politik otoritenin yargısal ve malî işlevlerinin haddidir. Sınırlar, ait oldukları sistemin yargı yetkisinin ve iktidarının sınırlarının alansal ifadesini oluşturmaktadır (Minghi, 1963: 407). Bu anlamda sınır bölgeleri, mekânın zor ile olan ilişkisini fiziksel yansıması ve maddî iktidar edimlerinin

alanıdır. Sınırlar yalnızca devletin zor aygıtının gözetleme ve polislik pratiklerinin coğrafyası değil, aynı zamanda ekonomik etkinliklerinin coğrafyası, koruyucu devlet işlevlerinin de mekânıdır. Devlet, kendisini ve uyruklarını diğer devletlerden ve düzensiz akışlardan (göç, kaçakçılık vb.) korur. Bu koruma yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsaldır (Johnston, 1982: 12). Dolayısıyla sınırı güçlendirmek denizdeki ve sınırdaki güvenlik güçlerinin olduğu kadar ekonomi bürokratlarının da işidir (Tagliacozzo, 2005: 88).

Devlet kurumları, toplumsal iktidar kaynaklarının sınırdaki temsilcileri, sınır seçkinleri ve sınır toplulukları arasındaki ilişkiler, devlet oluşum süreçlerinin sınır boyunca nasıl oluştuğuna dair ipuçları vermektedir (Eilenberg, 2012: 4). Çünkü sınırlar coğrafi konumları nedeniyle hem sınırın iki yakasındaki ülkeler arasında gerçekleşen mücadelenin hem de içerideki farklı toplumsal iktidar kaynaklarının mücadele alanıdır. Sınırlar, devlet oluşumunun, yer olarak devletin şekillenmesinin mekânları olduğu kadar bu devletin otoritesinin ve meşruiyetinin de sorgulandığı mekânlardır. Hem sınır seçkinleri, hem sınır toplulukları hem de sınırdaki iktidar temsilcileri “rekabet eden sadakatler ve çoklu kimlikler” (Eilenberg, 2012: 5) kuşanırlar. Sınırdaki bir asker sınırda gerçekleşen kaçakçılık ekonomisinden kâr elde etme peşinde koşabilir. Aynı şekilde sınırın bu tarafında kalan herhangi biri kendini sınırın öte yakasındaki devlete ait hissedebilir ya da ait olduğuna inandığı devleti kurmak için politik mücadeleye girişebilir. Bu anlamda, sınır bölgeleri, sadece sınırın coğrafi özelliklerine ve topografyasına bakılarak değil, aynı zamanda sınırda yaşayan halkın ve sınır seçkinlerinin aidiyet ile olan ilişkisine, devletin içerme ve dışlama pratiklerine bakılarak da anlaşılabilir. Farklı sadakatler ya da çoklu kimliklerle kuşanan kişiler, devletin sınırlardaki malî, askerî ve siyasî kontrollerine sistematik olarak karşı çıkarlar. Bu sistematik karşı çıkışlar alan kontrolü olarak egemenliğin azalmasına ya da Abraham ve Schendel’in (2005: 14) deyişi ile *stateness* kaybına sebep olur. Sınırlar, devlet egemenliği ile bu egemenliğe örgütlü karşı çıkışların karşılaşma alanlarıdır. Devletin siyasî, askerî ve ekonomik gücü tam da bu karşılaşmalarla sınıma tabi tutuldukları için sınır

bölgelerindeki otorite pratikleri devleti inşa edici veya yıkıcı bir nitelik taşırlar. Devletin teritoryal münhasır yargı yetkisinden kaynaklanan sınır kontrolleri, bu yüzden, sınır geçirgenliğini en aza indirmek için iktidar kaynaklarını seferber eder, ya da o kaynakların sınır bölgelerinde yerleşmesine katkıda bulunur.

Bu çerçeveden bakıldığında, siyasal alan iki sebepten dolayı devletin teritoryasına indirgenemez: Birincisi; devletler sürekli olarak etnik ilişkiler, akrabalık ilişkileri ve irredentist ilişkiler gibi teritoryal sınırları aşan problemlerle yüz yüzedir ve ikincisi; devlet sınırları fikir, insan ve metalar için giderek geçirgen olmaktadır (Agnew, 1998: 166). Devletin siyasî coğrafyasındaki bu geçirgenliğe karşı devletin verdiği mücadele, devlet iktidarını genişletir. Kaçakçılığa karşı verilen mücadele üzerinden bunu görebiliriz.

Burada kaçakçılık, önlenmesi gereken bir “sermaye suçu” (Thai, 2018: 114) olarak değil, daha ziyade kendisinin etrafından dolanarak devletin işlevlerine ulaşılacak bir olgu olarak düşünülmelidir. Bu yüzden de kaçakçılığın ne olduğu ya da nedenselliğine dair epistemolojik tartışmayı bir kenara bırakmak ve kaçakçılığın sınır ve devlet oluşumuna ne tür etkilerde bulunduğunu gösterebilecek temel tarihsel güzergâhlara odaklanmak gerekir. Çünkü kaçakçılıkla mücadele süreçleri, bir iktidarlar koalisyonu olan devletin farklı iktidar kaynaklarını işlerken yakalayabileceğimiz bir vakıadır.

Sınır coğrafyaları devlet merkezli pazar düzenlemelerinin merkezi nesnelere dir. Dahası, bu coğrafyalar politik, ekonomik ve toplumsal eklemelenmenin raylarıdır. Devletin iktidar kaynakları da bu eklemelenmenin “hat döşeme araçları” (Mann, 2012: 42) olduğundan, kaçakçılık coğrafyaları, buralarda yapılan kaçakçılığa karşı verilen mücadele ve devletin kaçakçılığa karşı aldığı pozisyon, devletin o coğrafyalarda oluşmasını sağlar. Sınırlar, meşru ekonomik etkinliklerin alanı olduğu kadar “devlet kitaplarında yer almayan sessiz ticaretin” (Tagliacozzo, 2005: 89) yani kaçakçılığın da coğrafyasıdır.

Tarih boyunca, devlet kontrolünün dışında kalan ticaret var olmuştur. Devlet inşa süreçleri hiçbir zaman kaçakçılığın

hakkından tamamen gelememiştir (Tagliacozzo, 2005:367). Bu yüzden de devletlerin “kaçakçılığın kalbine gömülü toplu eylemin üstesinden gelebilmek” (Thai, 2018: 9) için zora başvurması yetmez. Devletler kaçakçılık ile mücadele için yasal düzenlemeler, ideolojik propaganda, ekonomik kısıtlamalar/yaptırımlar ve diğer birtakım mücadele araçlarını kullanmaktan kaçınmazlar. Bu yüzden de kaçakçılık, bir yasa uygulama sorunundan çok daha fazlasını ifade eder.

Kaçakçılık ve sınır oluşum süreçleri arasında sıkı bir ilişki vardır (Tagliacozzo, 2005: 362). Fransa ve İspanya ulus devletlerinin tarihini, devlet ve toplumun kesiştiği sınır bölgelerinden yola çıkarak anlamaya çalışan Sahlins, hikâyesine devlet elitleri, generaller, köylüler ve bürokratlardan başka bir de kaçakçıları dâhil eder. İspanya Veraset Savaşı’ndan sonra, savaştan önce iki devlet arasında yapılmış sınır anlaşmalarına benzer anlaşmalar yapılmaya devam etti. Bu anlaşmaların en önemli amacının, Pirene sınır bölgesinde askerî personelin işbirliğinin sağlanması ve firariler ile suikastçilerin iadesi oluşturmaktaysa da Sahlins’e göre (1989: 89), her şeyden önce iki hükümeti sınır bölgesinde teritoryal bir sınır hattı belirlemeye ve burada işbirliği yapmaya iten şey kaçakçılığın önlenmesi konusundaki endişeleriydi. Kaçakçılık ile devlet inşa süreçleri arasında da bir ilişki vardır. Somali ve Kenya sınırındaki yasadışı şeker akışının ve sınır ötesi ticaret ağlarının devlet oluşum dinamikleri ile nasıl bir ilişki içinde olduğunu göstermek için Jacob Rasmussen (2017: 4), sınırın her iki tarafındaki iktidar ağlarının eşitsiz dağılımı ve marjinal sınır bölgelerinin merkezî politik ve ekonomik süreçlerle olan ilişkilerine odaklanır. “Bu sınırlarda gerçekleşen yasadışı şeker ticaretini çalışmak” der Rasmussen “yalnızca malların, paranın ve insanların akışını değil, aynı zamanda bu ilişkideki aktörlerin yerel olarak gömülü olduklarını, politik müzakere güçlerine vurgu yapmayı ve güzergâhları boyunca düzenleyici yönetişime odaklanmayı gerektirir”. Donnan ve Wilson (2012: 156), fahişelik, kaçak göçmen işçilerin sınır geçişlerini ve kaçakçılığı “yıkıcı ekonomi” olarak adlandırır ve bu faaliyetlerin “devlet kurumlarının buldukları alanları kontrol etme yeteneğini tehlikeye sokarak bu kurumları yıkıma uğratma tehdidi” taşıdıklarını söylerler. Dolayısıyla bu faaliyetlere

karşı devletin merkezde ve sınırda aldığı yargısal, politik, ekonomik ve askerî önlemler, kaybolan devlet otoritesinin yeniden tesisini sağlar. Örneğin; Çin’de 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ortalarına dek kaçakçılığa karşı verilen mücadele, yalnızca korumasız bir ekonomiyi gözetlemekle kalan bir polislik pratiği değil, aynı zamanda modern Çin’in inşasının da temelidir. Çin’de hem Qing Hanedanlığı’nın son zamanlarındaki milliyetçi yönetim tarafından hem de halefi olan komünist yönetim tarafından kaçakçılık ile mücadele için çıkarılan yasalar, uygulanan polislik pratikleri, yeni tarife düzenlemeleri, extraterritoryal mahkemelerin ilgası ve sınırların haritalandırılması, yalnızca “sınırları ehliileştirmek” (Tagliacozzo, 2005: 76) için atılan adımlar değil, aynı zamanda devlet iktidarını hem inşa eden hem de onu genişleten adımlardır. Kaçakçılığa karşı Çin’de verilen mücadele, devlet ile özel sektör arasındaki ilişkileri yeniden canlandıran, devleti rasyonelleştiren, ekonomik oyun alanını düzene sokan ve uzun süredir istenen reformları hızlandırmak için gerekli siyasî gücü sağlayan bir meşruiyet enstrümanıydı (Yang’dan aktaran Thai, 2018: 279).

Kaçakçıların ulusal sınırlara saygısı yoktur (Agnew, 2002: 27). Çünkü kaçakçılık, kaçakçılığı yapılan ürün her ne ise o ürünün üretildiği yerel tarım politikalarını, ulusal ekonomiyi, sanayi üretimi ve tüm bu süreçlere bağlı üretim standartlarının korunmasını etkilemektedir. Sınırlar bu yüzden devletin bu saygısızlıklara karşı bazı “otorite performansları” (Rasmussen, 2017: 4) sergilediği alanlar hâline gelmektedir. Kaçakçılığın ve yasa dışı ticaretin devlet oluşum dinamikleri ile açıklama girişiminin temelinde de bu siyasî-coğrafi etmenler yatmaktadır.

Kaçakçılıkla mücadele ve sınır denetimleri sadece vergilendirme ve el koymanın değil, ayna zamanda hukukî, askerî ve ekonomik işlevlerinin de kavşağında yatmaktadır. Modern devletin kaçakçılık konusundaki en caydırıcı araçlarından biri olan askerî gücü sınırı yalnızca dışarıdan gelen askerî saldırılardan korumakla kalmaz, aynı zamanda kenar sermaye geçişlerini de denetler. Sınırdaki asker sadece siyasî hududu değil, aynı zamanda ekonomik hududu da korur. Hukukun suç olarak tasvir ettiği kaçakçılık olgusu ile mücadelenin zor ayağı ihmal edilmemektedir. Aynı şekilde bu

mücadelenin ideolojik ayağı da vardır. Örneğin; Thai'ye göre (2018: 146), Çin'de kaçakçılık ile mücadele topyekûn bir seferberlik hâlini almaktadır. Thai, Çin'de kaçakçılık ve devlet oluşumu arasındaki ilişkiyi irdelediği çalışmasında, devlet aktörlerinin kaçakçılık ile mücadelesini aktarırken kaçakçılardan "hain tüccarlar" diye bahsedildiğini söyler. Çin'de kaçakçılık ile mücadele aynı zamanda emperyalizme karşı verilen ticaret savaşı olarak da adlandırılmaktadır. Bu savaşın tarafında yer alarak kaçak mallar almayan tüketiciler de *asker*dir (Thai, 2018: 146). Vergisini ödeyen ve vergisi ödenmiş malları almayan namuslu vatandaşın muadili olan bu askerler, ulusal ürünler kullanarak da ekonomik savaşta devletin tarafında yer alır.

Kaçakçılığa karşı yürütülen ideolojik mücadelenin temelinde "ekonomik milliyetçilik" fikri yatmaktadır. Devlet ve ulus arasındaki organik bağ ve doğal sınırlar varsayımını benimseyen siyasî coğrafyacıların savunduğu bir diğer kavram da ekonomik milliyetçilik olmuştur. Agnew'e göre (2002: 60), erken dönem siyasî coğrafyacıları, ulusal ekonomiyi ulusal bir toplum yaratmak için elzem görüyorlardı ve bu yüzden de *laissez faire* ve serbest ticaret fikirlerinin toplumsal istikrara aykırı çürüme kaynakları olduğunu savunuyorlardı. Siyasî coğrafyanın kurucularından Kjellen ve Mackinder dönemin bu "organik muhafazakarlık" unsuruna gönülden katılmışlar, ulus devleti tüm ekonomik işlemlerin temel birimi olarak görüp, bireyler ve işletmeleri ulus devletin ihtiyaçlarına tabi tutacak şekilde tanımlamışlardır (Agnew, 2002: 60).

Doğa, toplum ve ekonomiyi kaçınılmaz bir determinizmle birbirine bağlayan bu klasik jeopolitikçi siyasî coğrafyanın hem pratik hem de epistemolojik olarak sorunlu olduğu âşikârdır. Devletlerin ekonomik etkinliğinin doğal ve ulusal sınırı yoktur. Nitekim; 19. yüzyıla gelindiğinde bu doğallığın var olduğunu savunan merkantilizm, statik teritoryal sınırlar içinde sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamanın zorlukları nedeniyle emperyalizme dönüştü (Agnew, 2002: 61). Bugün ekonomik milliyetçiliğin temelini, devletin ekonomik etkinliğinden kaynaklanan gelirlerin doğrudan devlet maliyesine girmesi oluşturmaktadır, yoksa bu gelirin yerli ve millî şirketlerden mi, yoksa ulus ötesi ekonomik etkinliklerin düzenlenmesinden mi kaynaklandığının pek bir önemi yoktur.

Yıkıcı ekonomiler, devlet egemenliğini ve kurumlarını yıpratmakla kalmaz, devletin en önemli etkinliklerinden biri olan gelir toplama ve kaynak çekme faaliyetlerine de zarar verir. Vergilendirilmemiş kazanca yönelik askerî, ekonomik ve ideolojik mücadele, aynı zamanda devlet egemenliğini korumakla ilgili bir süreçtir. Çin’de kıyı bölgelerindeki kaçakçılıkla mücadeleyi daha da etkili kılmak için değiştirilen tarifeler, ekonomik milliyetçiliği inşa etmekten başka (Thai, 2018: 60), “ekonomik zor ve ekonomik rızanın” (Tagliacozzo, 2005: 88) aygıtı olarak ulusal egemenliğin sembollerinden biriydi. Aynı şekilde erken Cumhuriyet döneminin ilk icraatlarından olan kapitülasyonların kaldırılması ve boğazların geçiş rejimlerinin düzenlenmesi, ekonomik milliyetçilik inşasının ve devlet maliyesini ve dolayısıyla diğer iktidar kaynaklarını güçlendirmenin en önemli aracıydı. Bu adımları takiben devlet maliyesini korumak için devletler ekonomik, askerî ve hukukî duvarlar inşa ederler. Kaçakçılıkla mücadele ve sınır bölgelerinin denetimini incelediklerinde bu duvarlardan geçerek devletin işlevleri hakkında ipuçları yakalanabilir.

SONUÇ

Mann (2013: 72), Jean Bodin’in -temel işlevi el koyma ve vergilendirme olan- devlet hakkında pek de şaşkıncı olmayan bir tespitte bulunduğunu hatırlatır: Malî araçlar devletin can damarıdır. Gerçekten de bir devletin maliyesine bakılarak kendisi hakkında pek çok şey söylenebilir. Aynı şekilde maliyesini nasıl koruduğuna bakılarak da bir devlet hakkında pek çok şey söylenebilir. Bu çalışmada, sınırların oluşumu ve kaçakçılıkla mücadele araçlarına değinerek; devletin, can damarı olan maliyesini koruma pratiklerinin salt ekonomik değil, bunun yanında birtakım ideolojik, askerî ve siyasal önlemler olarak da koruduğunu göstermeye çalıştık. Bu anlamda, devlet iktidarlarının, vergilendirme ve el koymaya haneli getiren kaçakçılık gibi yıkıcı ekonomilere göz açtırmama pratikleri, devletin farklı işlevlerinin işbirliğini gerektirdiğini ifade ettik.

Devlet işlevlerini bir noktada bütünleştirmek ve iktidarı kaynakları arasındaki karşılıklı ilişkiyi incelemek, devlete has o muhafazakar *ethos*’un bağlantı noktalarını yakalama imkanı sağlar. Bu bağlantı noktalarını yakalamak için devletin ekonomik, askerî,

siyasî ve ideolojik iktidarlarının kesişim noktasında duran sınır bölgelerinin denetimi ve kaçakçılıkla mücadeleyi içeren siyasî coğrafyadan faydalandık. Siyasî-coğrafik sınır argümanları bizi iktidarın alt yapısını analiz etmeye, coğrafî ve toplumsal uzamların iktidar tarafından fiilen nasıl denetlenebileceği konusunu analiz etmeye yönlendirir (Lattimore'dan aktaran Mann, 2012: 21). Mann'ın da ifade ettiği gibi toplumlar sınırlıdır ve toplumsal teritoryal kapsam- lar bakımından dışarıda tutucudur, herkese açık değildir. Mann'a göre her ne kadar bu yaklaşım bize devletin siyasal iktidarını tanımlıyor olsa da ekonomik ve askerî iktidar da mekânsal anlamda teritoryal ve sınırlayıcıdır. Devlet sınırlı bölgelerde organize olabilmiş bir yapı olduğu için belirli türde bir alt yapıya yani başka iktidar ağlarının işbirliğine ihtiyaç duyar. Egemenlik sahasının hem içinde hem de sınırlarında bu işbirliği askerî, siyasî ve ekonomik iktidarların teritoryal-sınırlayıcı işlevi ile vuku bulur.

Vestfalyan dönemden beri devletlerin oluşumunun temelinde vergilendirme ve sınırların kontrolü yatar. Vergilendirme, bu dönemdeki devlet kurucularının; sınırların kontrolü, onların dış saldırılara karşı korunması ve bu sınırlar içinde güç kullanma önceliğini sağlamaya çalışan ve giderek genişleyen ordularını destekleme aracıydı (Tilly, 1975: 23). Bu yüzden de devletin malî aracı olarak vergilendirme sadece ekonomik çıktılarını olan bir şey değil, beriyandan toplumsal, askerî ve siyasî boyutları da olan bir devlet politikasıdır. Vergi toplamak için devletlerce oluşturulacak bir alt yapı aynı zamanda devlet kapasitesini de arttıracaktır. Devlet askerî ve malî politikasının bir kısmını kaçakçılıktan kaynaklanan gelir kayıplarını azaltmak için seferber edebilir. Vergilendirme belirli bir ekonomik yapı, gelişmiş ekonomik değişim, aktif ticaret ve işbölümü gerektirdiği kadar (Ardant, 1975: 196), devlet iktidarının farklı kaynaklarının aynı anda işe koşulmasını da gerektirmektedir.

Kaçakçılık ve sınır denetimlerinin farklı siyasî coğrafyalardaki etkileşiminden yola çıkarak devletin iktidar kaynaklarının ve işlevlerinin kimi noktalarda çakışabileceğini, devletin son kertede tek bir işleve ve iktidara indirgenemeyeceğini, devletin teritoryal merkezleşmesini (sınırların oluşumu üzerinden) ve işlevlerinin çokluğunu (kaçakçılıkla mücadele üzerinden) birleştirerek

göstermeye çalıştık. Devletin bölgesel merkezileşme sürecinde iç içe geçen iktidar mekanizma ve yapılarının analizi, özellikle ulus ve ulus devlet inşası süreçlerinde verimli bir çalışma konusu olarak ortaya çıkmaktadır. Devletin gerek zamansal (inşa süreçlerini başlangıcı anlamında) gerekse mekânsal (inşa edilenin sınırları anlamında) inşasının çok katmanlı bir analiz çerçevesine oturtulması hedefi ile kaçakçılık, göç, ulusal ekonomi ve yurttaşlık tanımları eleştirel bir devlet kuramının tarihsel sosyolojik bir jestle oluşturulmasına olanak sağlamaktadır. Bu aynı zamanda meta-teorik açıdan pozitivist olmayan, ancak eleştirel realist bir devlet kuramının şekillenmesini mümkün kılarak sosyal bilimlerde yerleşe gelmiş didaktik ikilikleri aşmak için önemli bir adım olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abraham, I. ve Schendel, W. (2005). "Introduction: The Making of Illicitness". *Illicit Flows and Criminal Thing* içinde, ed. I. Abraham, W. Schendel. Indiana: Indiana University Press.
- Agnew, J. (2002). *Making Political Geography*. New York: Oxford University Press.
- Agnew, J., Mitchell, K., Gerard, T. (2003). "Introduction". *A Companion to Political Geography* içinde, ed. J. Agnew, K. Mitchell, T. Gerard. New Jersey: Blackwell Publishing.
- Anderson, M. (1996). *Frontiers: Territory and State Formation in Modern World*. Cambridge: Polity Press.
- Baud, M. ve Schendel, W. (1997). "Toward a Comparative History of Borderlands". *Journal of World History*. 8 (2): 211-242.
- Bayat, A. (2016). *Siyaset Olarak Hayat: Sıradan İnsanlar Ortadoğu'yu Nasıl Değiştiriyor*. İstanbul: Metis.
- Berry, B. J. L. (1969). "Book Review". *The Geographical Review*. 59 (3): 450-451.
- Cox, K. (2002). *Political Geography: Territory, State and Society*. Massachusetts: Blackwell Publishers.

- Dear, P. (2018). "Uzay, Devrim ve Bilim". *Coğrafya ve Devrim* içinde, ed. D. N. Livingstone, C. W. J. Withers. İstanbul: YKY.
- Donnan, H. ve Wilson, T. M. (1999). *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford: Berg.
- Donnan, H. ve Wilson, T.M. (2002). *Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları*. Ankara: Ütopya.
- Eilenberg, M. (2012). *At the Edges of States: Dynamics of State Formation in the Indonesian Borderlands*. Leiden: KITLV Press.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar*. İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın Doğuşu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Gallaher, C. (2009). "Introduction". *Key Concepts in Political Geography* içinde, ed. C. Gallaher, C. T. Dahlman, M. Gilmartin, A. Mountz, Peter Shirlow. London: SAGE Publications.
- Gilmartin, M. (2009). "Nation State". *Key Concepts In Political Geography* içinde, ed. C. Gallaher, C. T. Dahlman, M. Gilmartin, A. Mountz, Peter Shirlow. London: SAGE Publications.
- Häkli, J. (2008). "Re-Bordering Spaces". *The SAGE Handbook of Political Geography* içinde, ed. K. R. Cox, M. Low, J. Robinson. London: SAGE Publications.
- Herb, G. H. (2008). "The Politics of Political Geography". *The SAGE Handbook of Political Geography* içinde, ed. K. R. Cox, M. Low, J. Robinson. London: SAGE Publications.
- Hintze, O. (1975). *The Historical Essays of Otto Hintze*. ed. F. Gilbert. New York: Oxford University Press.
- Johnston, R. J. (1982). *Geography and The State: An Essay in Political Geography*. New York: Macmillan.
- Livingstone, D. N. & Withers, C. W. J. (2018). "Coğrafya ve Devlet Yönetimi". *Coğrafya ve Devrim* içinde, ed. D. N. Livingstone, C. W. J. Withers. İstanbul: YKY.

- Mackinder, J. H. (1904). "The Geographical Pivot of History". *Geographical Journal*. 421-437.
- Mahan, A. T. (1890). *The Influence of Sea Power Upon History (1660-1783)*. Boston: Little Brown and Company (Online Edition).
- Mann, M. (1988, 1992). *States, War and Capitalism: Studies in Political Sociology*. New Jersey: Blackwell Pub.
- Mann, M. (2012). *İktidarın Tarihi- Cilt 1*. Ankara: Phoenix.
- Mann, M. (2013). *Devletler, Savaş ve Kapitalizm: Politik Sosyoloji İncelemeleri*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Mayhew, R. J. (2018). "Coğrafyanın İngiliz Devrimleri: Oxford Coğrafyası ve Düşünceler Savaşı, 1600-1660". *Coğrafya ve Devrim içinde*, ed. D. N. Livingstone, C. W. J. Withers. İstanbul: YKY.
- Minghi, J. V. (1963). "Boundary Studies in Political Geography". *Annals of the Association of American Geographers*. 53 (3): 407-428.
- Montz, A. (2009). "Border". *Key Concepts in Political Geography içinde*, ed. C. Gallaher, C. T. Dahlman, M. Gilmartin, A. Mountz, Peter Shirlow. London: SAGE Publications.
- Moore, B. (2012). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*. Ankara: İmge.
- Özgen, N. (2004). *Sınır Kasabaları Sosyolojisi Projesi-2001/2004*. <http://neseozgen.net/wp-content/uploads/26.pdf>.
- Paasi, A. (1998). "Boundaries as Social Processes: Territoriality in the World of Flows". *Geopolitics*. 3 (1): 69-88.
- Poulantzas, N. (2004). *Devlet, İktidar, Sosyalizm*. Ankara: Epos.
- Rasmussen, J. (2017). "Sweet Secrets: Sugar Smuggling and State Formation in The Kenya-Somalia Borderlands". *DIIS Workingpaper*. (11): 1-30.
- Sahlins, P. (1989). *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*. Berkeley: University of California Press.

- Schendel, W. (2005). "Spaces of Engagement". *Illicit Flows and Criminal Thing* içinde, ed. I. Abraham, W. Schendel. Indiana: Indiana University Press.
- Skocpol, T. (2002). "Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research". *Bringing the State Back In* içinde, ed. P. B. Evans, D. Rueschemeyer, T. Skocpol. Edinburg: Cambridge University Press.
- Spykman, N. J. (1944). *The Geography of the Peace*. New York: Harcourt, Brace and Co.
- Şenoğuz, P. H. (2015). "Dealing with the Shadows of the Field: Narratives of Smuggling in Kilis Town on the Turkish-Syrian Border". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 14 (1): 1-17.
- Tagliacozzo, E. (2005). *Secret Trades, Parous Borders: Smuggling and States Along a Southeast Asian Frontier, 1865-1915*. London: Yale University Press.
- Thai, P. (2018). *China's War on Smuggling: Law, Economic Life, and the Making of the Modern State, 1842-1965*. New York: Columbia University Press.
- Tilly, C. (1975). "Reflections on The History of European State-Making". *The Formation of National States in Western Europe* içinde, ed. C. Tilly. New Jersey: Princeton University Press.
- Tilly, C. (2002). "War Making and State Making as Organized Crime" *Bringing the State Back In* içinde, ed. P. B. Evans, D. Rueschemeyer, T. Skocpol. Edinburg: Cambridge University Press.
- Vila P. (2003), *Ethnography at the Border*. ed. P. Vila. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Weber, M. (2003). *Sosyoloji Yazıları*. İstanbul: İletişim.
- Withers, C. W. J. (2018). "Coğrafya, Bilim ve Bilim Devrimi". *Coğrafya ve Devrim* içinde, ed. D. N. Livingstone ve C. W. J. Withers. İstanbul: YKY.

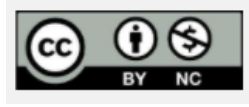
Yavan, N. (2014). "Batı Coğrafyası Geleneği Üzerine". *Bir Disiplinin İç Dünyası: Modern Türk Coğrafyası Üzerine Söyleşiler* içinde, ed. E. Bekaroğlu ve A. R. Özdemir. İstanbul: İdil.

ETİK: Bu makale, yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ETHIC: This article has been prepared in accordance with research and publication ethics, according to the author's statement at the application stage.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; çalışmanın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

CONFLICT OF INTEREST AND FINANCIAL CONTRIBUTION DECLARATION: According to the author's statement at the application stage; There is no financial contribution or other conflict of interest possibility (potential) and relationship area that should be known about the objectivity of the study.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-commercial 4.0 International License.

DOI: 10.53425/madergisi.1011472

Araştırma Makalesi-Research Article

MİLLİYETLER MESELESİ TEMELİNDE ORTA ASYA'DAKİ SOVYET POLİTİKALARI*

Sacit YARIMOĞLU**

ÖZ: Bu çalışmada, Sovyet milliyetler politikasının, Orta Asya'nın Müslüman-Türk unsurları üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Bolşevikler, Müslüman-Türk unsurlar için ilk olarak, pragmatik bir şekilde self-determinasyon vaat etmiştir. Ardından 1920'lere doğru, Stalin'in de komünist partide güç kazanmasıyla, milliyetler politikasının yıldızı parlatılmıştır. Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı öncesinde, gelişmiş Avrupa ülkeleri; Soğuk Savaş sürecindeyse, kapitalist bloğun lideri ABD ile birçok yönden rekabet halindedir. Bu nedenle amaç, hızla sanayileşmektir. Müslüman-Türk unsurlar bu yolda hem nicelik hem de nitelik olarak Sovyet amaçlarına hizmet etmek zorunda bırakılmıştır. Sovyetler Birliği bölgede hegemonyasını, Müslüman-Türk unsurları Ruslaştırmak ve onlardan bir Sovyet halkı yaratmak yoluyla kurmak istemiştir. Bu doğrultuda ilk olarak Sovyetler tarafından Orta Asya'da yapay etnik sınırlar ve bürokratik kadrolar oluşturulmuştur. İkincisi, Müslüman-Türk unsurların dili, kültürü ve diniyle olan bağları koparılmak istenmiştir. Ardından, özellikle kırsalda yaşayan göçebe Müslüman-Türkleri maddî ve manevî yönden tamamen olumsuz etkileyen tarım politikaları izlenmiştir. Çalışmada bunlara değinilirken,

---

* Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda gerçekleştirilen *Sovyet Orta Asyasında Uluslaşma ve Devletleşme Süreci* adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** This Study was produced from the master's thesis named *the process of nation-building and state-building in the Soviet Central Asia* carried out in the Department of International Relations in the Institute of Social Sciences at the University of Çanakkale Onsekiz Mart.

** Dr., sacitaryimoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5366-6680.

Geliş Tarihi-Received Date: 18.10.2021
Kabul Tarihi-Accepted Date: 30.03.2022

ikinci elden kaynaklardan yararlanılmış ve betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: SSCB, Stalin, Milliyetler Politikası, Orta Asya, Müslüman-Türk Unsurlar.

SOVIET POLICIES IN CENTRAL ASIA ON THE BASIS OF THE NATIONAL ISSUE

ABSTRACT: In this study, the effects of the Soviet Nationality Policy on the Muslim-Turkish facts of Central Asia have been discussed. The Bolsheviks first promised self-determination pragmatically for the Muslim-Turkish facts. Then, towards the 1920s, the star of the Nationalities Policy rose in the world with Stalin's gaining power in the communist party. The Soviet Union was in competition with the developed European countries in many ways before the Second World War; and with the USA, the leader of the capitalist bloc during the Cold War. The aim was to rapidly industrialize. In this way, Muslim-Turkish facts were compelled to serve the Soviet aims both quantitatively and qualitatively. The Soviet Union wanted to establish its hegemony by Russifying the Muslim-Turkish facts and creating a Soviet people from them in the region. Accordingly, artificial ethnic borders and bureaucratic cadres were first created by the Soviets in Central Asia. Secondly, the ties of the Muslim-Turkish facts with their language, culture and religion were tried to be severed. Afterward, agricultural policies were followed, which negatively affected the nomadic Muslim-Turks living in the countryside, both materially and spiritually. While addressing these in the study, second-hand sources were used, and a descriptive analysis method was used.

Keywords: USSR, Stalin, Nationality Policy, Central Asia, Muslim-Turkish Facts.

GİRİŞ

Bolşevikler, iktidarı ele geçirdikten sonra, hem ülke içindeki hem de dışındaki Müslümanları tedirgin etmemek amaçlı bir yol izlemiş ve bu doğrultuda birkaç belge yayımlamıştır. Bunlardan biri, 15 Kasım 1917 tarihinde, millî azınlıklara birçok açıdan -self determinasyon, dini, sosyal- eşitliğin vaat edildiği *Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi*'dir (Tellal, 2002: 107). Bu belge, millî azınlıklara kısmen de olsa serbest hareket etme şansı vermiştir. Öte yandan Lenin ve Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi, self-determinasyon

meselesiyle ilk defa, Avusturya Marksistlerinin bu hakkı savunmasından sonra yüzleşmiştir (Armaoğlu, 1962: 220-222). Self-determinasyon ve milliyetler meselesi Bolşevikler için artık yeni bir sorundur. Ele alınan bu çalışmada kuramsal çerçevenin niteliği açısından iki önemli aşamayı vurgulamak gerekir. İlk olarak, self-determinasyon meselesinin gündemde olduğu, özellikle iç savaşın sonlarına kadar olan dönemden bahsedilmelidir.

Bu sürece paralel bir şekilde, millî azınlıkları şekillendirmek/modernleştirmek¹ (Hirsch, 2005: 164; Cameron, 2018: 72) için bir yöntem olarak kullanılan milliyetler politikasının uygulanmasına, Bolşevik Devrimi'nin hemen ardından başlanmıştır. 1919 yılının mart ayında kurulan Başkurdistan Özerk SSC bu doğrultudaki ilk örneklerdendir. Bu politika Sovyetler tarafından devam ettirilmiş ve 1924 Anayasası'yla yeni sınırlar çizilmiştir. Ayrıca Milliyetler Politikası, Sovyetlerin, sadece Türkistan² coğrafyasındaki Müslüman-Türk unsurlara yönelik izlediği bir politika da değildir (Hirsch, 2005: 163; Martin, 2001: 31, 342). İkincisi ise, 1936'daki Stalin anayasası yapılarına kadar ve sonrasında gelişmelerdir. SSCB'nin Müslüman-Türk unsurlarla ilgili, temelini bu gelişmelerden alan; yeni sınırlar, bürokratik kadrolar, dil-kültür, din ve tarım ile ilgili politikaları, 1991'deki çözümlüğüne kadar çok değişmeden sürecektir. Bu politikadan artakalanlar, günümüzde bağımsız olan Orta Asya ülkelerine olumsuz bir bakiye de bırakmıştır. Çalışmanın kapsamı 1991 yılıyla sınırlı olduğu için, çalışmada, bu olumsuz bakiyenin günümüze yansımalarından ziyade, daha çok neler olduğu üzerinde durulacaktır.

¹ Modernleşme için, Sovyet cumhuriyetlerinin *kültürel* ve *ekonomik* gelişmişlik seviyesini arttırmak amaçlanmış, bunun için de 1923'te birtakım kararlar alınmıştır. Ardından milliyetler politikasını uygulayan bürokratların katkısıyla kullanılacak kavram, artık *korenizatsiia* yani *yerleşirme* olacaktır (Martin, 2001: 12, 126).

² Konuyla ilgili literatüre uygunluk açısından bu çalışmada daha çok Orta Asya kavramı kullanılsa da, bölgenin özgün adı Türkistan'dır. Bu adlandırmayla, Türkistan'ın Sovyet coğrafyasındaki Batı kısmı kastedilmiştir.

1. SELF-DETERMINASYON VE MİLLİYETLER POLİTİKASI (1917-1936)

Bolşevikler, 3 Aralık 1917 tarihinde, *Rusya ve Doğu'nun Tüm Müslüman Emekçilerine* adlı bir bildiri yayımlayarak, self-determinasyonla ilgili ilk fikirlerini beyan etmiştir (Tellal, 2002: 107). Bildiriyle, Rusya'daki Müslüman-Türk unsurlar ve diğer millî azınlıklara, Lenin ve Stalin'in onaylarıyla birçok açıdan -dinî, kültürel, geleneksel, sosyal- güvence verilmiştir (Rahman, 1983: 141). Arkasından 18 Ocak 1918 tarihinde (Tellal, 2002: 108), başında Stalin'in olduğu *Milliyetler Halk Komiserliği* tarafından bir *Müslüman İşleri Merkezî Komiserliği* kurulmuş ve kurumun başına, Müslümanların sorunlarıyla ilgilenmeleri için Tatar aydınlardan Molla Nur Vahitov, Mir Seyid Sultan Galiyev ve Başkurtlardan Şerif Manatov getirilmiştir (Rahman, 1983: 142). 25 Ocak 1918 tarihinde ise (Tellal, 2002: 108) Rusya Sovyetleri III. Kongresi'nde, *Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi* kabul edilmiştir. Bildirgeye göre, Rusya'daki millî azınlıklar, kendi geleceklerini belirleyebileceklerdir (Lenin, 1998: 528-530). Fakat hiçbir zaman millî azınlıkların böyle bir talebi ya da çabası Bolşeviklerden karşılık bulmamıştır. Bu durumda, Sovyet yöneticilerin self-determinasyon hakkını nasıl anlamlandırdıklarına değinmek gerekecektir.

Lenin'in bu konudaki görüşleri, Karl Marx ve Friedrich Engels ile paraleldir. Nitekim onlar da, proletarya diktatörlüğü sağlandıktan sonra, azınlıklar arasındaki farkların ortadan kalktığı, merkezîyetçi bir yönetim sistemi tahayyül etmiştir (Armaoğlu, 1962: 217). Burada self-determinasyonla ifade edilen ayrılma hakkı, temelde ideolojiktir. Boyunduruk altındaki proletaryanın, burjuvaziye karşı mücadelesinde başvurduğu bir hak gibi değerlendirilmiş (Lenin, 1998: 302-303) ve Lenin'e göre doğru anlaşılmamıştır. Bu yüzden sorun, ayrılma ile değil, bütünleşmeyle³ çözümlenmelidir

---

³ Lenin, Rus kültürünün baskın olduğu, etnik unsurların asimile edildiği bir toplum tahayyül etmiştir. Ayrıca bu politikanın Sovyetler tarafından uzun süre devam ettirildiği, 1961 yılındaki XXII. parti kongresinde ortaya koyulan bildirin ilk maddesinde, millî azınlıklar için, *eritip birleştirme* kelimelerinin geçmesinden anlaşılmıştır (Wixmen, 2000: 187). Arthur Sagadeev (1993: 170) de bunu, *biyolojik kaynaşma* ve Rus olmayanları *homojenleştirme* olarak yorumlamıştır.

(Lenin, 1998: 519-520). Ona göre bu hakkı savunmak milliyetçi olmak demektir ki, bu da devrimin kazanımlarına zarar verebilirdi. Benningsen ve Wimbush'un (1995: 95) Lenin'den aktardıkları gibi self-determinasyon hakkı, *karşı-devrimci* idi. Peki, Ekim Devrimi'nin gerek öncesinde gerekse de sonrasında yukarıda örnekleri verilen bildirgelerde neden self-determinasyon vurgusu yapılmış ya da bu hakkın, millî azınlıklara, neden ivedilikle verileceği ifade edilmişti?

Çünkü Lenin, konuya pragmatik bir açıdan yaklaşmıştır. Öncelikli amacı, Çarlığın yıkılması için millî azınlıkların fiili de olsa desteğini⁴ almaktır. İkincisi, millî azınlıkların, Şubat Devrimi'nden sonra kurulan geçici hükümetin aleyhinde konumlanmasıdır. Ona göre, millî burjuvaziye karşı sınıf savaşını yürüten işçi sınıfı, farklı milletlerden olsalar da birleşmelidir (Armaoğlu, 1962: 227-229). Self-determinasyon hakkı, 10 Temmuz 1918 tarihinde ilan edilen anayasada yer almıştır (Yaman, 2017: 35-36; Anweiler, 1990: 302). Anayasa'da farklı etnik yapıdaki millî azınlıkların bir araya gelebileceği *Özerk Bölgesel Birlikler* kurulması gerektiği de ifade edilmiştir. Ardından bu birlikler, federal bir yönetim sistemi temelinde yeni oluşuma katılabilmektedir. Sonucunda, *Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası* oluşmuştur. Yönetimin federe bir nitelik kazanmasında, Milliyetler Komiseri Stalin'in payı büyüktür (Armaoğlu, 1962: 243-245; Yaman, 2017: 36).

Stalin, 15 Kasım 1918'deki bir kararnameyle mahallî milliyetler bölümlerini ve onların icraatlarını denetleyebilecektir. Self-determinasyon konusu, Bolşeviklerin 1919'da gerçekleşen VIII. Kongresinde iki şarta bağlanmıştır. Bunlardan ilki, millî azınlıklar için federal birliğin kurulmasıdır. İkincisi, millî azınlıkların konuyla ilgili taleplerini yine Bolşevik liderlerin onaylamasıdır. Bolşevikler tarafından mesele, bu hakkı talep edenlerin millî burjuvaziye ya da emperyalistlere hizmet ettikleri şeklinde değerlendirilmiştir (Armaoğlu, 1962: 245-246; Stalin, 1994: 164). Örneğin Stalin (1994: 96),

---

⁴ Çarlığın yıkılmasını destekleyen mahallî liderler çoğunluktadır. Müslüman-Türk unsurlar, birincisi Bolşeviklerin samimiyetine güvenmiştir. İkincisi çarlığın yıkılması, millî azınlıklarda bağımsızlık algısı yaratmıştır. Nitekim Sovyetler yönetimlerini pekiştirene kadar, bölge halkları da dahil olmak üzere sonu hayal kırıklığıyla bitecek bu inancı taşımıştır (Yalçınkaya, 2006: 322-323).

Avusturya sosyal demokratlarını, self-determinasyona; millî azınlıklara verilecek haklarla ilgili daha geniş bir anlam yüklemekle, aslında onları meselenin burjuva yorumunu⁵ yapmakla suçlamış ve Rusya'yı, merkez ve çevre olarak ikiye ayırmıştır.

Stalin, çevrenin merkeze olan bağımlılığından -askerî, iktisadî, kültürel- söz ederek, millî azınlıklar bağımsız olsalar bile, onların bunu tek başlarına sürdüremeyeceğini ifade etmiştir. Tabii merkez Sovyet hükümeti de, çevre bölgelerden gelecek olan ham madde, yakıt, gıda gibi temel ihtiyaç maddelerine gereksinim duymuştur. Burada asimetrik bir bağımlılık vardır ama Stalin'e (1994: 138) göre, gerçek anlamda *ulusal eşitlik*, merkezin çevreye yardımı ile mümkün olacaktır. Yani, kırsal kesimin bağımsızlığı, *çevre bölgelerin emekçi ellerinde yoğunlaşması* üzerinden anlam kazanabilecektir. Stalin nezdinde Bolşeviklerin *ulusal politikası* bu şekildedir. Aslında Stalin (1994: 98-99), 10 Ekim 1920 tarihinde Pravda'da yayımlanan bir yazısında merkez ve çevre arasındaki bağlantının sağlanmasındaki başarıyı, *Sovyetik Özerklik* politikasına dayandırmış ama henüz bu tarihte yönetsel bölünmenin tam olarak gerçekleşmediğini de vurgulamıştır. Onun belirttiği bu hususlar, Sovyetler Birliği yıkılma kadar sürdürülecek olan milliyetler politikasının da özüdür.

Bolşeviklerin SSCB'yi kurlmaları, 30 Aralık 1922 tarihindeki *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği I. Kongresi*'nde olmuştur. Böylece Rusya Federatif SSC, Ukrayna SSC, Belarusya SSC ve Trans Kafkas SSCF bir araya gelmiştir (Saydan, (t.y.): 3). 30 Aralık 1922'de oluşturulan kuruluş anayasası, 31 Aralık 1924 tarihine kadar yapılan bir takım eklemeler ve düzeltmelerle ilan edilmiştir. Türkmenistan, Özbekistan ve henüz Özbek SSC'ye bağlı olsa da Tacikistan bölgeleri, özerk bir konuma kavuşmuş ve Sovyetler Birliği'nin yukarıda ifade edilen dört cumhuriyetine eklenmiştir. Anayasa bir yandan, federal devletin merkezileşmesini sağlarken (Gürkan, 1964:

---

⁵ Erel Tellal'ın (2002: 109-110), E. H. Carr üzerinden belirttiği gibi, self-determinasyon hususunda *burjuva* ve *Bolşevik* yorumlar birbirinden farklıdır. Burjuvazi; millî azınlıklara siyasal bağımsızlıklarını vermeyi ister ama ekonomik eşitsizliğin de sürmesine ses çıkarmaz. Bolşevikler ise onların siyasal bağımsızlıklarını tanıırken, ekonomik eşitliği hedefler. Dolayısıyla eşitsizliğin olmadığı bir durumda zaten *ayrılık hakkı* anlamını yitirmiş olacaktır.

180-181; Martin, 2001: 31) diğer yandan Bolşeviklere *böl ve yönet* politikasını uygulama fırsatı sunmuştur. Ayrıca Sovyetlerin bu tutumu, onların Belarusya ya da Ukrayna Cumhuriyetlerine olan yaklaşımlarından farklı değildir (Winrow, 1992: 106; Hirsch, 2005: 160-162). Öte yandan cumhuriyetler, dilediklerinde Sovyetler Birliği'nden ayrılma hakkına *yine* sahiptir (Armaoğlu, 1962: 250).

Sözde bu hakkın millî azınlıklara verilmesi; Sovyet yöneticiler için artık *iktisadî, dış siyasal ve askerî* alanlardaki sorunların pragmatik şekilde çözülmesinden başka bir amaç taşımayacaktır (Stalin, 1994: 177-179). Müslüman-Türk unsurlar, Sovyetler çözülene kadar self determinasyon hakkına ulaşamamıştır, ama onu 1990'lara kadar talep etmeyi de sürdürmüştür (Andican, 2009: 514). Self-determinasyon kavramı üzerindeki yoğunlaşma, 1920'den sonra azalmış ve yerini, biraz daha çok kullanımıyla *milliyetler politikası* adlandırması almıştır (Armaoğlu, 1962: 247). Olivier Roy (2000: 101), Sovyet Milliyetler Politikasını şu nedenlere dayandırmıştır:

1- 19. yüzyıl antropolojisi ve Marksist anlayışın mirası olan, sonradan Sovyet etnografya ekolü olarak adlandırabileceğimiz yaklaşım tarafından sistemleştirilen bir *halk* kavramlaştırmasından hareketle Stalin tarafından geliştirilen bir kuramsal bütün; 2- Toprağa bağlı kılmaya ve dilin statüsüne dayanan idarî ve siyasal bir sınıflandırma; 3- İlk iki ilkeyle ilgili olmayan, ama onların terminolojisi içinde biçimlenen siyasal ve stratejik bir mantıktan hareketle, insan topluluklarının ve toprakların gerçekten de bölünüp birbirinden ayrılması.

Roy'un (2000: 102) belirttiği üzere Sovyet etnografyasının temeli aslında Stalin'in 1913'te yayımlanan *Marksizm ve Ulusal Sorun* adlı yapıtında, ortak bir *narod* -halk- tanımı yapılmasıyla bağlantılıdır. Buna göre Stalin (1994: 15), bir halkı ya da ulusu, *tarihsel olarak oluşmuş, kararlı bir dil, toprak, iktisadî yaşam ve kendini kültür ortaklığında dile getiren ruhsal biçimlenme birliği* şeklinde tanımlamış, bu unsurlardan bir tanesinin bile eksik olması durumunda, ulusal birlik-teliğin sağlanamayacağından bahsetmiştir. Stalin'in zihnindeki ulus; Benedict Anderson'un (2017: 20) ifade ettiği gibi, *hayal edilmiş bir siyasal topluluk*'tur ve tasarlanmaya açıktır. Burada tahayyül edilen topluluk, milletlerin en başından beri var olduğunun düşünüldüğü, *ilkçi* ya da *köktenci* yaklaşımdan uzak bir anlayış da değildir ve aslında daha çok bir varsayımdır. Sovyet anlayışı açısından

üzerinde durulması gereken konu, belli bir coğrafya üzerindeki topluluğun değişen, dönüşen niteliği ve kaynaşmaya -tabii ki eritmeye- açık bir şekilde bulunması gerektiğidir ki, Sovyet yöneticilerin zihnindeki bireye/topluluğa istenilen rol biçilebilir (Arslan, 2018: 395-396; Roy, 2000: 102).

Sovyetler Birliği'nin ana hedefi de bu niteliklerden hareketle bir *Sovyet insanı* yaratmaktır. Burada tahayyül edilen kişi, Rus olmasa da dilini konuşabilmeli⁶, zamanla onun kültürüne aşına olup, onun gibi düşünebilmelidir (Devlet, 1987: 119). Çünkü Pantürkist hareket, böyle yok edilebilecektir. Mehmet Saray'ın (2014: 289) Kruşçev üzerinden aktardığı; ...*Komünistler millî ayrılıkları muhafaza etmeyecek ve ebedileştirmeyeceklerdir. Hatta, millî kalıntıların en ufak belirtisinin bile kökü tam bir Bolşevik uzlaşmazlığı ile kurutulacaktır* şeklindeki sözler, yine Stalin döneminde aynı ölçüde sürdürülen Sovyet politikalarının bir göstergesidir. Bir *Sovyet halkı* oluşturma politikası kavramsal olarak da, Kruşçev tarafından SBKP'nin Ekim 1961'deki XXII. kurultayında; Brejnev tarafından da 1971'deki XXIV. kurultayında kullanılmıştır. Söz konusu politikanın başarısı ise, diğer millî azınlıklar gibi Müslüman-Türk unsurların Ruslaştırılmasına bağlıdır. Bu nedenle milliyetler politikasının temel amacı, ilk olarak kültür, edebiyat ve dil alanlarındaki dönüşümün sağlanmasıdır (Devlet, 1984: 38-41). Fakat bundan önce, Sovyetler tarafından belli bir coğrafyada hep var olduğu/yaşadığı düşünülen etnik unsurlardan bahsetmek gerekecektir.

2. SSCB'NİN MÜSLÜMAN-TÜRK UNSURLARLA İLGİLİ POLİTİKALARI

2.1. Sınırlar ve Etnik Karışıklık Yaratma Politikası

Rus olmayanların yaşadığı 65 milyonluk coğrafya, Bolşevikler için öncelikle iki açıdan önemlidir. Bunlardan bir tanesi

---

⁶ Aşağıda daha detaylı vurgulanacağı üzere Sovyet dil politikaları, onun kurulmasından itibaren aynı düzlemde sürdürülmemiştir. Örneğin Lenin döneminde ve 1920'lerde, eğitimde yerel dillerin kullanımı ön plandadır. Stalin dönemiyle birlikte, özellikle 1930'lardan sonra bu anlayış değişmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Rusçanın, eğitimde tamamen temel dil yapılması üzerinde durulmuştur (Uzman, 2017: 45-53).

Müslüman-Türk unsurların yaşadığı milli azınlıkları da içine alan coğrafi bölgenin Sovyet ekonomisine yapacağı katkıdır. Diğeri, bölgenin Sovyetlerin askeri ihtiyaçlarına stratejik açıdan yarar sağlayacağıının hesaplanmasıdır (Stalin, 1994: 175). Sınırların belirlenmesinde, Müslüman-etnik unsurların nüfus sayıları da etkili olmuştur.

Demografik açıdan bakıldığında bölgede; Özbekler, Kazaklar, Kırgızlar, Tacikler, Türkmenler ve Karakalpaklar yaşamıştır. Bunlardan Türkmenler yüzde 15'lik dilimleri ile en az; daha çok Taciklerin, Özbeklerin ve Karakalpakların oluşturduğu Özbek bölgesi ise yüzde 79'luk oranı ile en çok nüfusu barındırmıştır (Sabol, 1995: 224-225). Dolayısıyla bölgedeki etnik yapı oldukça çeşitlidir. Roy (2000:100), bu karmaşıklığı ve ilan edilen cumhuriyetleri şu şekilde belirtecektir:

... bir yanda Türkmenistan ve Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri (ki Özbekistan SSC, Gorno-Bedeşan özerk bölgesinin de bağlı olduğu Tacikistan Özerk Cumhuriyetini de içermekteydi); diğer yanda her ikisi de Rusya'ya bağlı olan Kırgızistan (aslında Kazakistan) ve Kara-Kırgızistan (aslında, bugünkü Kırgızistan) Özerk Cumhuriyetleri; son olarak da doğrudan Rusya'ya bağlı Karakalpakistan özerk bölgesi çıkıverdi ortaya.

Bölgedeki Müslüman-Türkler, Sovyet yönetimi altında olsalar da, bir *Türkistan Birliği* veya *Turan Birliği* oluşturma mücadelesi de vermişlerdir. Fakat Mart 1924'te, Taşkent'te yapılan kongrede, Sovyetlerin de etkisiyle Türk boylarının aralarındaki anlaşmazlıklar artmıştır. Öyle ki, Kazak, Özbek, Türkmen⁷, Kırgız, Karakalpak ve Tacik komünist partileri, Sovyet komünist partisine müracaat ederek -12 Haziran 1924- ayrılık yolunu benimsediklerini onlara iletmış, ayrı cumhuriyetler olmalarının onayını da -Eylül 1924- onlardan almışlardır (Saray, 2014: 179-182). 1924'ten önce Müslüman-Türk unsurlar dil ve akrabalık bağıyla birbirlerine bağılyken, 1924 sonrasında farklı milliyetler haline getirilmiştir (Hirsch, 2005: 113). Immanuel Wallerstein'in (2000:47), belirttiği üzere Müslüman-Türk unsurlar için, aslında *özerklikten daha geri bir politik yapı* uygun

⁷ Türkmenistan'ın 27 Ekim 1924'te çizilen sınırları, yüzde 95 oranında, günümüzdeki sınırlarına yakındır ve Türkmenlerin çoğu da bu sınırlar içinde kalmıştır. Sınırlar konusunda olumsuz icraatlara vurgu yaparken istisnaların olduğunu da belirtmek gerekir (Saray, 2014: 444).

görülmüştür. Her ne kadar söz konusu *bölünme* 1924'te belirlenmiş olsa da sınırlarla ilgili asıl şekillenme, bir diğer Sovyet anayasasının yapıldığı 1936 yılına kadar gerçekleşecektir. Roy (2000:100), bu süreci şöyle ifade etmiştir:

1929'da Tacikistan Özbekistan'dan ayrılarak tam bir Sovyet cumhuriyeti oldu; iktisadi açıdan daha güçlü hâle gelebilmesi için o zamana kadar Özbekistan'ın basit bir *oblast*'ı (bölge) olan Leninabad Vilayeti de ona bağlandı. Buna karşılık gerçek bir Tacik kenti olan Semerkand Özbekistan'da kaldı. Aynı dönemde (1930), ortak Özbek-Tacik mirasını yıkmak için Özbekistan'ın başkenti Semerkand'dan Taşkent'e taşındı, çünkü Taşkent her zaman için bir Türk kenti olmuştu... Aynı yıl içinde (1929), statüleriyle oynanmaksızın Kırgızistan'ın adı Kazakistan, Kara-Kırgızistan'ın adı ise Kırgızistan olarak değiştirildi. 1932'de Karakalpakistan, hâlâ Rusya içinde olmasına karşın özerk cumhuriyet yapıldı: 1936'da bu cumhuriyet Özbekistan'a aktarıldı... Artık bütün Müslüman cumhuriyetler nihai statülerine sahip olmuşlardı. 1936'da Müslüman cumhuriyetlerinin toprak çerçevesi kesin olarak belirlenmişti. 1991'de işte bu çerçeve dahilinde bağımsızlıklarına kavuşacaklardı.

Roy (2000:99), anlatmanın hatta anlamanın da oldukça güç olduğu⁸ bu Sovyet uygulamalarının dünyada eşi benzeri olmadığından bahsetmiştir. Bert Fragner (2010: 37) ise, Özbek ve Tacik devletlerinin birbirlerinde ayrı ulus devletler yapılmasını, bu konuda alınan *en akıldışı kararlardan biri* olarak değerlendirmiştir. Bu yönde bir etnik şekillendirme, altın çağını Stalin'le yaşayacaktır. Lenin, Sovyet komünizmini Karl Marx'ın çizgisi dışında düşünmemişken Stalin, benimsediği bu ideolojiye eklemeler yapmıştır. Stalin daha kuşkucu bir liderdir, bu yüzden tasfiyelere büyük önem vermiştir. Rus milliyetçiliğini parlatarak ondan yararlanma yoluna gitmiş ve Panslavizm'i⁹ de benimsemiştir (Gürkan, 1964: 172-174). Bu, Sovyet

⁸ Özbek adlandırması, Timur'dan sonraki dönemde Türkistan'da yaşayanları kapsamıştır. Bunun nedeni, bölgeyi son ele geçirenlerin Altınordu Hakanı Özbek Han ve onun soyundan gelen kabileler olmasıdır. Fakat Kırgızlar, Kazaklar ve Türkmenler, göçebe olmaları nedeniyle bu kapsamın dışında kalmıştır. Tersine, Özbekler daha çok yerleşiktir ve İslam'ı güçlü yaşayan, tarım ve ticaretle uğraşan kesimlerdir. Bunların Farsça konuşanlarına ise Tacik denilmiştir. Kazaklar ve Kırgızların ortak noktasıysa, ikisinin de Kıpçak olmasıdır (Hasgüler ve Uludağ, 2009: 47-48).

⁹ Milliyetçiliği ilk olarak emperyalist bir tutum olarak gören Sovyetler, Panslavizm'i, 1935 yılından sonra desteklemeye başlamış ve böylece Çarlık siyasetlerinin yeni bir türü uygulamaya konulmuştur (Kurat, 1953: 275).

rejimini hem iç hem de dış politikada kuvvetlendirmiş ama Orta Asya'da yaşayan Müslüman-Türk unsurların çoğu, bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.

Bölgede sınırlar yapay bir şekilde oluşturulurken, içeriğe hiç bakılmamış, yani etnik unsurlar birbirine karıştırılmıştır. Bu, Müslüman-Türk unsurların yaşadıkları coğrafya açısından düşünülürse, X cumhuriyeti ya da X muhtar bölgesinde yaşayan çoğunluk; Y cumhuriyeti ya da Y muhtar bölgesinin sınırları içinde bırakılmıştır. Roy (2000: 109) bunu şu şekilde ifade etmiştir:

... Bir Tacik kenti olan Semerkand ve kuşkusuz çok sayıda Özbek'in yaşadığı, ama çoğunlukla Türkmenlerin bulunduğu bir emirliğin eski başkenti olan Hive onlara verilmiş ama halkı Özbek olan Oş kenti Kırgızistan'a bırakılmıştı... Orta Asya'nın çeşitli ülkeleri arasındaki sınırların coğrafi, iktisadi ya da etnik bir mantığı yoktur. Sirderya vadisi Kırgızistan'da, nüfusunun çoğunluğu Özbeklerden oluşan bir bölgeden (Oş) başlar; Özbekistan'a, Fergana'ya girer; sonra Tacikistan'a geçer (Hocent); sonra gene Özbekistan'dan geçip Kazakistan'da son bulur. Bu durumda, Özbekistan'ın başkenti Taşkent'i Özbek vilayeti Fergana'ya bağlayan en kısa yol Tacikistan'dan (Hocent) geçmek zorundadır... Yazın, Duşanbe'den Taşkent'e Uratepe yoluyla gidersiniz, iki ülke arasındaki sınırı iki defa geçersiniz.

Bir başka örneğe göre Özbekler; *Kırgızistan'da Oş, Türkmenistan'da Taşauz ve Çarcu, Kazakistan'da Çimkent ve Cambul, Tacikistan'da Hisar ve Hocent* şehirlerinde çoğunluktadır. Sovyetler, bu türden detayları dikkate almamıştır (Roy, 2000: 111). Oysa 5 Aralık 1936'da kabul edilen Stalin anayasasının ikinci bölümününün 18. maddesine göre, Sovyet cumhuriyetlerinin sınırları, ilgili etnik grubun onayı alınmadan değiştirilemezdi (Yaman, 2017: 86). Fakat bu yasa, fiili durumu yansıtmamıştır. O dönem için Sovyetler, bölgedeki karşılıklı etnik çeşitlendirmeye, Türkistan bölgesini daha kolay denetim altında tutabilecektir. Ayrıca bu durum bölgede oluşturulan sınırlar doğrultusunda ekonomik, toplumsal ve benzeri alanlarda birçok soruna yola açmıştır.

SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Tacikistan, Özbekistan, Kırgızistan gibi ülkeleri, ekonomik ve kültürel açıdan önemli bir bölge olması nedeniyle ilgilendiren Fergana Vadisi'nin, başta su kaynakları olmak üzere yer altı ve yer üstü

zenginliklerinin paylaşılma sorunu, bölge ülkeleri açısından günümüzde bile bir etnik çatışma nedeni olabilmektedir. Fergana Vadisi'ndeki sınırların karmaşıklığından dolayı (Hirsch, 2005: 168-173; Martin, 2001: 31-33) verilebilecek bir başka örnek¹⁰, tabii Afganistan ve Pakistan sınırlarının bölgeye yakın olmasından dolayı, dinci radikalizmin Türkistan'daki cumhuriyetler açısından tehdit unsuru olmasıdır (Birdişli, 2017: 130-133). Bunun haricinde Amanda Farant'ın (2006: 71) da belirttiği üzere bölgede lojistik problemler de yaşanmaktadır. Örneğin bölgedeki boru hatlarının ya da ticaretin sürdürülmesi için oluşturulması gereken rota, sınırların iç içe geçmiş haliyle bir karşılıklı bağımlılık yaratmış ve bu da çözülmesi gereken birçok sorunu gündeme getirmiştir. Ardından Bolşevik yöneticilerin dikkat ettiği bir diğer husus, oluşturulan bu sınırları yönetecek bürokratik kadroların niteliğidir.

2.2. Müslüman-Komünist Bürokratik Kadroların Oluşturulması

Bu kısımda, Sovyet yöneticilerin, Müslüman-Türk unsurların yaşadığı coğrafyalardaki idarî mekanizmayı nasıl ve hangi temel düşünce doğrultusunda oluşturduklarını, belki çok derinlikli değil ama genel bir yaklaşım getirerek, örneklerle ortaya koymak amaçlanmıştır. Kendi geleceğini belirleme hakkının, gerçekte SSCB dağılana kadar Sovyet yöneticiler tarafından Müslüman-Türk unsurlara verilmeyeceği düşünülürse, Sovyet cumhuriyetlerini merkeziyetçi bir anlayıştan kopmadan yönetmek gerekmiştir. Çünkü SSCB'nin hem nitelik hem de nicelik olarak buradaki insan gücüne, bu coğrafyayı her şeyiyle kontrol etmeye ihtiyacı olacaktır.

Bürokratik mekanizmanın en tepesinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi vardır ve hükümet, parti politikalarını uygulamakla yükümlüdür. Sovyetleri oluşturan tüm komünist partiler, özellikleri itibarıyla birbirlerine benzeseler de, teşkilatlanma açısından Sovyet Komünist Partisi'nden farklıdır (Saray, 2014: 183-184).

---

¹⁰ 1980'lerin sonlarında Fergana'da, ilk olarak Özbeklerle, Stalin politikalarıyla 1945'te bölgeye sürülmüş Ahıska Türkleri arasında; bölgedeki diğer anlaşmazlık da Özbeklerle Kırgızlar arasında yaşanmış ve çatışmalar sonucunda yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir (Hasgüler ve Uludağ, 2009: 49).

Türkistan'da denetimin sağlanması açısından, fazla hassas olan parti merkezinden bu bölgelere yetkililer gönderilmiştir (Caroe, (t.y.): 235). Bolşeviklerin Ekim Devrimi'nden sonra Türkistan bölgesinin akıbeti için beraber hareket ettikleri ilk kişiler/gruplar; onların yerel uzantıları, Cedit Hareketi mensupları ya da kentli, eğitilmiş aydınlardır. Fakat bu kesimler; içlerinde çoğunlukla milliyetçiliğe, dinî hususların önemine vurgu yapan ya da mensubu oldukları etnik gruplar lehine hareket eden Müslüman-Türklerdir. Örneğin Kazak Alaş Orda Partisi'nin ve Kırım Tatarlarının; Rus göçmenlerin Kazak Türklerinden aldıkları toprakları geri vermesi yönündeki talepleri, onların tasfiye edilmeleri ve yok edilmelerine sebep olmuştur (Roy, 2000: 148-149).

Benzer şekilde Özbekistan'daki yerel yöneticilerden Ceditçi Feyzullah Hocayev ve Akmal İkrarov, Özbek millî çıkarlarını gözettileri için, 1936-1938 yılları arasında yargılanıp, sürgün edilmişlerdir. Daha sonra Stalin'in isteğiyle onların yerine geçen Yusupov gibi yerel liderler, mensubu oldukları etnik grubun çıkarları aleyhine davranma eğilimi göstermiş, Sovyet etkisinin Özbekistan SSC'de artmasına yardımcı olmuştur (Saray, 2014: 369-370). Kırgızistan Komünist Partisi'nin başındaki isim Abdülkerim Sıddıkoğlu ise komünist parti yönetimine, Sovyet eğitimi almamış isimleri getirdiği için sürgüne gönderilmiştir (Saray, 2014: 287). Bürokratik mekanizmalardaki dönüşüm de bu hususlara göre sağlanmış, yerel siyasî seçkinlerin görev süreleri, onların Sovyet hükümeti ile uyumlarına göre belirlenmiştir. Dolayısıyla politik açıdan merkez Sovyet hükümetinin çizdiği sınırlardan çıkmak, yerel komünist parti liderleri için zor olmuştur.

Kruşçev'in kadro politikası ise, 1950'den 1961 yılına kadar Müslümanların aleyhine bir gelişme göstermiştir. Onun döneminde Özbekistan Komünist Partisi'ne çok sayıda Rus idareci getirilmiştir. Daha genel olarak Kazakistan haricinde Sovyetler Birliği, 1961 yılında, bölgeyi Rus *aparatchik*'lerle¹¹ doldurmuştur (Rywwin, 1987: 27). Yöneticilerin yetiştirilme dönemleri daha çok Stalin'den sonraki

---

¹¹ Aparatchik, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin söz konusu dönemde bölgeye gönderdiği bürokratik mekanizmada yer alan ya da siyasî sorumluluk sahibi bir görevlidir.

SSCB lideri Kruşçev'in başkanlık dönemine; deneyimli birer yönetici olmaları ise Brejnev dönemine denk gelmiştir. Roy'un (2000: 150-151) belirttiği üzere; *Kazak Kunayev 1956'dan 1986'ya, Özbek Raşidov 1959'dan 1983'e, Türkmen Gapurov 1969'dan 1986'ya, Tacik Res-sulov 1961'den 1982'ye, Kırgız Usulbayev 1961'den 1985'e kadar* yöneticilik yapmıştır. Bu yönetim süreleri, Ekim Devrimi'nden itibaren Müslüman-Türk unsurların yaşadığı coğrafyadaki liderler düşünüldüğünde gerçekten uzun zaman aralıklarıdır. Diğer yandan Türkistan'daki ulusal cumhuriyetler 1991 yılında bağımsız olduklarında, bu coğrafyalardaki komünist parti yöneticilerinin, bu isimlerin etrafında bulunan kişilerden olması da tesadüf değildir. Mesela günümüzde Orta Asya'nın bağımsız ülkelerinden biri olan Kazakistan'ın uzun yıllar devlet başkanlığını yapmış olan Nursultan Nazarbayev; Dinmuhammed Kunayev döneminde parti içinde yükselmiş böyle biridir. Nazarbayev'in yıldızı, başarılı bir yöneticilik serüveni sonrasında, Kunayev'in görevden alınması ve yerine bir Rus olan Gennady Kolbin'in, Kazakistan Komünist Partisi'nin başına getirilmesine -1986'daki Kazakistan olayları da bu yüzden çıkmıştır- paralel olarak parlayacaktır. Nazarbayev'in parti liderliğine getirilmesi ise 1989 yılında gerçekleşmiştir (Saray, 2014: 209). Öte yandan bölgede, milliyetler politikasının ve Ruslaştırmanın başarılabilmesi için Sovyetlerin diğer olmazsa olmazı; dil, kültür ve benzeri alanlarda sürdürülmeye çalışılan politikalarıdır.

2.3. SSCB'nin Kültür-Dil Politikaları

Dil; bir kişinin kendini ifade etmesi, bir diğer kişiyle/etnik unsurla bağlantı kurması açısından sahip olduğu en önemli araçtır. Ronald Wixmen'in (2000: 192) belirttiği üzere, *etnisitenin özü*'dür. Bu bağlamda milliyetin varlığı, dilin hukuksal olarak tanınmasıyla paraleldir. Bolşevik liderler de dilin bu önemini farkındadır. Stalin (1994: 102), henüz 1920 yılındaki bir yazısında; Ukraynalı, Kırgız, Özbek, Başkurt ve benzeri etnik unsurların dillerinin bir *gerçeklik* olduğunu ve ana dilde eğitimden başlayarak bürokratik mekanizmalara kadar dilin kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Stalin'in bu düşünceleri, Sovyet yönetim sistemi oturana kadar geçerliliğini korusa da, milliyetler politikası doğrultusunda Sovyet hükümetinin müdahale ettiği ilk husus, millî azınlıkların dili olmuştur.

1920'lerin sonlarına kadar Arap alfabesi kullanan Türk boyları, önce Latin, 1940'ların başında da Kiril alfabesi kullanmaya zorlanmıştır. İşin ilginç tarafı, Sovyet yöneticilerin, farklı Türk boyları için farklı alfabelerin kullanılmasını uygun görmesidir. Böylece Türk boylarının, kendi aralarında iletişim kurma becerileri azalacaktır. Mesela İdil-Ural bölgesindeki Tatar ve Başkurt boyları, kullandıkları alfabenin farklılaştırılması açısından böyle bir akamete uğramıştır (Martin, 2001: 182-194; Devlet, 1982: 88; Sagadeev, 1993: 170; Devlet, 1984: 38; Rywkin, 1987: 25-26; Pipes, 1955: 148). Benzer bir örnek, 1928'deki alfabe değişikliğiyle birlikte yeni Özbekçe inşa edilirken izlenen politikadır. Roy'un (2000: 119) bu doğrultuda belirttiği gibi, Sovyetler tarafından Çağatayca'dan gelen, Türkiye'de de konuşulan Oğuz Türkçesi'ne en uzak lehçenin seçilmiş olması anlamlıdır. Bolşeviklerin kültürel olarak önem verdikleri bir diğer husus, öğrencilerin Sovyet zihniyetine uygun birer vatandaş olarak yetiştirilmesidir.

Anadilde eğitimin birçok Müslüman-Türk bölgesinde verilmemesi ya da yetersiz verilmesi, onlar açısından önemli bir sorundur. Aslında Müslüman-Türk unsurlar, sosyal hayatta farklı diller kullanmışlardır. Ama Wixmen'in (2000: 193-194) de belirttiği üzere *iki dillilik durumu* sona erdiğinde baskın grubun dili, yani Rusça, daha az kullanılan dilin yerini alacak ve *dil asimilasyonu* gerçekleşecektir. Rusça'nın eğitim hayatının hemen hemen her alanına yayılmasıyla, Rusçası iyi nesiller yetiştirmek amaçlanmıştır. Mesela 1977-1978 yılından itibaren Rusça eğitim Tataristan'da zorunlu tutulmuştur. Aynı şekilde Başkurdistan'da da Rus dili ve edebiyatı dersi, yerel dile ayrılan ders saatlerinden fazlaydı (Devlet, 1982: 89-90). Bu doğrultuda, geçmişte İsmail Gaspıralı'nın açtığı modern eğitim kurumları kapatılmış, yerlerine, Türkçe ve İslamî terimlerin kullanımının yasaklandığı *Sovyet halk mektepleri* kurulmuştur. Bu terimlerin çıkmasıyla Özbek Türkçesi bilim dili olarak zayıf kalmış ve üstüne de Rusça, eğitim dili olarak kabul edilmiştir. Bu türden uygulamalar, yukarıda ifade edilen dilde asimilasyonun örnekleridir (Saray, 2014: 361). Buna ek olarak, Rus dilinin öğrenilmesinin önemi üzerinde durulan; örneğin 1975'te Taşkent'te, 1983'te Semerkant'ta ve yine 1983'te Frunze'da -günümüzde Bişkek- konferanslar

düzenlenmiştir. Aynı şekilde bunun propagandası ise, çeşitli basın-yayın araçları vasıtasıyla -mesela Moskova Radyosu'nda- sürekli yapılmıştır (Devlet, 1984: 41-47).

Sovyetlerin bu dönemdeki kültür politikaları da Rus milliyetçiliğinin gelişimiyle paralellik arz eder. Burada, politbüro üyesi Andrey Aleksandroviç Jdanov tarafından 1934-1938 yılları arasında ortaya koyulan, ama en çok 1946 -1950 arasında uygulama alanı bulan, Erel Tellal'ın (2008: 499) da belirttiği gibi kültür, sanat ve bilimle ilgili faaliyetleri kontrol altına almaya yönelik, *Jdanovculuk* adlı politikadan bahsetmek gerekir. Bu süreçte birçok Rus sanatçı ve bilim insanı, sıkı Sovyet denetimi altında hayatını kaybetmiştir. Bir amaç da, başta Batı Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinden olmak üzere Sovyet kültürüne yönelik dış etkileri kırmaktır. Bu nedenle Sovyet hükümeti tarafından ilginç, sıra dışı ve saçma kararlar alınmıştır. Örneğin Mendel teorisi, kuantum ve görelilik kuramları gibi evrensel anlamda önem arz eden bilimsel çalışmalar kabul görmemiştir. Freud ve Einstein gibi bilim insanları, içe kapalı Sovyet rejiminin, dışa açık/evrensel nitelikleri nedeniyle eleştirdiği kişilerdir. Bu düşünce geçerli olduğu sürece SSCB; kültür, sanat ve bilim alanında ilerleme göstermekten uzak kalmıştır. Bu dönemde muhtemelen, daha çok silahlanma ve Soğuk Savaş şartlarına uygunluk bağlamındaki bilimsel çalışmalara hız verilmiştir.

Sovyetler, Türk tarihi ve Kırgızlar için de önemli olan *Manas* destanının Kırgız edebiyatçıları ya da şairleri tarafından anımsatılmasına da karşıdır. Bunu yapan Kırgız aydınlarının sonu, sürgün ve toplama kampı koşullarında ölmek olmuştur (Saray, 2014: 289). Kazan Türkleri tarafından çıkarılan basın-yayın araçlarının Bolşevik Devrimi'nden itibaren yayımlanma oranının, Sovyetlerin çözüldüğü 1991 yılına yaklaştıkça azalması, buna verilebilecek bir başka örnektir (Devlet, 1982: 91-92). Aynı şekilde Ali Şir Nevai ya da Uluğ Bey gibi bilim insanı ya da edebiyatçı tarihi figürlerden Özbek SSC'de bahsetmek yasaktır. Sovyetlerin hazırdaki iddiası ise birçok şeyde olduğu gibi söz konusu yasaklara uymayanların burjuva

milliyetçi ya da eğitimsiz,¹² gerici olmakla suçlanmasıdır (Saray, 2014: 363). Sonuç olarak dil ve kültürle ilgili düşünceler Ruslaştırmanın, dolayısıyla milliyetler politikasının özünde yer almıştır. Buna ek olarak kültüre içkin bir diğer önemli konu, Türkistan'da yaşayan etnik grupların dinle olan bağlantılarını kırmaktır.

2.4. SSCB'nin Din Politikaları

Sovyetlerin İslam'a karşı olumsuz bakış açısının temelleri, Marksist ideolojinin dini konumlandığı yerle alakalıdır. Bu düşünceye göre din, Fazlur Rahman'ın (1983: 150-151), Karl Marx'tan alıntılacağı gibi *halkın afyonu*'dur. Rahman, Lenin'in, tanrının varlığı konusunda söylediği, *düşünülmeyen bir rezillik* şeklindeki sözlerini de hatırlatır. Lenin'e göre dinî kurumlar, proletaryayı rasyonel düşünmekten uzak tutup, onları sömürmenin bir aracıdır. Sovyetlerin İslam'ı inceleyen aydınları da, dinin sosyalizmle tamamen uyumsuz, *bilim dışı* olduğunu iddia ederek, onun varlığı sonucundaki geriliğin, sosyalizmin gelişmesine engel teşkil edeceğini söylemişlerdir. Müslüman-Türk halkın dine olan bağlılığı da Bolşevik yöneticiler tarafından biliniyordu. Bu yüzdendir ki Bolşevikler, iç savaşın devam ettiği¹³ 1917-1920 yılları arasında, İslam karşıtı düşünceler içinde olmalarına rağmen bu konuda net bir duruş göstermemiştir. Stalin, kendi yönetimleri altındaki Müslümanlara, Bolşevikler tarafından şeriat ile mücadele edilmeyeceğinin sözde garantisini bile vermiştir (Rahman, 1983: 151-152).

Oysa iç savaş yıllarının bitiminden sonra, Başkurlara verilen muhtariyet yetkileri kısıtlanmış, Müslüman-Komünist Sultan

---

¹² Terry Martin'e (2001: 56-57) göre, milliyetler politikası ile Doğulu olduğu düşünülen; genellikle Müslüman-Türk unsurların yaşadığı ulusal bölgeler ve Batılı olduğu değerlendirilen; Ukraynalılar, Yahudiler, Gürcüler, Ermeniler ve benzeri etnik unsurların yaşadığı ulusal bölgeler, birbirinden farklı kategorilerdedir. Bu düşünceye göre Özbekler, Kazaklar gibi Müslüman-Türk unsurları, Batılı ulusal cumhuriyetlerin vatandaşlarından ayıran özellikler; onların kültürel geri kalmışlıklarıdır.

¹³ Dinin, Türkistan'da yaşayan Müslüman-Türk unsurlar için ne kadar önemli olduğu, onların kendilerini millî kimlikleri üzerinden değil, ilk olarak dinleri üzerinden tanımlamalarından anlaşılabilir (Wixmen, 2000: 181-183).

Galiyev¹⁴, Uluslar Halk Komiserliği *Narkomnats'* dan muhalefeti nedeniyle uzaklaştırılmıştır. Müslüman muhalefetin; Basmacı ayaklanması, Ceditçilik hareketleri gibi gelişmelerle artmasına paralel olarak, Sovyetlerin Müslümanlar üzerindeki baskıları da 1920-1923 yılları arasında artmıştır (Rywwkin, 1987: 25). Çünkü Bolşevikler, Ekim Devrimi sonrasında daha da güçlenmiştir. Stalin yönetimi, S. Enders Wimbush'un (1986: 3) deyişiyle, *Müslümanları benliklerini değiştirmeye zorlamak* politikasını izleyecektir. Bu politikanın amacı, ilk olarak İslamî kuruluşların ortadan kaldırılması, ikinci olarak da dinden boşalan alanı Sovyet ideolojisinin gerektirdiği gibi doldurmaktır. 1923'te *Din aleyhtarı Ajitasyon ve Propagandanın Durumu* adıyla yayımlanan kararlar, *Allahsızlar Birliği* adlı bir oluşum ortaya çıkmıştır. Bu kuruluş, Özbek, Tatar ve Müslüman-Türk unsurların yerel dilleriyle, din karşıtı propaganda yapmayı amaçlamıştır (Rahman, 1983: 153). 1924-1927 yılları arasında din adamlarına birtakım yasaklar getirilmiştir. 1980'lerin sonlarına kadar mollalara yapılan baskılar nedeniyle, onların yaşadıkları bölgeler, farklı coğrafyalardaki Müslümanların etkilerinden izole olmuştur. Bu, bir ölçüde Sovyetlerin İslam'la ilgili politikalarını bölgede daha kolay gerçekleştirmesi demektir (Roy, 2000: 200-205).

İslam, 1928'de devlet kontrolüne alınmıştır. Bölgede, geleneksel İslam'ın günlük hayattaki ritüellerden kaynaklanan etkileri yok edilmek istenmiştir (Hayit, 2000: 73; Pipes, 1955: 150-151). 1928'den İkinci Dünya Savaşı'na kadarki süreçte camiler, medreseler kapatılmış, çıkarılan bir yasayla devletin din eğitimi vermesinin önüne geçilmiştir. Böylece din, kamusal alandan çıkarılmıştır. Ayrıca, din karşıtı propaganda yapmanın hukukî temelleri de ortaya konulmuştur. Ek olarak, Müslüman eğitim kurumlarının parasal kaynakları da kurutulmuştur (Rahman, 1983: 153-155). Bir diğer konu, henüz İkinci Dünya Savaşı sürerken birçok Müslüman din adamının

---

¹⁴ Stalin (1990: 201-209), Müslüman-komünist Galiyev'i, Marksizm'i bırakıp milliyetçi olmakla suçlarken, onun Basmacı hareketi liderlerinin yanında, önemli Başkurt liderlerden Zeki Velidi Togan'la ilişkisinin bulunmasının affedilemez olduğunu söyleyecektir. Galiyev'in tasfiyesi, aslında Pantürkizm ve Panislamizm'in, SSCB'nin yok etmesi gereken unsurlardan en önde gelen birkaçı olduğunun ifadesidir.

katıldığı konferanslar gerçekleştirilmesidir. 10 Haziran 1942'de Ufa'da elli beş ulema bir araya gelmiştir. Amaç, hem ülke içinde hem de dışında Müslüman desteğini Sovyetler lehine sağlamaktır. Ekim 1943 yılında ise Taşkent'te Orta Asya Müslümanları için, Bakü'de ise Kafkas ötesi Müslümanları için konferanslar düzenlenmiştir (Spuler, 1989: 208-209; Rahman, 1983: 156-157).

Aynı yıl Stalin tarafından dört farklı *Din İşleri Başkanlığı* kurulmuştur. Bunlardan en önemlisi, merkezi Taşkent olan Orta Asya ve Kazakistan Din İşleri Başkanlığı'dır. Böylece İslam'a, resmi bir statü kazandırılmıştır. Fakat Müslüman unsurlara yardım etmek açısından etkisiz olan bu kurumların başındaki din adamlarının, Sovyet hükümetiyle çıkar ilişkileri vardır. Dolayısıyla bu kuruluşlar, en çok da Müslümanların bölgede daha iyi denetlenmesine yardımcıdır (Dursun, 1993: 185-186; Roy, 2000: 205-206; Benningsen, 1982: 181; Hayit, 2000: 73; Braker, 1984: 7) ve 1958-1964 yılları arasında, Kruşçev yönetimi tarafından İslam'a baskıların arttığı dönemde de kapatılmamıştır. Bunun bir nedeni, üçüncü dünya ülkelerini etkilemeye yönelik bir hareket olması, diğeri de İslam ülkelerinde komünizmin yayılmasına propaganda katkısı sunmaktır. Genel olarak amaç, İslam'ın, komünist bir rejimle uyumlu bir şekilde yaşatılabileceği algısını yaratmaktır (Rywkin, 1987: 24; Roy, 2000: 206; Saray, 2014: 197-198). Yine, Kruşçev'in yoğun İslam karşıtı kampanyası paralelinde 1960'ların başlarında Taşkent Üniversitesi Tarih Bölümü tarafından *Ateist Kulübü* kurulmuştur. 1963'ten sonra filmler, gösteriler ve benzeri İslam karşıtı görsel propaganda yöntemleri kullanılmıştır. Buhara'da *Allahsızlık Müzesi* açılmış ve köylerdeki camilerin tamamına yakını kapatılmıştır. 1948-1975 yılları arasında yazılı propaganda araçlarının sayısı ise arttırılmıştır. Rusça kaynaklardan ayrı olarak, birbirinden farklı 21; Müslüman dilinde 923 İslam karşıtı kitap veya risale yayımlanmıştır (Rahman, 1983: 159-160). 1975 yılında *Devletin yasama politikası* adıyla çıkarılan kanun, sadece Müslümanlıkla değil, diğer dinlerle de *ideolojik* mücadelenin kararlı bir şekilde sürdürülmesine yöneliktir (Braker, 1984: 6).

Aslında Müslümanlar açısından söz konusu güçlüklerin aşıldığı zamanlar da olmuştur. Mesela, 1963 yılında lokanta ya da

çayhane olarak işletilen, ama içinde cami olmayan bir kolektif çiftlik neredeyse yoktur. Kırsaldaki mollalar, kolhozlara sığınarak ve sözde farklı mesleklerden olduklarını söyleyerek, kendilerini Sovyet rejimine karşı gizleyebilmiştir. Nitekim küçük bir çocuk okula başlamadan önce mollalardan eğitim alabiliyor, çocuklar sünnet olabiliyor ve benzeri birçok dinî ritüel yerine getirilebiliyordu. KGB gelişmelerden haberdar değildi, çünkü Roy'un (2000: 207-208) belirttiği üzere görevli, ya yereldi ve her şeyin farkındaydı ya da kırsalda yaşamıyordu ve hiçbir şeyden haberi yoktu. Bunun önemli bir nedeni, özellikle 1980'lerde bölgedeki sûfi tarikatların varlıklarını sürdürmeleridir. Nitekim kırsal kesimden farklı meslek sahipleri haricinde, kentli kesimlerin de -kadınlar da buna dahildir- katıldıkları bu tarikatlar, gizli camiler ve dinî okullar kurabilmiştir (Rahman, 1983: 163-164). Sonuç olarak Bolşevik devriminden SSCB yıkılma kadar geçen 74 yılda, Sovyet yöneticiler tarafında sıklıkla yapılan baskılar bir sonuç vermemiş, bir diğer deyişle, SSCB'nin Müslüman-Türk unsurları dinsizleştirme politikası, uzun vadede amacına ulaşamamıştır.

2.5. SSCB'nin Tarım Politikaları

Bolşeviklerin amaçlarından biri, devrimin hemen ardından sosyalist bir ekonomik düzen yaratmaktır, bu yüzden 26 Ekim 1917'de bir *Toprak Kararnamesi* çıkarılmış ve toprakta özel mülkiyet kaldırılmıştır. Aristokratlar ve toprak burjuvazisinin elindeki bir kısım toprak da, onlardan alınmış ve *toprak komiteleri* ya da *yerel Sovyetlerin* olmuştur. Bu şekildeki toprağı devletleştirme çalışmaları sonrasında sovhozlar -devlet çiftlikleri- kurulacaktır (Turan, 2011: 312-313). 1918-1921 yılları, Theda Skocpol'un (2004: 408-409) belirttiği gibi, birçok nedenden dolayı, *Savaş Komünizmi* adı verilen, devletin; üretimi, dağıtımı ve emeği tek merkezden yöneteceği bir düzen yaratmıştır. Bunun köylüler açısından olumsuz yanı, ürettikleri artığa devlet tarafından el konulmasıdır. Bu dönemde, köylülerden yükselen tepkilerin önüne geçmek için, Lenin'in katkılarıyla 21 Mart 1921 ve 1929 yılları arasında *Yeni Ekonomi Politikası* -NEP- uygulamaya geçirilmiştir. Özel mülkiyete ve girişimcilere de alan açılan NEP, ekonomide beklenen canlılığı, 1920'lerin ortalarına kadar yaratsa da, Sovyetlerin ekonomideki ihtiyaçlarını karşılamamıştır.

Çünkü Sovyetlerin hızlı sanayileşmeyle¹⁵ ilgili kaygıları vardır. Bunun için tarımsal ürünlerden elde edilecek artı değerın önemi çok fazladır. 1920'lerde giderek fazlaşan küçük üreticinin, kendi ürünlerinin geleceğini belirleme konusundaki avantajları ve *kulak*'ların¹⁶ hâlâ var olması ise Sovyetlerin aleyhinedir. Dolayısıyla kır ve kent arasındaki bu sorun, SSCB'nin, baskın gücüyle kolektifleştirme siyasetini uygulamasıyla çözülmek istenmiştir (Turan, 2011: 314-315; Skocpol, 2004: 410-416). Skocpol (2004: 419-420), köylülerin aleyhine olan tarımsal kolektifleştirmeyi, *Köylülerin yaşam şartları ve mutluluğu ya da tarımsal üretimin verimlilik derecesi bakımından bedeli ne olursa olsun, 'ürünün asgari maliyet karşılığında sağlanması'* olarak açıklamıştır. Bu duruma paralel olarak kırsalda devlet denetimi de artmış ve böylece köylü üreticinin, ürününün geleceğiyle ilgili söz söyleme hakkı da kalmamıştır. Menaf Turan'ın (2011: 316), Tony Cliff üzerinden aktardığı gibi, *kollektivoizasyon ile, tarım ürünlerinin sanayileşmenin gereklerine tabi kılındığını, köylülüğün üretim araçlarından özgürleştirildiğini, kalanların ise kolhozlarda yarı-işçi, yarı-köylü, yarı-köle olduğu* açıktır. Buna ek olarak kolektifleştirme ile *Kulak*'ların varlığı son bulmuş, hızlı kalkınmanın sağlanması ve ağır sanayinin geliştirilmesi yönündeki Sovyet hedeflerinin önü açılmıştır. Burada, kolektifleştirmenin hangi toplumsal unsurları ne ölçüde etkilediği üzerinde durmak gerekecektir.

Sir Olaf Caroe (t.y.: 259-265), kolektifleştirmeyi¹⁷ daha çok hayvancılık yapılan, göçebe nüfusun fazla olduğu Kazakistan üzerinden verdiği örneklerle anlatmıştır. Buna göre tarımı kolektifleştirmek ve makineleştirmenin amaçlandığı Sovyet politikalarından olumsuz etkilenecek iki grup vardır: Bunlar köylüler ve göçebelere dir. İlk olarak köylüler, Sovyetler için kolay hedefdir. Onlar, evlerinden federal polisler tarafından alınarak ve her şeylerini geride

¹⁵ Sovyetler, sanayileşme açısından Batılı ülkelerdeki gelişmişlik seviyesini yakalamayı ve kapitalist blok karşısında tek başına bir güç olmanın mücadelesini vermiştir (Carr, 2010: 176).

¹⁶ *Kulaklar*, Maurice Dobb'un (1963: 458) belirttiği üzere *mülk sahibi köylü çiftçiler*'dir ve toprakları genelde orta büyüklüktedir.

¹⁷ Kolektifleştirme, Kazak bölgesi haricinde, 1931-1932 yılında, köylü nüfusun fazla olduğu; Ukrayna, Don ve Kuban bölgelerinde büyük ölçüde kıtlığa sebep olmuştur (Cameron, 2018: 97-121).

bırakarak, yürüyerek ya da vagonlara doldurularak Sovyetlerin endüstrileşmesi için, çalışma sahalarına gönderilmiştir. Yaşanan maddî ve manevî -ölümler- kayıpların ise haddi hesabı yoktur. Bu sondan kurtulanlarsa, artık tarlalarını sürdükleri öküzleri yerine, pamuk ekiminde kullanılmak ve kolhoza üye olmak şartıyla ancak traktör kiralayabilmiştir. Örneğin, Kazakistan'daki *yerleşikleşme* politikası, bariz bir sertlikte gerçekleşirken, Türkmenistan'da geçiş, bu kadar sert olmamıştır. Roy'un (2000: 132) verdiği rakamlara göre, kolektivizasyonun başladığı 1928'den sonraki 1930-1939 yılları arasında Kazakistan'da, 4.12 milyon olan resmi nüfusun yaklaşık yüzde 40'ı ölmüştür. Sovyetlerin asıl zorlandığı husus, göçbeleri birer işçi haline getirmektir. Göçbelerin bozkır ve dağ göçbeleri olmak üzere iki türü vardır ve merkezi yönetimin onları denetlemesi zordur. Sovyet yönetiminin bunun için kullandığı yöntemler sonucunda göçbelerin yarısı ölürken, diğer yarısı da Sovyetlerin tasarladığı gibi proleterleşmiş ve sonunda yerleşik hayata geçmeye mecbur bırakılmıştır (Caroe, (t.y.): 268-272; Martin, 2001: 146-147).

Sovyetlerin 1928 ve 1937 yılları arasında ilan ettiği ilk iki beş yıllık kalkınma planıyla amaç, dış düşmanlardan gelecek askerî tehditlere karşı Urallar ve daha ötesinde bir ağır, bir de hafif sanayi merkezi kurmaktır ki bu, 1935 yılında Stalin önderliğinde yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetlerin Almanları durdurmasının bir nedeni de zaten bu sanayi hamleleridir. Asıl önemlisi sanayileşmenin başarılı olmasındaki payın, eski göçebe, yeni işçi Kazaklara ait olmasıdır. Sonuç olarak Türkistan bölgesi, Sovyetlere hem endüstrileşme açısından insan gücü hem de tekstil sanayisinin gelişimi için ham madde; pamuk ve ipek sağlamıştır. Bölgede birçok doğal kaynak bulunsa da, bu belirtilenler en önemlileridir (Caroe, (t.y.): 279-282). Ek olarak Kruşçev'in iktidara gelmesiyle uygulanan *Bakir Topraklar* politikasıyla, Kazak bozkırlarında buğday üretilmesi amaçlanmıştır. Sovyet hükümeti 1954 ve 1956 yılları arasındaki buğday hasadının fazlalığı ile bu politikasında muvaffak olmuştur (Andican, 2009: 497).

Bu proje, tahıl üretimine ek olarak Kazakistan'ı askerî endüstri ve hayvancılıkta ileri bir konuma taşımıştır (Saray, 2014: 194). Yine SSCB, kabileler arasındaki birliğin göstergesi olan *dayanışma*

bağlarını kırmayı sürekli denemiştir. Bunun için alınan önlem, bölgedeki kolhozlaşma oranının artırılması ve kitlelerin yerleşim alanlarının belirginleştirilmesidir. Bu politika, Kruşçev ve ondan sonraki SSCB başkanı Brejnev döneminde de devam ettirilmiştir (Roy, 2000: 133). Fakat 1980'lere gelindiğinde tarım ve hayvancılık temelli bu politikaların başarısı azalmıştı. Sovyetler Birliği, örneğin Özbek halkının ürettiklerinin yüzde 90'ına hâlâ el koyabiliyordu. 1980'ler ayrıca Sovyetlerin ekonomideki kendi içine kapanıklığı dolayısıyla dünyayla rekabet etme gücünden yoksun kaldığı yıllardı. Dolayısıyla genel ekonomik bozukluğun ve dolayısıyla dağılmanın sebeplerinden biri de, insan haklarının ve liberalleşmenin bölgede hâlâ sağlanamamış olmasıydı (Saray, 2014: 360-361).

Caroe'nin ((t.y.): 261) dediği gibi Sovyetlerin uyguladığı bu politikalar ile *insanın manevî varlığı* önemsenmemiştir. Aynı şekilde sanayileşmek amacıyla sürekli üretim şartlarını oluşturmak için çabalayan Sovyet yöneticiler, gereken kaynağı yaratabilmek için ekolojik sistemi de önemsememiştir. Aral Gölü'ne akan Amu Derya ve Siri Derya Nehirlerindeki suyun ve ayrıca Amu Derya'nın sularının 1956 yılında günümüz Türkmenistan'ındaki Karakum Kanalı'na¹⁸, pamuk üretimi yapılan tarım bölgelerini sulamak için aktarılması buna bir örnektir. Sovyetlerin bu yanlış politikalarının sonucunda 1960'tan bu yana göldeki suyun yüzde 75'i azalmıştır (Algan, 2005: 364). Sovyet uygulamaları sonucunda geriye; mallarına el konulmuş, yerlerinden edilmiş, köle, yarı-köle halinde çalıştırılmış ya da canlarından olmuş, daha çok kentli/yerleşik bir yaşam tarzına aniden uyum sağlamak zorunda olan bir nüfus kalmıştır. Burada sorulacak bir soru da, Sovyetlerin bu yolla elde ettiği gücü hangi alanlara aktardığıdır? Buna cevap olarak Soğuk Savaş döneminde ABD ile rekabet ederken girilen silahlanma, uzay araştırmaları gibi büyük kaynak gerektiren politikalar ve tabii ki komünizmin hem Rusya'da hem de dış ülkelerde yayılabilmesi için yapılan propaganda ve benzeri birçok Sovyet politikası örnek gösterilebilir (Saray, 2014: 295-296).

---

¹⁸ Coğrafi koşulların elverişsizliği nedeniyle su kaynaklarının çok olmadığı Türkmenistan SSC açısından Karakum kanalının yapılması olumlu bir anlam da ifade etmiştir (Saray, 2014: 444-445).

SONUÇ

Orta Asya'da izlenen Sovyet politikalarının ideolojik arka planı görünüşte Marksist'tir, ama gerçekte, bir *Sovyet milliyetçiliği* yürütülmüştür. Sovyet politikaları yukarıdan aşağıya olması öngörülen bir modernleşme doğrultusunda, tamamen *zorla, keyfi ve icat* edilen, yeni uygulamalar bağlamında oluşturulmuştur (Fragner, 2010: 35-44). Sovyetlerin bunu yaparken genel amacı, bir arada tutmaya ve yaymaya çalıştığı komünist ideolojisiyle, Batı'nın gelişmiş kapitalist ülkeleri karşısında tek başına bir güç olmaktır. Sanayileşme hedefi büyük ölçüde başarılmıştır. Dolayısıyla Stalin'in milliyetler politikası, bunu yapabilmek için bir kaynak yaratma siyasetidir de aslında. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte Soğuk Savaş'ın başlaması, Sovyetler için yeni bir amacı gündeme getirmiştir: ABD ile rekabet. Sovyetler, insan kaynağı ve emek gücü olarak, İkinci Dünya Savaşı'nda da bölge halkından faydalanmıştır.

Yapılan uygulamalar, bölge halkının hayatını tamamen olumsuz yönde etkilemiştir. Öyle ki göçebe unsurların çaresi ya ölmek, ya kolhozlara girmek ya da proleterleşmektir. Yani, Ruslaştırma ya da Sovyet halkı yaratma politikaları sonucunda; dili, kültürü, dini değiştirilmek istenen ve bunda bir ölçüde başarı da kazanılan Müslüman-Türk unsurlar ve onların yaşadıkları Türkistan coğrafyası, bölgenin doğal kaynaklarından başlayarak sömürülmüştür. Milliyetler politikasının bir diğer olumsuz yanı ise, yaratılan etnik karışıklıklar ve iç içe geçen sınırlar sonucunda, günümüzdeki bağımsız Orta Asya cumhuriyetlerine kalan mirastır. Tüm bunlara karşın, Sovyetlerin bölgeye olumlu etkileri de olmuştur. Örneğin eğitim, modernleşme, kentleşme, çeşitli kaynakların bölgeye aktarılması ve Karakum kanalının açılmasının Türkmenlere yararı olması gibi. Ama sonucunda tüm bu uygulamalar, Sovyetlerin kendi faydasıdır ve dolayısıyla Müslüman unsurların yararına olduğu için sürdürülen politikalar değildir.

KAYNAKÇA

Algan, N. (1995). "Aral ve Hazar'da Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutu". *Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)*

- içinde, Der. Mustafa Aydın, 357-378. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Anderson, B. (2017). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. Çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları.
- Andican, A. A. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*. İstanbul: Doğan Kitap Yayıncılık.
- Anweiler, O. (1990). *Rusya'da Sovyetler (1905-1921)*. Çev. Temel Keşoğlu. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Armaoğlu, F. (1962). "Bolşevik İhtilâli ve <<Self-Determination>> Prensibi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 17 (2): 211-250.
- Arslan, E. (2018). "Milliyetçilik". *Siyaset Bilimi* içinde. Haz. Gökhan Atılğan ve E. Attila Aytekin, 395-407. İstanbul: Yordam Kitap.
- Bacon, E. (1947). "Soviet Policy in Turkestan". *Middle East Journal*. 1 (4): 386-400.
- Benningesen, A. (1982). "Sovyet Müslümanlarında Dini İnanç: Bugünkü Durum". *Türk Dünyası Araştırmaları*. (20): 178-184.
- Benningesen, A. (1984). "Panturkism and Panislamism in History and Today". *Central Asian Survey*. 3 (3): 39-49.
- Benningesen, A. A. ve Wimbush, S. E. (1995). *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Millî Komünizm*. Çev. Bülent Tanatar. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Birdişi, F. (2017). "Orta Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında Kırgızistan-Özbekistan İhtilafı". *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 15 (30): 123-143.
- Braker, H. (1984). "İslâmiyet Sorununun Sovyetlerin İç ve Dış Politikasındaki Yeri". Çev. Yuluğ Tekin Kurat. *O.D.T.Ü. Asya Afrika Araştırmaları Grubu*. (7): 1-15.
- Cameron, S. (2018). *The Hungry Steppe Famine, Violence, and the Making of Soviet Kazakhstan*. Ithaca and London: Cornell University Press.

- Caroe, S. O. (t. y.). *Sovyet İmparatorluğu Sömürülen Milletler 2*. Çev. Zerhan Yüksel. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Carr, E. H. (1992). *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, 1917 - 1929*. Çev. Levent Cinemre. İstanbul: Yordam Kitap.
- Devlet N. (1982). "Ruslaştırmada Kazan Türkleri Örneği". *Türk Dünyası Araştırmaları*. (50): 87-95.
- Devlet N. (1984). "Sovyetler Birliğindeki Türkleri Ruslaştırmada Yeni Adımlar". *Türk Dünyası Araştırmaları*. (28): 38-47.
- Devlet, N. (1987). "Batı'da Rusya Türkleri ile İlgili Çalışmalar". *Türk Dünyası Araştırmaları*. (50): 117-126.
- Dobb, M. (2007). *Kapitalizmin Gelişmesi Üzerine İncelemeler*. Çev. F. Akar. İstanbul: Belge Yayınları.
- Dursun, D. (1993). "Sovyetlerdeki Müslüman Türklerin Sosyal Yapısı Üzerine Bir Çalışma". *Sosyoloji Konferansları Dergisi*. (24): 173-192.
- Farrant, A. (2006). "Mission impossible: the politico-geographical engineering of Soviet Central Asia's republican boundaries". *Central Asian Survey*. 25 (1-2): 61-74.
- Fragner, B. G. (2010). " 'Sovyet Milliyetçiliği': Orta Asya'nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras". Çev. Selda Somuncuoğlu. *Orta Asya ve İslâm Dünyasında Kimlik Politikaları* içinde. Der. Willem van Schendel ve Erik J. Zürcher, 23-48. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürkan, Ü. (1964). "S.S.C.B Siyasî Rejimi'nin Ana Hatları". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 21 (1): 155-198.
- Hasgüler M. ve Uludağ M. B. (2009). " 'Üçüncü Dünya' Yolunda Rusya ve Orta Asya". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. (41): 39-60.
- Hayit. B. (2000). *Eski Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmın Bazı Meseleleri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

- Hirsch, F. (2005). *Empire of Nations Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Kurat, A. N. (1953). "Panslavizm". *D.T.C.F Dergisi*. 11 (2-4): 241-278.
- Lenin, V. (1998). *Ulusal ve Sömürgeci Ulusal Sorun Üzerine*. Çev. İsmail Yarkın vd.. İstanbul: İnter Yayınları.
- Martin, T. (2001). *The Affirmative Action Empire Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Pipes, R. (1955). "Muslims of Soviet Central Asia: Trends and Prospects". *Middle East Journal*. 9 (2): 147-162.
- Rahman, F. (1983). "Rusya'daki Türklere Karşı Sovyet Politikasının Gelişimi". Çev. Hakan Kırımlı. *Türk Dünyası Araştırmaları*. (23): 139-165.
- Roy, O. (2000). *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*. Çev. Mehmet Morali, İstanbul: Metis Yayınları.
- Rywkın, M. (1987). "Islam and the New Soviet Man: 70 Years of Evolution". *Central Asian Survey*. 6 (4): 23-32.
- Sabol, S. (1995). "The Creation of Soviet Central Asia: the 1924 Delimitation". *Central Asian Survey*. 14 (2): 225-241.
- Sagadeev, A. (1993). "Russia and Great Power Ideology". *Central Asian Survey*. 12 (2): 169-179.
- Saray, M. (2014). *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Saydan, A. (t. y.). *Sovyetler Birliğinde 12 Gün*. İstanbul: Tüstav.
- Skocpol, T. (2004). *Devletler ve Toplumsal Değişimler Fransa Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*. Çev. S. Erdem Türközü. Ankara: İmge Kitabevi.
- Spuler, B. (1989). "1942'den Beri Rusya'daki Müslümanların Durumu". Çev. Eşref Bengi Özbilen. *Türk Dünyası Araştırmaları*. (63): 207-211.

- Stalin, J. (1994). *Marksizm ve Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu*. Çev. Muzaffer Erdost. İstanbul: Sol Yayınları.
- Tellal, E. (2002). "Mirsaid Sultan Galiyev". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 56 (1): 105-133.
- Tellal, E. (2008). "SSCB'yle İlişkiler". *Türk Dış Politikası içinde*, Ed. Baskın Oran. C. 1. 499-521. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turan, M. (2011). "SSCB'de Toprak Mülkiyeti". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 66 (3): 307-332.
- Uzman, M. (2017). "Sovyetler Birliği'nde Dil Politikası". *Liberal Düşünce Dergisi*. 22 (88): 41-56.
- Yalçınkaya, A. (2006). *Sömürgecilik Pan-İslamizm Işığında Türkistan*. Ankara: Lalezar Kitabevi.
- Yaman, A. (2017). *Sovyetler Birliğinden Rusya Federasyonuna Sovyet Sosyalizminin Anayasaları (1918 - 1924 -1936 - 1977 - 1993)*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Wallerstein, I. (2000). "İki Tip Etnik Bilinç: Sovyet Orta Asya'sı Bir Değişim İçinde Midir?". Çev. Oktay Etiman. *Özgür Üniversite Forumu*. (10): 41-50.
- Wimbush, S. E. (1986). "Sovyet Orta Asyasında Soysuzlaştırma Politikası". Çev. Yasin Ceylan. *O.D.T.Ü. Asya-Afrika Araştırmaları Grubu*. (34): 1-10.
- Winrow, G. M. (1992). "Turkey and Former Soviet Central Asia: National and Ethnic Identity". *Central Asian Survey*. 11 (3): 101-111.
- Wixmen, R. (2000). "Sovyetler Birliğinde Etnik Sorun". Çev. Ali İhsan Aksamaz. *Özgür Üniversite Forumu*. (10): 177-201.

EKLER

EK 1. Sınırların çizilmesinden önce Türklerin yaşadığı bölge

Kaynak: (Farrant, 2006: 64)

EK 2. Sınırların çizilmesinden sonra Türklerin yaşadığı bölge

Kaynak: (Farrant, 2006: 65).

EK 3. Sınırların çizilmesinden sonra Türklerin yaşadığı bölge

Kaynak: (Bacon, 1947: 389).

ETİK: Bu makale, yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ETHIC: This article has been prepared in accordance with research and publication ethics, according to the author's statement at the application stage.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; çalışmanın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

CONFLICT OF INTEREST AND FINANCIAL CONTRIBUTION DECLARATION: According to the author's statement at the application stage; There is no financial contribution or other conflict of interest possibility (potential) and relationship area that should be known about the objectivity of the study.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-commercial 4.0 International License.

DOI: 10.53425/madergisi.1071011

Araştırma Makalesi-Research Article

MAKEDON TARİH YAZIMINDA TÜRK-OSMANLI İMAJI

Emre DESOVALI*

ÖZ: Makedonya, 1991 yılındaki bağımsızlığından bu yana pek çok siyasi ve tarihi sorunla karşı karşıya kalmıştır. Makedon tarihçiliği, kendisi kadar genç sayılabilecek Makedonya Devleti'nin geçmişten günümüze kadar başta Yunanistan ve Bulgaristan olmak üzere komşularıyla yaşadığı tarih temelli sorunlara karşılık kendini tarihi bir zeminde ispatlamak zorunda kalmıştır. Makedonya; her millet gibi gücünü dünden alarak bugününü meşru kılmaya çalışmış, değişen devlet bayrağı ve isminden sonra kültürel miraslarına her alanda sahip çıkmaya çalışmıştır. Bu sebeptendir ki Yunanlıların Skopje Okulu adını verdiği Makedon Tarih Yazıcılığı gerek resmi ve gayri resmi, gerekse de ülkenin tarihi süreçte içinde bulunduğu dönemin etkisiyle tavrında çeşitlilik göstermiş, Türkler buradaki yerini *Türk=Müslüman* ya da *Osmanlı=Türkiye* denkleminde almıştır. İncelenen eserler göz önünde bulundurulduğunda Makedon tarih yazımındaki çeşitlilik politik ve tarihi sebeplerden dolayı farklılık gösterdiğinden *Türk=Müslüman* imajı pek çok renkte karşımıza çıkabilmiştir. Gayri resmi Makedon tarih yazıcılığı ile resmi Makedon tarih yazıcılığı arasında görülen çeşitlilik konunun incelemesinde kaynak genişliği yaratmış olsa da konunun yorumlanmasında ve sonuçlandırılmasında işini güçleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih Yazımı, Makedonya, Osmanlı, Türkiye, İmaj, Tarih.

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Tarih A.B.D.), emredesovali@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6170-742X.

Geliş Tarihi-Received Date: 09.02.2022
Kabul Tarihi-Accepted Date: 31.03.2022

THE TURKISH-OTTOMAN IMAGE IN THE MACEDONIAN HISTORIOGRAPHY

ABSTRACT: Macedonia has faced many political and historical difficulties since its independence in 1991. With Macedonian historiography considered as young as itself, the Macedonian state has had to prove itself through history by gaining excitement from the problems having experienced with its neighbors, especially Greece and Bulgaria from past to the present. Like every nation, Macedonia has tried to legitimize its present by taking its power from the past and tried to protect its cultural heritage in every field after the changing state flag and name. As a result, the Macedonian historiography called as the Skopje School by Greeks showed diversity its attitude both official and unofficial with the effect of the period where the country was in the historical process. Turks took their place here in the equation "Turk=Muslim" or "Ottoman=Turkey". Considering the source works, the image of "Turk=Muslim" can be appeared in many forms because the diversity in Macedonian Historiography differs due to political and historical reasons. Although the diversity seen between independent and official historiographies do not create a wide range of source in the analysis of the subject, in the interpretation of the subject it has made difficult to "conclude" in a science like history.

Keywords: Historiography, Macedonia, Ottoman, Turkey, Image, History.

GİRİŞ

Makedon tarih yazımı, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti döneminde Üsküp'teki Ulusal Tarih Enstitüsü merkezli bir yapıyla ortaya çıkmıştır. Geçmişten bugüne konuştuğu dil ve taşıdığı isim sebebiyle komşu ülkeler ile sorunları bulunan Makedon tarih yazımı, Makedonca'nın, Bulgarca'nın bir lehçesi olduğu iddiasında bulunan Bulgarlar ve ismi haklarının kendilerinde bulunduğunu söyleyen diğer komşu Yunanlılar tarafından *Skopje Tarih Okulu* olarak adlandırılmış, Makedon ismi kullanılmadan muhalif yapının ciddiyetini ortaya koymuşlardır.

Makedon tarih yazımını ele alırken başvurabileceğimiz önemli isimlerden Todor Chepreganov; Makedon tarih yazımının 70 yıllık genç bir geçmişe sahip olduğunu ve geçirmesi gereken bazı çocuksu hastalıklarının olmasının normalliğinden bahsetmiştir.

Makedon tarihinin dönemsel incelemelerinde bulunan Todor Čepreganov, ölen tarihçilerin yerine gelen tarihçilerde ve 1991'e gelene kadarki dönemde ele alınan konularda bir takım problemlerin yaşandığını belirterek, kaynak kullanımında da örneklemelerde bulunmuştur. Onun için Makedon tarih yazımının bağımsızlığı, devletinin bağımsızlığıyla beraber yaşamalı, ideolojik ve politik etkenlere hazır olabilmelidir.

Yazar Makedon tarih yazımının üretim aralığını yıllar aralığında şu şekillerde belirlemiştir;

1941-1945 yılları arasında 327 bilimsel makale, monografi ve pek çok bibliyografya eser yayınlandı. Eserler içerisindeki yayınların çoğu tarihi kaynaklara dayanırken nadir olarak Sırpça eserlerden yararlanmış, baltılı kaynaklarından ise neredeyse hiç faydalanılmamıştır. 1976-1980 periyodu ile iki dünya savaşı arasında otuz altısı monografi ve eklemeler ve makaleler ile toplam 156 eser yayımlanmıştır. 1981-1985 yılları arasında ise 257 eser kaleme alınmıştır.¹

8 Eylül 1991'de kararlaştırılıp 17 Eylül 1991'de Makedonya Cumhuriyeti ismi ve Argead Hanedanlığı'na dayandırılan kırmızı zemin üzerine on altı sarı ışınlı Vergina Güneşi ile tarih sahnesine çıkan Makedonya, o tarihten bu yana başta Yunanistan olmak üzere Bulgaristan ve Arnavutluk ile de sorunlar yaşamıştır. Üstlenmeye çalıştığı, tarih açısından pek çok soruna da yol açan Büyük İskender ve antik topluluklar üzerindeki miras hakkını kendinde buldurmak isteyen Makedonya, komşu Yunanistan'ın baskılarına dayanamayarak 13 Eylül 1995'te Vergina Güneşi sembolünden vazgeçmiş sekiz ışınlı güneş motifini seçerek bugün ki bayrağını resmileştirmiştir.

Makedonya'nın elde ettiği bağımsızlığın ardından yaşadığı sorunlar sadece bunlarla da sınırlı kalmamış, Yunanistan'ın talebi doğrultusunda 8 Nisan 1993'te Birleşmiş Milletler'e *Eski Yugoslav*

---

¹ Тодор Чепреганов, "Искоритесноста На Западните И Балканските Историски Извори Во Македонската Историографија И Електронските Извори," *Меѓународна Научна Конференција. 70 Години Институт За Национална Историја* (13-14 Декемвр 2016): 2-3. (Todor Čepreganov, "İskoritesnosta Na Zapadnite I Balkanskite İstoriski İzvori Vo Makedonskata İstoriografija I Elektronskite İzvori," *Međunarodna Naučna Konferencija. 70 Godini Institut Za Nacionalna İstorija* (13-14 Dekamvr 2016): 2-3.)

Makedonya Cumhuriyeti (E.Y.M.C./F.Y.R.O.M.) ismi ile kabul edilmiş, 11 Ocak 2019'da Yunanistan ile yapılan anlaşma ile de *Република Северна Македонија* yani *Kuzey Makedonya Cumhuriyeti* ismini almıştır.

Güney Slavları arasında yer alan Makedonlar, kullandıkları otuz bir harfli Kiril alfabesi ve konuştukları Makedon dili sebebiyle de komşu Bulgaristan ile problem yaşamaktadır. Komşu Bulgaristan, Makedonca diye bir dilin olmadığını, Makedonların Bulgarcanın bir lehçesini konuştuklarını iddia etmiştir. Bununla beraber bugünkü ülke nüfusunun önemli bölümünü oluşturan Arnavutların ve komşu Arnavutluk'un liderliğinde öngörülen Büyük Arnavutluk ideallerinin ana hedef bölgesi içerisinde bulunan Makedonya; tanınmayan kilisesi, dili ve milleti sebebiyle kendine gerekli olan ulusal tarihi yazımına yönelmiş ve bu yolla meşruiyetini kazanmaya çalışmıştır.

Bugün, dil ve tarih bakımında mirasını sürdüremeyen Makedon kavmine dayandırılmaya çalışılan Makedon kökeni ve Makedon tarih yazımı içerik bakımından pek çok probleme sahiptir. Slav kimliği ile ortaya çıkan Makedonların, kökenlerinin Antik Yunan ile yakın ilişkileri bulunan Antik Makedonlara dayandırılmaya çalışılması, Yunanlılar tarafından tarih hırsızlığı ile suçlanmasına ve tarihlerinde ikircikli durumların yaşanmasına neden olmuştur. Bu problemlerin birini Makedon yazar Risto İvanovski'nin bir eserinde izlememiz mümkündür.

İvanovski, 1999 yılında Ekaterinburg'ta yayınlanan J. A. Shilov'un *Tarih Öncesi Rusya* adlı kitabından alıntı yaparak şu cümleleri paylaşmıştır;

Tarih ne Yunanlılarla ne de Romalılarla başlar, ne de tarihin babası Herodotus'tur... Çarpıtılmış kültürel klişeler gerçeğin keşfedilmesini engelleyen bir geleneğe dönüşüyor.²

---

² Ристо Ивановски, *Античка=Етничка Македонија* (Битола: Св. Климент Охридски, 2010), 3. (Risto Ivanovski, *Antička=Etnička Makedonija* (Bitola: Sv. Kliment Ohridski, 2010), 3.

Yunanistan ile Makedonya arasında süre gelen tartışmalar sadece Makedonya Devleti'nin ismi ve sınırları değil tarihî karakterlerin sahiplenmesini de içermektedir. Tarihin meşhur bilmecesi olan Büyük İskender'in, Alexander Great'in ya da Aleksandr Makedonski'nin ismi gibi kendisinin de hangi kökene ait olduğu sorusuna cevaben üretilen çeşitli fikirler şöyle dursun Aristoteles gibi ünlü isimlerin dahi Yunan mı yoksa Makedon mu olduğu tartışılmıştır. Bu tartışmanın neticelerinden doğan yazıların birinde Büyük İskender'in hocası ve yakın dostu ünlü filozof Aristoteles'in antik felsefe düşüncesini dahası dünyayı derinden etkileyen eski Makedonlardan biri olduğu söylenmiş, kendisinin tanrısızlıkla suçlanması sebebiyle Atinalılar tarafından saldırılara uğradığı ve Atina'yı terk ettiği yazılmıştır. Yunan tarihçilerinin 2500 yıl sonra yalan söyledikleri, hakikati gizledikleri söylenmiş, yazının sonu şu cümlelerle getirilmiştir;

Tarihi Makedon kişilerinin bugün Yunan olarak gösterilmesi denemeleri tarihi kanıtların tamamen dışındadır. Atina'nın gerçeği manipüle etmesi, gerçeğin gün yüzüne çıkmaması gibi yeni bir şey değildir.³

Bazı Bulgar tarihçiler Osmanlı Devleti'nin ardından Sırp yönetimi ile ortaya çıkan Yugoslav Krallığı ve Josip Broz Tito'nun kurucusu olduğu Yugoslav Federal Halk Cumhuriyeti'nde yaşayan bölge Bulgarlarının 1945'e kadar resmîyette Bulgarca olarak tanınan dilin daha sonra Makedonca olarak değiştirildiğini söylemişlerdir. Bulgarca olduğunu iddia ettikleri bu dili konuşanlara da Makedon dediklerini söylemiş ve bu hâliyle de yeni Yugoslav yönetimini Bulgar halkını silmekle, yeni bir halk yaratmakla suçlamıştır. Yazılan tarih kitapları Orta Çağ'a kadar uzandırılan tarihî karakterlerin Bulgar tarih yazımıyla çatışmakta ve yeni problemlerin ortaya çıkmasına neden olduğunu göstermektedir. Öyle ki Makedonya millî marşında ismi geçen Goce Delchev ya da Tsar Samoil gibi isimlerin muhtelif problemlere yol açtığı, gerek tarih kitaplarında gerek üniversite, cadde yahut sokak isimlerine kadar pek çok yerde

---

³ Македонска Нација, *Аристотел Избркан Од Атина Зошто Бил Пријател На Нивниот Непријател Александр Македонски*, (Среда-10 Јуни 2020). (*Makedonska Nacija, Aristotel Izbrkan Od Atina Zošto Bil Prijatel Na Nivniot Neprijatel Aleksandr Makedonski* (Sredna-10 Juni 2020).

tarihî isimlerin ortak düşünce ile kullanılması iki ülke arasındaki tarihî karakterlerin konumlandırılmasındaki hassasiyetleri açısından önemli bir örnek oluştururlar.⁴

İki ülke arasında yaşanan örneklere daha pek çok müzisyen ve Nikola Vaptsarov gibi yazarlar dâhil edilebilir. Nikola Vaptsarov'un, Pirin Makedonya'sında doğması sebebiyle Makedonlar kendisini Makedon olarak görmekte ve Makedon kökenli olduğunu iddia etmektedirler. Bulgarlar, Pirin Makedonya'sının bugünkü Bulgaristan'da bulunması nedeniyle Vaptsarov'un Bulgar kökenli olduğunu savunmaktadır. Balkanların bu hassas bölgesinde doğan birçok edebiyatçı böylesi bir ırksal yönden paylaşılama durumuna maruz kalmakta ve çift taraflı bu iddialar günümüze dek süregelmektedir.⁵

Bunlarla beraber Makedonya ile Bulgaristan arasındaki çeşitli ayrılıklar sadece tarihî karakterler, edebî isimler yahut tarihçiler arasında kalmamış, iki ülkenin siyasî yöneticilerine de yansımıştır. 1998-2002 yılları arasında Makedonya Cumhuriyeti Başbakanlığı yapmış olan Ljupcho Georgievski'nin Bulgaristan'ı hedef alan röportajlarının yanı sıra Ağustos 2017'de Zoran Zaev yönetimindeki Makedon heyeti ile Boyko Borisov yönetimindeki Bulgar heyetinin imzaladıkları *Bulgaristan-Makedonya İyikomşuluk Anlaşması*'nin ardından ikilinin, Makedon tarihi açısından önemli yere sahip olduğunu söylediğimiz Goce Delchev'in anıtını ziyaret etmesi ve Bulgar Başbakanı Boyko Borisov'un Makedon yönetiminin yanında yaptığı bir açıklamada Goce Delchev için *o Bulgardı ve Make-*

⁴ Елица Симеонова, "Чий цар е Самуил? Историјата според българските и македонските учебници," *Сводна Европа* (13 Mart 2019). (Elica Simenonova, "Çij car e Samuil? İstoriјata spored bylgarskite i makedonskite učepnici," *Svodna Evropa* (13 Mart 2019).

⁵ Melahat Pars, "Nikola Vaptsarov'un Edebi Yaratıcılığı ve Türkçe'ye Kazandırılan Şiirleri," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 53 (2013): 201-202.

donya için savaştı cümlelerini kurması ülkede gündem olmuş ve eleştirilmişti.⁶ Aralarında yaşanan ikilemler Makedonca'nın Bulgarca'nın bir lehçesi olup olmadığı hatta *Makedonca dili var mı?* gibi yazıların yazılmasına da neden olmuştur.⁷

Makedon tarih yazımındaki bir diğer konu ise ülkedeki siyasi havadan fazlasıyla etkilenmesidir. Makedonya Cumhuriyeti'ndeki Arnavutlar bağımsızlıktan sonra uğradıklarını söyledikleri ayrıştırmalara karşı koymak adına yürüttükleri eylemler neticesinde on ay sürecek olan *Воен конфликт во Македонија* yani Makedonya askerî çatışmalarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan bu silahlı çatışmalar sonunda Batılı güçlerin olaya müdahale etmesi ve *Ohri Çerçeve Antlaşması* imzalanmasıyla barış sağlanmıştır. Anlaşmanın ardından Arnavutlar, Makedonya tarih ders kitaplarında Makedon tarihi ile eş Arnavut tarihi görebilme ve metinleri Arnavut tarihçilerden okuyabilme hakkı kazanmışlardır. Sayfa sayısı dâhil olmak üzere eşit miktarda yürütülmeye çalışılan Arnavut ve Makedon tarih konuları, tüm iyi niyetlere rağmen tarih yazımının doğası ve merkeze aldığı tarihî bakış sebebiyle çeşitlilik göstermeye devam etmiştir.

Müslüman Arnavut unsur göz önünde bulundurulduğunda, Makedon tarih yazımında görülen bazı sivri kelime ve kavramların Arnavut kitaplarında yerini almadığını görülmektedir. 1912-1913 Balkan Savaşları'nın anlatımı bu dikotomik yapının yarattığı zıtlığı görmek adına en güzel örneklerden biridir. Müslüman Arnavut tarihçilerce yaratılan Osmanlı algısı, Makedon tarihçilerce yazılan metinlerle kıyaslandığında Osmanlı Devleti'ne karşı daha ılıman ve

---

⁶ Наша Тв, Љубчо Георгиевски Гостин Во Политико На Наша Тв Со Саше Ивановски 2012 Година ve Al Jazeera Balkans, Zaev I Borisov U Skoplju: Godišnjica potpisivanja dogovora o saradnji (1 Avgust 2019). (Naša TV, Ljupčo Georgievski gostin vo Politiko na Naša TV so Saše Ivanovski 2012 Godina)

⁷ Николай Василев, "Съществува ли македонски език?," 2020 Год. <https://priorities.bg/sashtestvuva-li-makedonski-ezik/>(Nikolaj Vasilev, "Syštest vuva li makedonski ezik?," 2020 God.)

Makedon tarih yazımındaki negatif imajı bulundurmadığı görülmektedir.⁸

Makedon tarih kitapları, Makedonya Eğitim Bakanlığı tarafından açılan ihalelerle belirlenmekte ve ihaleleri kazanan yayın evleri tarih ders kitaplarını hazırlayabilmektedir. Bu yayınevlerinin arasında *Графички Център* (Graficki Centr), *Просветно Дело* (Prosvetno Delo) ve *Табернака* (Tabernakja) gibi isimler bulunmaktadır. Kitapların ihale sonucu belirlenen yayınevlerince hazırlanması bakanlık onaylı ilerlese de, belirli bir tarih yazımının devlet eliyle oluşturulmadığı açıkça görülmektedir. Arnavutça, Makedonca ve Türkçe kitaplar içerisinde anlam bakımından ortaya çıkan farklılıklar her ne kadar fikir çeşitliliği olarak lanse edilmeye çalışılsa da öyle olmadığı açıktır.

Nitekim bir Bulgar kanalının Üsküp'te yaptığı röportaj ülke içerisindeki vatandaşların tarihsel ayrılıkları göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bulgar muhabir genellikle 35-50 yaş vatandaşlarla yaptığı röportajda Üsküp şehir merkezinde heykelleri bulunan Büyük İskender ve Tsar Samoil'in hayatları ve kökenleri hakkında sorular sorduğunda; vatandaşların büyük bir kısmı bu sorulara Kiril ve Metodiy kardeşler dâhil olmak üzere Tsar Samoil ve Büyük İskender'in Makedon olduğu cevabını verirken, kimileri Tsar Samoil'i Bulgar, bazıları da Büyük İskender'i Arnavut olarak gördüğünü söylemiştir. Tüm bu cevaplar, komşu ülkeler ile oluşan tarihî karakterlerin benimsenmesi ve tarihî isimlerin kökenlendirilmesi hususundaki farklılıklara örnek gösterilebilir.⁹

Diğer yandan Makedon tarih ders kitapları ülkeler arası siyasi ilişkilerden yakından etkilenmektedir. 2006'da Türkiye Cumhuriyeti ile Makedonya Cumhuriyeti arasındaki ikili ilişkilerin geliştirilmesi adına tarih kitaplarında Osmanlı'ya yönelik yaklaşımlar iyileştirilmiştir.

⁸ Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya," *Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmajı* (İstanbul: Balkar, 2014), 161.

⁹ ТВ SKAT, "Бугарску Цар Насреде Скопје," (17 Август 2011). (TV SKAT, "Bugarski Car Nasrede Skopje," (17 Avgust 2011).

Takip edebilecek örnek eserlerden biri Kosta Adzhievski, Darinka Petreska, Vancho Gjorgjiev, Violeta Achkoska ve Vojislav Sarakinski gibi isimlerin yazarlığını yürüttüğü Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından onaylanıp Grafichki Centr tarafından yayınlanan *Историја за VI одделение од деветгодишното основно образование* yani *Tarih Dokuz Yıllık İlköğretim Okulları VI. Sınıflar için* isimli ders kitabıdır. Hazırlanan bu kitapta tarih, *Tarih ve Anlamı*, *Tarih Öncesi Devir* bölümleriyle başlatılmıştır. Bu bölümde insanın evrimine ayrı bir bölüm ayrılmamasının yanı sıra Sümerlilerden İslam düşüncesine kadar insanın yaradılışına dair görüşlerle ilerlemiş, “(insan) doğada geçim sağlamak için düşünmeye, yani kendi zekasını kullanmaya mecbur kalmış ve bu şekilde hayvanlardan ayrılmış” cümlesiyle biterek teolojik yaklaşımlardan uzak modern bir tutum izlemeye çalışılmış olduğu gözlemlenmiştir. Devam eden başlıklar ise *Eski Doğunun Nehir Uygarlıkları*, *Tarihte Balkanlar*, *Eski Çağda Makedonya*, *Eski Roma*, *Hıristiyanlığın Belirlenmesi* ve *Roma İmparatorluğu'nun Balkanlara Etkisi* şeklinde devam etmiştir. Böylelikle hazırlanan Makedon tarih ders kitapları tarihi temelden ve bilimsel yollardan ele almıştır.

Milli Kitap Komisyonun 22.1454/1 sayılı 31.08.2011 tarihli kararname ve Enver Asim'in Türkçe çevirisiyle 600 adet basılan Türkçe tarih kitabı ile Makedonca arasında tam 14.900 adet basım farkı bulunmaktadır. İçerik bakımından Türkçe ile aynı özelliği taşıyan eserde Osmanlı'nın Makedonya devrine değinilmemiş ancak bazı resimlerdeki motifler dikkat çekmiştir.¹⁰

Örneğin Makedon dilinde yazılan kitabın dokuzuncu sayfasında büyük *Tarih Periyodu* alt başlığında beş bölümden oluşan tarih kemerine yer verilmiş ve bölümler *Tarih Öncesi Zaman*, *Eski Dönem*, *Orta Dönem*, *Yeni Dönem* ve *En Yeni Zaman* olarak isimlendirilmiştir. Tarihi kemerde dönem sırasıyla; insanın ateşle alakası, hayvanların evcilleştirilmesi, hipodrom yarışlarındaki at arabalarına benzetilen motifle Roma'ya, beyaz at üzerinde fırlattığı oku ve kalkanlı adamla Osmanlı'ya ve kahverengi atlı adamın

---

¹⁰ Nazlı Rana Gürel, “Makedonya’da Temel Türkçe Dilbilgisi ‘Gel Türkçeyi Öğrenelim Gel Türkçeyi Sevelim,’” *Türk Yurdu*, 337 (Eylül 2015): 65-70.

yanındaki tarlada çalışan adam motifiyle de feodal döneme çağırışım yapılmıştır.¹¹

1. TÜRK/OSMANLI İMAJİ VE DENKLEMLERİ

Makedon tarih yazımında oluşan *Türk=Osmanlı* denklemini ayrıntısıyla incelemek adına Makedonya başta olmak üzere Balkanlar'daki Türk imgesinde üzerine durmanın yanında tarihî olayların da incelenmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz. XIV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar Osmanlı'nın coğrafya üzerindeki pozitif ve negatif izler bıraktığı bu algılar; Makedonya Prilep'teki İslam'ın halifeliğini temsil ettiği düşüncesiyle camilere yeşil zemin üzerine ay yıldızla beraber asılan Türk bayrağında, 11 Temmuz 1995'teki Srebrenica Katliamı'nın mimarlarından Ratko Mladic'in Boşnaklara uygulanacak soykırımdan evvel *bugün burada Türkler'den intikam alacağız* cümlesinde ve diğer örneklerde aranmalıdır.

Avrupa'da oluşan Türk imajlarının ana teması Türklerin bilinen ve öne çıkan kimliği İslam ile alakalıdır. Orta Çağ'da Latince'ye çevrilen Kur'an-ı Kerim için *Türk İncili* manasına gelen *Alcoranum Turcicum*'un ya da Papaz Erland Dryselius'un 1694 yılında kaleme aldığı eserinde Türk ordularına *Muhammedan* tabirini kullanması ve Yugoslavya'daki okullarda Müslüman Arnavut çocuklarının kimliklerinin *Muhammedi* ismiyle kaydedilmesi bunun öne çıkan örneklerindedir.¹² Yakın tarihte örnekleri görülen Müslümanlık ile Osmanlılık arasındaki özdeşliğin getirdiği *Türklük dinimin hakkı için* sözü ya da Boşnak ilmihallerinde *Ne zamandır Türk'sün?* sorusuna verilen *Kal-u Bela* cevapları *Türk=Osmanlı* ya da *Türk=Müslüman* eşitlemesinin önemli bir parçasıdır.¹³ Bu *Türk=Müslümanlık* denkleminde verebileceğimiz bir başka örnek,

¹¹ Министерство за образование и наука на Република Македонија, "Историја за VI одделение од деветгодишното основно образование," (Скопје: 2011), 9. (Ministerstvo za Obrazovanie i nauke na Republika Makedonija, "İstoriја za VI. Oddelenie od devetgodišnoto osnovno obrazovanie," (Skopje: 2011), 9.

¹² Esra Özşüer, *Türkkokratia-Avrupa'da Türk İmajı* (İstanbul: Kronik, 2018), 23, 96.

¹³ Baskın Oran, "Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme)," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 48/1 (Ocak 1993): 117.

Ayşe Kulin'in *Sevdalinka* romanının bir bölümüdür. Bu bölümde Sırp tarafından darp edilen Boşnak çocuğuna üzülen muhabirini, Sırp askeri çirkin bir tutumla şöyle azarlamaktadır; *Kendi işinle mi ilgilenmek istiyorsun yoksa Türk p*çi ile mi?*¹⁴

Osmanlı Devleti, çatısı altında oluşturulan üst Osmanlı kimliği, soyut düzeyde salt Osmanlılık, somut düzeyde ise din ve yerel özelliğe değinilerek tanımlanırdı. Osmanlı kimliği esas olarak *Müslümanlık* referansı ile tanımlansa da *Türk* unsurunu ihtiva eden bir yanı da vardır. Özellikle Osmanlı'nın başlangıç dönemlerinde görülen *Türklük* vurgusu, Osmanlı Devleti'nin siyasî anlamda ortaya çıkışından önce o coğrafyada meydana gelen olayların Osmanlı kimliğinin İslam dini ve Türk etnisitesi temelli oluşumundaki katkısının sonucudur.¹⁵

Bu hâliyle kaynağını oluşturan, kişinin kendi kendini tanımlamasının ve kendi tarihini tekrar icat etmesinin devam eden süreci olarak görülen kimlik ve etkilerindeki milliyetçilik hareketleri Osmanlı'nın ideal kimlik yapısına karşı döneminin çağdaş, felsefi yapısıyla beslenen dinamik fikir hareketleri olarak ortaya çıkmıştır. Bu fikir hareketlerinde Makedonlar *Antik Çağa uzanan kadim, Ortodoks ve Slav Kimlikleri* ile geç de olsa yerlerini almışlardır.

2. MAKEDON TARİH DERS KİTAPLARI

Makedon tarih ders kitaplarında mitolojik olarak efsanevi kahraman *Makedon*'a dayandırılan Makedon soyunun önemli kabileleri arasında Brigotşar, Payon, Pelagon, Linkest, Orest ve Edonlular sayılır. Hayvancılık, avlanma ve balıkçılık ile uğraştığını söyledikleri antik Makedonlar'ın, Makedonya bölgesindeki Pirin ve Ege Makedonyası olmak üzere ikiye ayrıldığından da bahsedilmiştir.

Bahsedilen Antik Makedonların birçok dine inanmakla beraber yaygın olarak güneşe inandıklarının, konuştukları dilin

---

¹⁴ Ayşe Kulin, *Sevdalinka* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001), 178.

¹⁵ Ezgi Polat, "Osmanlıdan günümüze Vatandaşlık Anlayışı," *Ankara Barosu Dergisi*. 3 (Mayıs 2011): 133.

komşu İliir, Trak ve Helen dillerine akraba özel bir dil olduğunun ve günlük hayatta başlangıcı Ekim kabul edilen on iki aylı takvimin kullanıldığıнын not düşülmesinin yanında, Helen harfleriyle yazılan Antik Makedon dilinden günümüze sadece 150 kelimelik, şahıs ve yer isimleri kalabildiği belirtilmiştir.

Bernand Lewis'in *yeni gelecek isteyen yeni geçmiş arar*¹⁶ sözünü örnek gösterilebilecek şekilde Makedonlar da geçmişlerini olabildiğince eskiye götürerek bölge üzerindeki varlıklarını meşrulaştırmaya çalışmış, günümüzün kabul gören modern tanımına uygun tüm tarihsel örnekleri göz önünde tutarak onlara yöneltilen güncel politik ve tarihî sorunları sonlandırmaya çalışmışlardır.

Kültürel derinliklerine dikkat çekmek için örneklemelerde buldukları kadın erkek eşitliği, kadim medeniyet için verilen örneklerdendir. Antik dönemdeki kadın erkek eşitliğinin yanı sıra Makedonların altın işlemeciliğindeki mahirliğini göstermek için kullanılan resimler, Pela mozaiklerine ait fotoğraflar ve giyim kuşamları ile diğer halklardan ayrılması gibi önemli ayrımların belirtilmesi, günümüz Makedon ulusunun aslında kültürel zenginliğe sahip olduğunu, bugün de dedelerinin mirasını üstlendiğini göstermeye yönelik önemli örneklerdir.

Devam eden paragraflarda, Makedonya Kralı Büyük İskender'in fetihlerinin ardından Helen ve Makedon kültürünün temasa geçtiğini, Helen kültürünün böylelikle ortaya çıktığı öne sürülmüştür. Bu da Yunanistan ile yaşanan tarih krizine *Makedonlar daha eskidir* mantığıyla verilen iddialı cevabın kitaplarda görünen bir parçasıdır.¹⁷

Resmi tarih yazımının yanı sıra bazı Makedon tarihçiler, ülkelerinin bölgedeki tarihî yalnızlığının çözümünü geçmişte aramışlardır. Geçmişte sıkça saldırılara uğradıklarından bahsetmiş ve ismi geçen bu devletleri *işgalci* ve *maceraperest* olarak tanımlamışlardır. Örneğin Risto Stefov, *Tarih Öncesinden Günümüze Makedon Halkının*

¹⁶ Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitapların (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 38.

¹⁷ Министерство за образование и наука на Република Македонија, 68-69.

Kısa Tarihi adlı makalesinde Makedonların tarihini şu cümlelerle özetlemiştir;

Makedonya aynı zamanda yüzyıllarca hüküm süren, ancak bu güne kadar devam eden otokton adını silemeyen, Romalılar, Bizanslılar ve Türkler de dâhil olmak üzere, maceracılar ve sömürgeciler tarafından işgal edilen bir ülkedir. Makedonya'nın Romalıların eline geçmesinden bu yana, Makedon halkı özgürlükleri için savaşmıştır. Ancak bütün Makedon halkının görkemli ama yıkıcı mücadelede ve Osmanlı işgalcisine karşı yükseldikleri 1903'te olduğu kadar daha nadir değildir.¹⁸

Paragraftan da anlaşılacağı üzere Osmanlı için Türkler tabiri kullanılmış ve Osmanlı'dan maceracı, sömürgeci ve işgal edici olarak bahsedilmiştir. Konumuz itibarıyla Makedon tarih yazımında *Türk=Osmanlı* imajını incelemek adına Makedon tarih yazımındaki biz algılarını belirtmek yerinde ve faydalı olacaktır;

1. *Makedonya Balkanlar'daki en eski ülkelerden biridir.*
2. *Makedonlar Balkanlar'daki en eski halklardan biridir.*
3. *Antik Makedonlar'dan günümüz Makedonlarına kadar Makedon halkında süreklilik vardır. Günümüz Makedonları Antik Makedonların torunlarıdır.*
4. *Makedonya coğrafyasında esaret dönemleri olmuştur ama hemen her dönemde Makedon beyleri ve kralları mevcut olmuş, bağımsızlık için mücadele etmişlerdir.*
5. *Makedonlar yabancı egemenlikleri hiçbir zaman kabul etmeyip bunlara karşı sürekli olarak mücadele etmişlerdir.*
6. *Makedonya işgal edilmiş ve düşmanları tarafından parçalanmış bir ülkedir.*
7. *Makedonlar yabancı işgali altında büyük acılar çekmiş ve mağdur edilmişlerdir.*¹⁹

---

¹⁸ Ристо Стефов, *Многу Кратка Историја На Македонскиот Народ Од Праисторија До Денес* (Торонто: Risto Stefov Publications, 2012), 4. (Risto Stefov, *Mnogu kratka istorija na Makedonskiot narod od praistorija do denes* (Toronto: Risto Stefov Publications, 2012), 4.

¹⁹ Hacısalihoglu, "Makedonya," 164.

3. BAZI ÖRNEKLERLE MAKEDON TARİH YAZIMINDA TÜRK=OSMANLI İMAJI

Modern tarihin en temel olgularından biri olan kimlik ve benlik gibi kavramlar üzerinde gelişen milliyetçiliğin içinde bulunduğu sosyal ve kültürel ortamlar tarih yazımında *ben* ve *öteki* kavramlarında beden bulmuştur. Amin Maalouf kimlik için *kimliğim beni başka kimseye benzemez yapan şeydir... ve öyle bir çırpıda verilmez, yaşam boyunca oluşur ve değişir* der.²⁰ Zygmunt Bauman ise kimlik için; *kimsin sorusunun sorulması, insanı bir an için de olsa başka biri olabileceğine inanmaya sürükler* hatırlatmasında bulunur.²¹ Nitekim Makedon tarih yazımı dönem dönem çeşitlilik göstermiş, ana hatlarıyla kimliğini oluşturmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti ya da Türkler de bahsini ettiğimiz Makedon tarih yazımında önemli bir yerini işgal etmektedir. Öyle ki Makedon tarihçi Biljana Ristovska-Josifovska, Makedonya'nın etno-kültürel tarihini antik dönemden günümüze kadar yedi bölüme ayırmış, 3. bölümünde Türkler yerini almıştır. Tanas Vrazhinovski'nin dönemlendirmesinde ise Osmanlı, Antik Dönem ve Hristiyanlaşma haricinde tüm eserde yerini almıştır.²²

Verdiğimiz isimlerin yanı sıra konuyu ele alan tarihçilerden Risto Stefov, Makedonya'nın 13. ve 14. yüzyıllarda Yunan ve Bulgarların kısa ömürlü işgallerine rağmen Osmanlılar tarafından 1389'da fethedilene kadar Bizans'ın elinde kaldığını, sadece Makedonya'da değil güney Balkanlara kadar uzanan Osmanlı Devleti'nin beş yüz yıllık işgalinin 1689'da Mariovo-Prilep İsyanı (1564-1565) ile kırılmaya başladığını belirtmiştir.²³ Nitekim bahsi edilen beş yüz yıllık işgal nihai olarak *Krushevo İsyanı* ile kısa süre de olsa sona erecek ve *Македонија слобода, слобода ќе биде!*

²⁰ Amin Maalouf, *Ötümçül Kimlikler* (İstanbul: YKY, 2018), 16, 25.

²¹ Zygmunt Bauman, *Kimlik* (Ankara: Heretik, 2019), 96.

²² Билјана Ристовска-Јосифовска, "Македонскиот Идентитет и Историските Прочување," *Изворен Научен Труд*. 31-34. (Biljana Ristovska-Josifovska, "Makedonskiot İdentiter i İstoriskite Proučuvanje", *İzvoren Naučen Trud*. 31-34)

²³ Стефов, Многу кратка историја на Македонскиот..., 5.

(*Makedonya özgürdür, özgür olacaktır*) sloganlarıyla tarih ve Makedon millî marşındaki ismiyle yerini alacaktır.

Örneğin Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Arkeoloji Müzesi'nin internet sitesindeki *Osmanlı Dönemi* başlıklı yazısında; Osmanlı'nın zayıflayan Sırp kuvvetlerinin gücünden istifade ederek Balkanlar'da güçlendiğini, özellikle de İstanbul'un fethiyle bölge üzerindeki durumunu sağlamlaştırdığını ve köklü Bizans karakterleri üzerine oturtulan Osmanlı'nın post-ortaçağ kültürünü yansıtan vassallıkla giriştiği Balkan işgalinin gelişerek ilerlediğini belirtir.²⁴

Üsküp'de hazırlanan editöryel bir kitap ise Osmanlı ve fetihleri üzerinde şu şekilde açıklamalarda bulunarak farklı görüş öne sürer;

Osmanlı Devleti 1300 yılından itibaren Küçük Asya'nın Kuzeybatısından ve 17. yüzyılın sonuna kadar süren, son önemli fetihlerini ise Polonya-Litvanya bölgeleri ile bugün ki Ukrayna bölgeleri ile tamamlamıştır... Osmanlı için bölgenin fethi o an da ve gelecek vadede halk için önemliydi. Tarihçiler bu olaylar hakkında farklı görüşler bildirmelerinin yanında tamamen zıt görüşleri ifade ettiği görülmür. (...) Ulusçu tarihçiler bu değerlendirme sürecinde savaş alanlarındaki kahramanlık başarılarından ve halkın üstün güçteki düşman karşısındaki cesurca savaşından bahseder iken kimi tarihçiler ise kendi halkı ve-veya Avrupa medeniyeti halkları için bu fetihleri felaket görüyorken diğer tarihçiler Osmanlı'nın bölgeye soylu bir barış getirdiğinden bahsetmektedir. Diğer tarihçilerse gerçekten bu olayları değerlendirme sürecinde Osmanlı fetihlerini karmaşık bulmuşlardır... Onlar etnik karmaşadaki farklılıkların yanı sıra etnik ve dini farklılıkları ve etnik karışıklığı dağıtmanın genellikle zor olduğunu, bunun yanı sıra önemsiz çarpışmalar olduğunu da belirttiler. Ancak gerçekte lokal düzeyde anlayış ve algıyı modern tarihçilerin işaret ettiği berrak ayrımlar ortaya koydu. Fetihler, savaşlarda yürüyen ortaklıkları kadar ideallerin kahramanlığı ve özveri, zulüm, ıstırap ve ihanet kadar resimlerin bir parçası olması sebebiyle de önemlidir."²⁵

---

²⁴ Лубин Хидрова, "Средновековна археологија и османлиски период," *Издавачките на Археолошки Музеј на Република Северна Македонија*, (Скопје: 2018). (Ljubin Hidrova, "Srednovekovna arheologija i osmanliski period", *İzdavačkite na Arkeološki Muzej na Republika Severna Makedonija* (Skopje: 2018).

²⁵ Уредувачка Книга, "Настава По Модерната Историја на Југоисточна Европа Алтернативни наставни материјали-Османлиската Империја,"

Osmanlı hakkında olumlu yorumlarda bulunan tarihçi Dragi Gjorgiev, Osmanlı'nın bölge üzerindeki mirası üzerinde durduğu *Makedonya Cumhuriyeti'ndeki Osmanlı Mirasının Avantaj ve Dezavantajı* adlı makalesinde, Torbeşlerin tarihsel kökeni ve Makedonluğuna vurgu yapmasının yanında bugün Makedonya coğrafyasındaki Osmanlı eserlerinin Müslüman anasının özellikle de Arnavutlar üzerindeki etkisi üzerinde bazı yorumlamada bulunmuştur. Üsküp'te Vardar nehri yanında şehrin önemli simgelerinden biri olan Burmalı Camii üzerinden yaptığı bir açıklamasında, Müslümanların, özellikle de Arnavutların gerek *Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nde* gerek *Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ndeki* hassasiyetleri hakkında önemli bilgiler vermiştir. Makedonya'da yaşayan Arnavutlar, Osmanlı'nın kültürel eserleri üzerinde yarattıkları imaj sebebiyle eserler üzerinde Arnavut algısının doğmasına ve bu tarihî eserlerin Arnavutlaşması neticesinde bazı problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Dragi Gjorgiev, ortaya çıkan problemlerin Hristiyan unsurların yaşadığı bölgelerde bulunan Osmanlı mirası Müslüman eserlerinin Hristiyanlar üzerindeki etkisinin kendisini bu şekilde ortaya çıkarıyor olmasını hoş bulmamış ve bunun kültürel, politik ve sosyal konularda sorunlar yarattığını belirtmiştir. Nitekim 2001'de yaşanan Makedonya İç Çatışması'nda Makedonlar Tetova'da Arnavut milislerce öldüren Makedon güvenlik kuvvetlerine karşılık Prilep Çarşı Camisi'ni tahrip edip yakmış, öncesinde bahsi geçen Burmalı Camii'nin depremin ardından tekrar inşa edilmesini isteyen Arnavutlara *Osmanlı bu camiyi Aziz Nikola kilisesini tahrip ederek yapmıştır* müdafaası ile karşı çıkmalarına neden olmuştur.²⁶

Gjorgiev için Müslüman ve Hristiyan unsurları arasındaki bu bölüşmenin Osmanlı mirası üzerinde gelişmesinin bir nedeni de 500

Фондација институт отворено општество Македонија. (Скопје: 2005): 41. (Uredovačka Kniga, "Nastava Po Modernara İstoriya na Jugoistočna Evropa Alternativni nastavni materijali-Osmanliskata İmperija," *Fondancija institut otvoreno opštество Makedonija* (Skopje: 2005): 41)

²⁶ Алиу Џихат, "Чарши џамијата во Прилеп чека да се реши нејзината судбина," Вести А.А (Македонија), 19.03.2017. (Ali Žihat, "Čarši žhamijata vo Prilep čeka da se reši nejzinata sudbina," Vesti A. A (Makedonija), 19.03.2017)

yıllık Osmanlı boyunduruluğu ve köleliği klişelerinin hala bulunduğunu söylediği resmi tarih yazımı ve tarih kitaplarında bulunuyor olması idi.²⁷

Tarihçilerin yanı sıra Makedonya'nın önemli felsefecilerinden Kiril Temkov da Osmanlı'ya üzerine fikrini farklı bir pencereden değerlendirmiş, Osmanlı'dan sonra ortaya çıkan olayların Makedonya için o kadar da iyi olmadığını, sadece 30 yılda 4 savaşa ve bazı işgallere sahne olduklarından bahsetmiştir.²⁸

Todor Chepreganov'un editörlüğünü üstlendiği *Makedon Halkının Tarihi* adlı eser Ulusal Tarih Enstitüsü tarafından 2008 yılında Üsküp'te basılmış Osmanlı dönemi için ders kitaplarının takip ettiği sırayı takip etmiştir. Neredeyse yüz sayfadan fazla yer verilen Osmanlı bazı yerlerde *Türk* ismi ile anılmış, *Osmanlı Feodalizmi*, *Demografik Değişimler* gibi başlıklar üzerinde durmuştur. *Demografik Değişimler* başlığını *Kolonizasyon*, *İslamizasyon*, *Tımar Sistemi*, *Anarşi ve Sömürü Dönemi* ve *Osmanlı'ya Karşı Çıkış* isimli alt başlıklar takip etmiştir.

Kolonizasyon alt başlığında Osmanlı'nın bölge üzerinde yürüttüğü en önemli ve hızlı bir faaliyet olarak görülen iskan, Orta Çağ'da kurulan Hıristiyan Makedon köylerinin ticaret merkezleri üzerine kurulmasının Osmanlı'nın ilgisini çektiği ve bu sebeple bölgeye yerleştirilen Müslüman toplulukların öncelikle Makedon köylerine geldiğini belirtilmiş, İbn-i Kemal kroniğindeki şu cümleler de örnek olarak sunulmuştur; *Üsküp alındıktan sonra inançsızların boşalan evlerine sipahi ve içlileri doldurdular. Yerleştikleri yerlere önem vererek yerleştiler ve onardılar.*

Osmanlı'nın ikinci etkili olduğu söylenen İslamizasyon'un özellikle 15. yüzyılda geliştiğini belirtmekle beraber 16. yüzyılda şehir nüfusunun üçte birinin Müslümanlaştırılmış Hıristiyan olduğunu

---

²⁷ Драги Ѓорѓиев, "Османлиското наследство во Република Македонија: предност или хендикеп?," *Институт за национална историја* (Скопје: 2010): 4-7. (Dragi Gjorgiev, "Osmanliskoto nasledstvo vo Republika Makedonija: prednost ili hendikep?," *Institut za nacionalna istorija* (2010): 4-7.

²⁸ Кирил Темков, *Етика* (Скопје: Издавање Епоха, 2001), 129. (Kiril Temkov, *Etika* (Skopje: Izdavanje Epoha, 2001), 129.)

ve şehirde yaşayan ve daha sonra Müslüman olan bu insanların Türklerle sürekli münasebetleri dolayısıyla önce dinlerini daha sonra milliyetlerini kaybederek etnik kimliklerinin değiştiğini belirtmiştir.²⁹ Devam eden cümlelerde ise Makedonya üzerindeki tarihî karakterlerin İslamizasyon ile Müslümanlaştırıldığını, inananlar tarafından kabul edilen Aziz Nikola'nın Hıdır Baba ismiyle Müslümanlar tarafından sahiplenildiğine dikkat çekmiştir.³⁰

Makedonya'da buna benzer pek çok durumla karşılaşmak mümkündür. Ohrid'de Türklerce *Sarı Saltuk Türbesi* olarak kabul edilen bir mezar, Makedonlar tarafından *Aziz Naum* olarak kabul edilir. Bölgedeki Türk nüfusunun azalmasıyla Sarı Saltuk isminin kullanımı zayıflasa da bölgede yaşayan Türkler hala *Sarı Saltuk Türbesi* olarak kabul ettikleri makamı ziyarete devam etmektedirler.³¹

Anarşi ve Soygun Döneminde Osmanlı'nın yaşadığı ekonomik problemler, büyük devletlerin Osmanlı'nın mali işlerine karışması ve istikrarsız şekilde süren padişahların hükümleri ve icraatlarıyla ülkede kaostun ve soygunların doğduğuna dikkat çekilmiştir. Anarşinin Makedonya'ya yansımalarının yanında Osmanlı-Avusturya savaşlarının (1683-1699) ve ardından gelişen olayların halkı derinden etkilediği üzerine durmuştur. Diğer alt başlıkta ise halka etki ettiğini ve sonunda Hıristiyanlara zarar vermeye başladığını ortaya koymakla beraber halkın artık bu yoksulluk ve baskı karşısında kalkışmaya giriştiğini belirtir.³²

Komşu Bulgaristan'daki bazı Bulgar tarihçiler ise kendi bağımsızlık hareketlerinin salt yoksulluk sebebiyle olmadığını

²⁹ Sırp tarih yazımı da benzer şekilde eserler kaleme almış, Osmanlı'nın bölge üzerindeki nüfus ve iskan politikalarını ele alan pek çok incelemelerde bulunmuştur. Bkz. Ema Miljkovic, "Sırp, Karadağ ve Hırvat Tarih Yazıcılığında Osmanlı İmparatorluğu," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 8/15 (2010).

³⁰ Тодор Чепреганов, *Историјата на Македонскиот Народ* (Скопје: Институт за Национална Историја, 2008), 139-140, 144. (Todor Čepreganov, *İstoriјata na Makedonskiot Narod* (Skopje: Institut za Nacionalna İstoriја, 2008), 139-140, 144.)

³¹ Mensur Nuredin, "Balkanlarda İslam ve Sarı Saltuk," *Evlad-ı Fatihan*. 7 (2019): 59.

³² Чепреганов, *Историјата на Македонскиот...*, 147-152.

Osmanlı'ya kalkışın Bulgarların hissettiği ulus bilinci ve bağımsızlık arzusuyla ortaya çıktığını ve tarihlerinin daha önceden gelen basmakalıpların dışında incelenmesi gereğini duyduklarını belirterek konuya farklı bir bakış açısı sunmuştur.³³

Mire Mladenovski'nin kaleme aldığı *Balkanski Ratovi-Ratovi za Sloboda ili Osvajanje* adlı eserde Balkan Savaşları konu alınmış, paylaşılan resim ve karikatürler ise bölge ülkelerinin, savaşla birlikte olgunlaşan Osmanlı algısını anlamamız açısından önemli kaynaklardan biri olmuştur. Bu resimlerin birinde zincirlerinden kurtulmuş, Makedonya'yı temsil eden bir kadın özgürlük güneşine karşı ellerini açarken, *Abdi Baba ve Fadime Hanımın İhracı* başlıklı bir Bulgar karikatüründe ise eli silahlı Bulgar askeri, Avrupa isimli bir kapıdan çıkar hâlde elinde def olan Osmanlı kadını ile kahve fincanı taşıyan Osmanlı adamını peşindeki köpeklerle kovalar hâdedir ve çıktığı Avrupa kapısının eşiğinde (Bulgaristan'ın devlet armasında da yer alan) iki aslan yatmaktadır.

Benzer şekilde 1913 tarihli bir Sloven karikatüründe ise üzerinde *Devrim* yazan güçlü bir kişinin *Carigrad* yani *İstanbul* şehrine yumruk indirdiği görülür. 13 Şubat 1913 tarihli bir Arnavut karikatüründe Osmanlı değil, maymunla temsil edilen Karadağ, kaplan ile temsil edilen Yunanistan ve yılanla temsil edilen Sırbistan'ın, Arnavutluk'u temsil eden bir kadına saldırması konu alınır. *Çporruni prej meje! Egersira Gjakpirese!* yani *Uzak Durun Benden! Kan Emiciler!* başlıklı bu karikatürde Balkan devletlerinin Arnavutluk'a karşı tutumları eleştirilmiştir³⁴

Bir başka Makedon tarihçi Angel Dinev, *İlinden Kahramanlığı* adlı eserinde Osmanlı üzerine yapılan her tanımlamayı *Türk* ve *Türkiye* isimleriyle değerlendirmiş ve eserinde yer yer kavramsal yaklaşımlar sunmuştur. Öyle ki eserinin birinci cildinde

³³ Щелиян Щерионов, *Историческа демография на България* (София: Проф. М. Дринов, 2019). (Štlijan Šterionov, *İstoričeski demografija na Bylgarija* (Sofija, Prof. M. Drinov, 2019).

³⁴ Mire Mladenovski, "Balkanski Ratovi-Ratovi za Sloboda ili Osvajanje," https://euroclio.eu/wp-content/uploads/educational_resources/2014_%20Once%20Upon%20a%20Time...We%20Lived%20Together/Croatian/18.%20Balkanski%20ratovi.pdf, 189.

Abdülhamid'in inatçı, hesaplı, zeki ve kurnaz olduğunu, eleştirilere sebep olan politikalarını ülkesi için yaptığını söylemiş ve biyografi notunu sunmasının ardından şu cümlelere tarih hakkındaki görüşleriyle bize şu bilgileri vermiştir;

Şüphesiz kişiler politik hayatta rollerini layıkıyla oynadılar, oynuyorlar ve oynayacaklar. Ve bunlar çoğunlukla yürüttükleri bu düşünceler düşman ülkelerin sırtında çeşitlenerek gelişmektedirler.³⁵

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti döneminde yazılan diğer Makedonca tarih kitaplarında görüldüğü gibi bu eserde de *Osmanlı=Türk* denklemine gidilmiş, dönemin düşünce ve siyasi hayatıyla orantılı olarak öznel yaklaşımlara özellikle de marş ve şarkılara da yer verilmiştir.

Redaktörlüğünü Aleksandar Stojanovski'nin yaptığı; Dancho Zografski, Mihailo Apostolski, İvan Katardziev, Blazhe Koneski, Ljube Lape, Dimitar Mitrev ve Hristo Andanov Poljanski gibi ünlü Makedon tarihçilerin de yazarları arasında bulunduğu *Makedon Halkının Tarihi* adlı eserde, Osmanlı dönemi *Makedonya'da Gelişmiş Feodalizm Dönemi* başlığı altında *Türk* ismiyle geçmiş, ağırlık olarak *Makedonya'da Türk Hükümlerliği (15 ve 18'inci Yüzyıllarda)* başlığı altında irdelenmiştir. Eserinde ilk paragraflarında *Türk=Osmanlı* denklemi bölümünün yazarı Aleksandar Stojanovski tarafından *Türkler-Osmanlılar* şeklinde verilmiş, Osmanlı Devleti için *Türk Devleti* ismi kullanılmış ve bu adlandırma diğer paragraflar boyunca devam etmiştir. Diğer Makedonca tarih kitaplarına benzer olarak eserde Osmanlı'nın devşirme sistemi üzerinde durulmuş, *Kan Vergisi* adı verilen bu müessese için fanatik dinî savaşçı yetiştiren bir kurum olarak bahsedilmiştir. Yaklaşık olarak 346 sayfalık eserin yüz sayfası Osmanlı'ya ve Osmanlı Devleti'nin Makedonya üzerinde bıraktığı kültürel ve siyasi etkilere ayrılmıştır.³⁶

³⁵ Ангел Динев, *Илинденска Епопеа* (Скопје: Издава Главниот Одбор на Народниот Фронт на Македонија, 1949), 170-171. (Angel Dinev, *İlindenska Epopoea* (Skopje: İzdava Glavnıot Odbor na Narodniot Front na Makedonija, 1949), 170-171.)

³⁶ Александар Стојановски, *Историја на Македонскиот Народ (Од Предисториското Време До Крајот на XVIII Век)* (Скопје: Нип "Нова

Kültürel ve siyasal etkilerinin tarihini daha eskilere götüren Yugoslav tarihçi Husret Redzic konuyu şu cümlelerle özetlemiştir;

Osmanlı'nın 14 ve 15'inci yüzyıllardan beri işgal ettiği doğu Yugoslavya toprakları kolayca İslamlaşabildi zira bu topraklar 8. yüzyıldan beri Arap İslam Krallığı tarafından bölgesine çevresine etkilerini bırakmıştı... Geniş sahaya sahip olan İslam kültür coğrafyası doğunun en genç sanatının olmasının yanı sıra Arap Yarım adası, Mezopotamya, İran, Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika ve İspanya'ya yayılmış durumdaydı.³⁷

Redaktörlüğünü Blazhe Ristovski'nin yürüttüğü Makedon Ansiklopedisi'nin ikinci cildinde ele alınan Osmanlı dönemi, *Македонија во Времето на Османлиската Владеење* yani Osmanlı Yönetimi Zamanında Makedonya başlığı altında incelenmiştir. Makedonya'nın Osmanlı yönetimi altına girmesiyle merkezi İslam düşüncesi altında Hıristiyan halkın ikinci sınıf vatandaşa dönüştüğünü, ülkenin yeni sisteminde Tımar-Sipahilik gibi kurumların ortaya çıktığını belirtmiştir. Devam eden paragraflarda ise Osmanlıların, Makedonya başta olmak üzere Balkanlar'daki genişlemeleri ve güçlenmeleri ele alınmış, diğer kitaplarda olduğu üzere *İslamizasyon* kavramı altında Hıristiyan halkın durumu incelenmiştir. 15 ve 16. yüzyılın ikinci yarısını kapsayan ve Osmanlı'nın en güçlü dönemi olarak görülen İslamlaştırmanın şehir nüfusunun ancak %25'i, köy nüfusununsa %3'nün Müslümanlaştırıldığı belirtilmiştir.³⁸

Македонија" Заедница за Издавачка Дејност: Книги Периодика и Публицистика, Книга Прва, 1969), 129-131. (Aleksandr Stojanovski, *İstorijata na Makedonskiot Narod (Od Predistoriskoto Vreme Do Krajot na XVIII Vek)* (Skopje: Nip "Nova Makedonija"-Zaednica za İzdavačka Dejnost: Knigi Periodika i Publikacitika, Kniga Prva, 1969), 129-131)

³⁷ Husret Redzic, *İslamska Umjetnost Mala İstorija Umenosti*, (Beograd: İzdovacki Zavod Jugoslavija, 1967), 5-7.

³⁸ Главен и Одговорен Редактор Блаже Ристовски, "Македонија во Времето на Османлиската Владеење," *Македонска Енциклопедија* (Скопје: Македонска Академија на Науките и Уметностите Лексикографски Центар, Дел II, 2009), 824. (Glaven i Odgovoren Redaktor Blaže Ristovski, "Makedonija vo Vremeto na Osmanliskata Vladeenje," (Skopje: *Makedonska Enciklopedija*, Makedonska Akademija na Naukite i Umetnostite Leksiografski Centar, Del II, 2009), 824.)

Makedon tarihçilere göre Makedonya için görülen en iyi Osmanlı politikası; Müslüman olmayan halkın Müslümanlar ile eşitliğinin kazanıldığı, Makedonya’da ekonomik gelişmelerin görülmesine, tren yollarının inşa edilerek, telefon ve telgraf yollarının oluşması gibi gelişmelere vesile olan Tanzimat Fermanı’dır. Tanzimat Fermanı üzerine olumlu yorumlarda bulunulurken, 1839’dan önce Makedonların, haydut hareketlerine karşı direnişe geçtiklerinden bahsetmiş, devletin içerisine girdiği zayıflamanın ve anarşinin hususiyetle Makedonya bölgesinde yaşanmaya başlanmasından söz edilmiştir.³⁹

Bir başka Makedon kaynağında ise Tanzimat Fermanı için reform çalışması olarak bahsedilmiş, 1839 yılında girilen bu çalışmanın devletin içerisinde bulunduğu zor durumun önüne geçebilmek, siyasî, askerî ve içtimâî açıdan toparlanmanın lüzumlu olduğunun anlaşılması üzerine yapılan modernleşme hareketi olarak görülmüştür. Bunun gerçekleştirilmesinin sebeplerinden biri de kimlik ilişkilerinin öne çıkması ve güçlü Avrupa devletlerinin bölgeye dair çalışmalarda ve müdahalelerde bulunması olarak gösterilmiştir.⁴⁰

Makedonya’nın Osmanlı yönetimini konu alan eserlerden *Tarihten Günümüze Makedon Halkının Tarihi* adlı makalenin yazarı Risto Stefov’un *Историја на Македонскиот Народ од Антички Времиња до Денес* yani *Antik Dönemlerden Günümüze Makedon Halkının Tarihi*’dir.⁴¹ Yaklaşık 155 sayfa tutan Makedonya’nın Osmanlı tarihi, *Osmanlı Yönetiminde Makedonya, 18’inci Yüzyıl Osmanlı Krallığında Makedonya, 19’uncu Yüzyılda Balkanlar’da Uyanış ve Negushko*

³⁹ Македонска Енциклопедија, 825.

⁴⁰ Виктор Габер, “Од Објект до Субјект-Македонија во Меѓународните Односи,” *Каталогизација во публикација Национална и универзитетска библиотека* (Скопје: Св. Климент Охридски, 2017), 40-41. (Viktor Gaber, “Od Objekt do Subjekt-Makedonija vo Megjunarodinite Odnosi,” *Katalogizacija vo publikacija nacionalna i univerzitetska biblioteka* (Skopje: Sv. Kliment Ohridski 2017), 40-41).

⁴¹ Стефов, *Многу Кратка Историја На Македонскиот...*

İsyanı, 1878'den 1903'e Makedonya, Ayaklanmalardan Önce 1903'te Makedonya, İlinden İsyanı, Genç Türkler Ayaklanması ve Balkan Savaşları gibi başlıklar altında incelenmiştir.

Risto Stefov bu eserinde Osmanlı'nın siyasî gelişiminde fetihlerle beraber genişleyen heterojen halk yapısının etkili olduğunu söylemiş ve Osmanlı Devleti'nin kurucu unsuru olan *Türk*'ün giderek artan ve İslamlaştırılan nüfusla beraber *Müslüman*'a dönüştüğünü belirtmiştir. Daha sonra Osmanlı'da Türk olabilmenin yolu olarak Devşirme Sistemi'nden ve diğer Makedon eserlerinde olduğu gibi burada da *Данокот Крѳ* yani *Kan Vergisi* isimlendirilmesi yapılarak küçük yaşlarda ailelerinden alınan çocukların Türkleştirildiği anlatılmıştır. Devam eden paragraflarda Osmanlı'nın gelişimi ve halkın durumu şu cümlelerle açıklanmıştır;

Osmanlılar, İstanbul'u tahrip ettikten sonra Ortodoks yönetiminin ve feodal uygulamaların çoğuna el koydu ve Balkanlara yerleşmeye başladı. Yeni Osmanlı topraklarının fethedilen halkları, Müslüman hukukuyla yönetilen devletin tebaası haline geldi... Osmanlı Devleti'nin başında Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olan padişah vardı. Sultan, devletteki her şeye ve herkese sahipti. Sultanın altında yönetici sınıf vardı ve onların altında korunan kitleler "paja" yani "raja" vardı. Herkes padişah için çalıştı ve karşılığında tebaasına hayatın tüm ihtiyaçlarını sağladı.⁴²

Aynı eserde, Osmanlı'nın Balkanlardaki fethinin ardından yönetim şeklinin nasıl olduğu, hangi idarî kollara ayrıldığı ve yöneticilerin unvan ve görevleri incelenmiş, Osmanlı Devleti'nin askerî ve hukukî yapısı, halkların ve Makedonların inanç ve ekonomik durumları, Balkanlar dışında devam eden Osmanlı fetih hareketleri ve millet sistemi üzerine bilgiler verilmiştir.

Osmanlı algısı üzerinde bir başka örnek de kendini tarihçi olarak görmeyen ancak çocukluğundan beri ülkesinin yaklaşık beş asırlık Osmanlı tarihini merak eden köşe yazarı Pande Kolemishovski'nin yazısında kendini şu cümlelerle göstermiştir;

---

⁴² Ристо Стефов, *Историја На Македонскиот Народ Од Антички Времиња До Денес* (Торонто: Risto Stefov Publications, 2008), 445-446. (Risto Stefov, *İstoriya na Makedonskiot Narod od Antički Vreminja do Denes* (Toronto: Risto Stefov Publications, 2008), 445-446.)

Osmanlı Devleti içinde kurulan halk sistemi ile gâvurlar (gayrimüslimler) dini ve kültürel haklara sahipti. Devlete giren milletleri birleştiren başarılı bir sistemdi. Bu nedenlerden dolayı, uzun bir süre, belki de 400 yıl boyunca, Hristiyanlar ve diğer gayrimüslim milletler, devlette Sultan'a karşı isyan etmeye gerek duymadan yaşadılar. Balkanlar'daki köylüler bir Osmanlı aristokrasisiyle karşılaşmadılar. Osmanlı döneminde köyler ve köylüler, eskiden yaşayabilecek yaşta veya sıradan askerlere- İstanbul'da yaşayabilecek yeniçerilere verildi ve bazı vergiler halkı tarafından toplandı. İnsanların her gün kafalarının üzerinde duracak, onları kontrol edip taciz edecek güçlü bir devlet hocası yoktu. Bağlılık, yalnızca bazı paşaların ve münzevi bir özellikti... Makedonların çoğunluğu ve Balkan halkının çoğunluğu gibi, kendim bile mitler ve önyargılardan fazla sıkıldığımı, Türk köleliğini yeniden canlandırıcılarımız, resmi tarih yazıcılığım, tarih öğretmenlerim ve okuduğum kitapların temsil ettiği gibi kabul ettiğime itiraz etmiyorum. - örneğin, Stale Popov'un draması veya Vojdan Chernodrinski'nin "Makedon Kanlı Düğünü" dramı. Geriye bakarsanız, hemen hemen tüm ulusal kahraman ve antheraların, söylenen tüm eski şarkıların, yaratılan tüm efsanelerin Türklerle bağlantılı olduğunu göreceksiniz. Ve o dönemden kalma Makedonya'nın birkaç popüler kahramanı, Kral Marko veya Bolen Dojchin ve Itar Pejo ile birlikte, Türklerin gücüne karşı bilge insanlar olarak... Öyleyse, yaşam felsefesine bağlı olarak, kılıç başının bükülmemiş olduğunu kesen, ekme ve tuz (yudumlamak için bir şey) için yeterli olduğunu söyleyen Makedonlar, eskiden Türk manşonunun altında mutlu bir şekilde beş yüz yıl yaşadılar."⁴³

Bir Makedon internet sitesinde hazırlanan sunumda ise daha farklı tanımlarda bulunmuştur. Örneğin 14. yüzyılın sonunda bölgeye giriş yapanların Türkler-Osmanlılar olduklarını söyleyerek *Türk=Osmanlı* denklemini oluşturmuş, ardından o döneme ithafen Makedonların hayatının çok zor olduğunu belirtmiştir. Bunlar yanında Osmanlı'daki Makedon tarihçilerce *Kan Vergisi* olarak adlandırılan ve devamındaki devşirme sisteminden bahseder ki bunun için *erkek çocuklar ailelerinden zorla, yakalanarak alındıktan sonra Türkiye'ye götürülür ve askeri eğitimie tabii tutulurlar ve sonunda da Yeniçeri ismini alırlardı* denmiştir. Cümle içerisindeki önemli bir ayrıntı ise devşirilecek çocukların Carigrad yani Payitaht ya da

---

⁴³ Панде Колемишевски, "Пусто турско и каурско," *Ново Македонија Првиот Македонски Дневен Весник* (21.IX.2018) Македонија. (Pande Kolemiševski, "Pusto tursko i kaursko," *Novo Makedonija Prviot Makedonski Dneven Vesnik* (21.IX.2018) Makedonija.)

İstanbul'a değil de Türkiye'ye gönderildiğini söylemesidir. Böylelikle yürütülen *Osmanlı=Türk* denkleminin anlaşılması açısından ayrı bir örnek teşkil eder.⁴⁴

Bazı Makedon yayın organları, Osmanlı yönetimi sürecinde faaliyet gösteren silahlı komite ve örgütlerin eylemlerinin siviller üzerindeki olumsuz etkilerinin meşru görülebileceğini belirtmişlerdir. Bu yazıların birinde 1889'dan 1903'e kadar bölge üzerinde faaliyet gösteren, *Македонски Таен Революционерен Комитет* yani *Gizli Makedon Devrimci Komitesi* etkisi altında eylemde bulunan, Jordan Pop Jordanov (Orceto) liderliğinde örgütlenen anarşist Makedonların kurdukları *Гемциии* yani *Gemidzhiler*'in Türk yöneticilerinin keyfi uygulamaları ve dehşeti sebebiyle eylemlere giriştiklerini, anarşist aksiyonda bulunmak durumunda kaldıklarını, bugünün terör ve benzeri kavramı ile yaptıklarının bir tutulmaması gerektiği belirtilmiştir. Öyle ki Makedon örgütünün yaptığı terör eylemleri ve katılımcıları için *Makedonya için canlarını feda etmeye hazır, masum insanlara değil nesnelere zarar veren kişiler tanımlamasını* kullanmış olması, uygulamanın yönetimine değil sonucuna bakılması gerektiği hususunda algı yaratılmaya çalışılmıştır.⁴⁵

Benzer şekilde bir başka Makedon yayın organında Makedon halkının büyük özlemi olarak tanımlanan İinden Ayaklanması için hazırlanmış olan *Илинден-Сонцето во Историјата на Македонскиот Народ* yani *İinden-Makedon Halkının Tarihinde Güneş* başlıklı bir yazıda 2 Ağustos 1903 tarihinin Makedonlar için önemli bir tarih olduğu üzerinde durulmuştur. İ. Ö. 338 yılında Kral Filip Makedonski'nin Helen-Yunanlara karşı zaferin ardından temelleri atılan Makedon Devleti'nden sonra bu ayaklanmanın da Makedon tarihi açısından önemli olduğu bahsedilmiştir. İinden ayaklanması ile aynı güne getirilen ve ilk oturumu 2 Ağustos 1944'te yapılan *Антифашистичко Собрание за Народно Ослободување на*

---

⁴⁴ Ана Јакимовска, "Македонија за време на Османлиското владеење," *БЛОГ* (21 Октомври 2013). (Ana Jakimovska, "Makedonija za vreme na Osmanliskoto vladeeње," *BLOG* (21 Oktomvri 2013).

⁴⁵ Македонски Јазик, "Гемциите (Солунските Атентатори)," *Македонски Јазик и Литература* (2020): 1. (Makedonski Jazik, "Gemizhiite (Solunski Atentatori)", *Makedonski Jazik i Literatura* (2020): 1.)

Makedonuja (ACHOM) yani *Makedonya Anti-Faşist Ulusal Kurtuluş Meclisi* için önemli tanımlamalarda bulunmuş ve 2 Ağustos'un Makedon tarihi açısından önemli olduğu belirtilmiştir. Öyle ki 2 Ağustos 1903'te oluşan İlinden Ayaklanması için *Makedon Halkının Sultanın tiranlığına karşı verdiği mücadelenin ziroesi* tanımlaması yapılmıştır.⁴⁶

SONUÇ

1991 yılında parçalanan Sosyalist Federal Yugoslav Cumhuriyeti'nin beş özerk bölgesinden biri olan Makedonya, bölge içerisindeki diğer komşu devletlerle silahlı çatışmaya girmeden bağımsızlığını kazanmıştır. Dönemin siyasî ve askerî çatışmalarına konu olmasa da sona eren Yugoslavya savaşının ardından komşu devletler ile tarihi savlar üzerinden anlaşmazlıklar yaşamıştır.

Doğu komşusu Bulgaristan'ın Makedonca üzerindeki iddiaları, Makedoncanın, Bulgarcanın bir lehçesi olduğuna dair görüşleri, tarihî karakterleri paylaşamama problemleri, iki devlet arasındaki kültürel ve tarihî sorunları ortaya koymakta iken, Yunanistan ile yaşanan isim sorunu uluslararası bir sorun olarak Makedonya için bir yük olmuştur. Öyle ki Yunanistan; Makedonya isminin ve milletinin olmadığını, dolayısıyla Makedonya Cumhuriyeti'nin bu ismi kullanamayacağını öne sürerek kuruluşundan itibaren Makedonya üzerinde baskı oluşturmuştur. Diğer bir komşu Arnavutluk ise *e madhe Shqipëria* yani *Büyük Arnavutluk* ideali altında tüm Balkan Arnavutlarını kapsayıcı bir devletin kurucu liderliği rolünü üstlenmiş olması, Makedonya içerisinde yaşayan Arnavutlara siyasî ve kültürel bir güç vererek ülke içerisindeki kolonileşmeye neden olmuş iken, kuzey komşusu Sırbistan'ın da *Velike Srbije* yani *Büyük Sırbistan* idealine topraklarını kaptırmak durumunda kalmıştır.

Tüm bu yaşananlar içerisinde Makedonya devleti, komşu devletlerin saldırgan tutum, davranış ve idealleri karşısında bölge üzerindeki haklarını savunmaya devam etmiş, bu noktada tarih

---

⁴⁶ Славe Катин, "Илинден-Сонцето во Историјата на Македонскиот Народ", *Македонски Нацџа* (29.VII.2020). (Slave Katin, "İlinden-Sonceto vo İstoriјata na Makedonskiot Narod", *Makedonski Nacija* (29.VII.2020).

yazımından faydalanmıştır. Öyle ki, resmi Makedon tarih yazımı ve Makedon tarih yazımında konu alınan tüm başlıklar; Makedon isminin efsanevî mit *Makedon'a* uzandığını, Makedonların Balkanların en eski halkı olduğuna, yaklaşık 500 yıl Balkanlara hükmedecek olan Osmanlıya karşı ilk direnişin kendileri tarafından yapıldığına, Ortadoks-Slav birlikteliği için çalıştıklarına, ancak tarih boyunca hep yalnız bırakıldıklarına, her zamanda yalnız başına var olduklarını konu almıştır.

Resmi olmayan Makedon tarih yazımı, Osmanlı Devleti dönemi için tarih ders kitaplarında gösterilen hassasiyetin dışında ve hatta ötesinde, bağımsız sert bir üslup ve tavır takınmıştır. Genel olarak Osmanlı devleti dönemine *Osmanlı Hükümranlığı*, *Osmanlı Hegemonyası*, *Osmanlı* ya da *Türk köleliği* isimleri verilmiş iken, Makedon tarih ders kitaplarında *Osmanlı Devleti Dönemi* başlığı gibi nötr ve tarafsız bir başlıklandırma da seçilmiştir. 2007'deki Türkiye-Makedonya yakınlaşması ve Makedon tarih ders kitaplarındaki Osmanlı algısı için yapılan görüşmeler sonucunda Makedon tarih yazımı, Osmanlı algısı üzerindeki tutumlarını yumuşatmıştır.

Makedon tarih yazıcılığı ile tarih ders kitapları arasındaki ortak Osmanlı algısı Osmanlı dönemini üç başlıkta; *Tımar-Sipahi Sistemleri*, *Kolonizasyon* ve *İslamizasyon* şeklinde ele alınmıştır. Başlık tanımlamalarında kullanılan üslup, yer yer farklılık gösterse de Makedon aydınlarında görülen ortak nokta Osmanlı'nın, Makedonya coğrafyasında gerçekleştirdiği uygulamaların başlıklandırılmasıdır. Makedon tarih ders kitaplarının, aynı üslubu kullanamamasının sebebi, Makedonya'nın siyasi durumuyla doğru orantılıdır. Nitekim 2001'de yaşanan *Makedonya İç Çatışmalarını* sonlandıran anlaşma sonucunda, tarih kitaplarında Arnavutların Makedon tarihi ile eşit miktarda ele alınması, Arnavut tarihinin Arnavut tarihçilerce yazılması yönünde karar alınmıştır. Neticede resmi Makedon tarih yazıcılığı Balkan ülkeleri arasında daha ılımlı bir tavır tutum sergiliyor iken gayriresmi Makedon tarih yazıcılığı, Osmanlıyı *Türk* olarak tanımlamış ve tutucu bir tavır sergilemiştir.

KAYNAKÇA

- Al Jazeera Balkans. *Zaev i Borisov u Skoplju: Godišnjica potpisivanja dogovora o saradnji*, 1 Avgust 2019 Godine.
- Baumann, Zygmunt. *Kimlik*. Ankara: Heretik Yayınları, 2019.
- Copeaux, Etienne. *Tarih Ders Kitapların (1931–1993) Türk Tarih Tezinden Türk–İslam Sentezine*. İstanbul: İletişim, 2016.
- Gürel, Nazlı Rana. “Makedonya’da Temel Türkçe Dilbilgisi ‘Gel Türkçeyi Öğrenelim Gel Türkçeyi Sevelim.’” *Türk Yurdu Dergisi*. 337 (Eylül 2015): 65-70.
- Hacısalihoglu, Mehmet. “Makedonya.” *Balkan ve Karadeniz Ülkelerinde Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmajı*. İstanbul: Balkar, 2014.
- Kulin, Ayşe. *Sevdalinka*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001.
- Maalouf, Amin. *Ölümcül Kimlikler*. İstanbul: YKY, 2018.
- Miljkovic, Ema. “Sırp, Karadağ ve Hırvat Tarih Yazıcılığında Osmanlı İmparatorluğu.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 8/15 (2010): 715-730.
- Mladenovski, Mire. *Balkanski Ratovi–Ratovi za Sloboda ili Osvajanje*. https://euroclio.eu/wp-content/uploads/educational_resources/2014%20Once%20Upon%20a%20Time...We%20Lived%20Together/Croatian/18.%20Balkanski%20ratovi.pdf, 189.
- Nuredin, Mensur. “Balkanlarda İslam ve Sarı Saltuk.” *Evlad-ı Fatihan*. 7 (2019): 59.
- Özsüer, Esra. *Türkokratia-Avrupa'da Türk İmajı*. İstanbul: Kronik, 2018.
- Oran, Baskın. “Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme)” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 48/1 (Ocak 1993): 109-120.
- Pars, Melahat. “Nikola Vaptsarov’un Edebi Yaratıcılığı ve Türkçe’ye Kazandırılan Şiirleri.” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 53/2 (2013): 201-210.

- Polat, Ezgi. "Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı." *Ankara Barosu Dergisi*. 3 (Mart 2011): 128-157.
- Redzic, Husret. *İslamska Umjetnost Mala İstoriја Umenosti*. Beograd: Izdovacki Zavod Jugoslavija, 1967.
- Василев, Николай. "Съществува ли македонски език?" 2020 Год. <https://priorities.bg/sashtestvuva-li-makedonski-ezik/>
- Габер, Виктор. Од Објект до Субјект-Македонија во Меѓународните Односи. Каталогизација во публикација Национална и универзитетска библиотека. Скопје: Св. Климент Охридски, 2017.
- Главен и Одговорен Редактор Блаже Ристовски. "Македонија во Времето на Османлиската Владеење.", *Македонска Енциклопедија*, Македонска Академија на Науките и Уметностите Лексикографски Центар, Дел II, Скопје 2009.
- Ѓоргиев, Драги. "Османлиското наследство во Република Македонија: предност или хендикеп?" *Институт за национална историја*. Скопје, 2010.
- Динев, Ангел. *Илинденска Епопеа*. II Дел, Издава Главниот Одбор на Народниот Фронт на Македонија. Скопје 1949.
- Ивановски, Ристо. *Античка=Етничка Македонија*. Каталогизација во Публикација Матична и Универзитетска Библиотека. Битола: Св. Климент Охридски, 2010.
- Јакимовска, Ана. "Македонија за време на Османлиското владеење." *БЛОГ*. (21 Октомври 2013).
- Катин, Славе. "Илинден-Сонцето во Историјата на Македонскиот Народ." *Македонски Нација*. (29.VII.2020).
- Колемишевски, Панде. "Пусто турско и каурско." *Ново Македонија Првиот Македонски Дневен Весник*. (21.IX.2018).
- Македонска Нација. *Аристотел избркан од Атина зошто бил пријател на нивниот непријател Александар Македонски*. (10 Јуни 2020).

- Македонски Јазик. "Гемициите (Солунските Атентатори)." *Македонски Јазик и Литература*. 2020.
- Министерство за образование и наука на Република Македонија. "Историја за VI отделение од деветгодишното основно образование." Скопје: 2011.
- Наша ТВ. Љубчо Георгиевски гостин во Политико на Наша ТВ со Саше Ивановски 2012 Година .
- Ристовска-Јосифовска, Билјана. "Македонскиот Идентитет и Историските Проучување." *Изворен Научен Труд*.
- Симеонова, Елица. "Чий цар е Самуил? Историјата според бугарските и македонските учебници." *Част 2 Сводна Европа* (13 Март 2019).
- Стефов, Ристо. *Многу кратка историја на Македонскиот народ од праисторија до денес*. Торонто, 2012.
- Стефов, Ристо. *Историја на Македонскиот Народ од Антички Времиња до Денес*. Торонто, 2008.
- Стојановски, Александар. "Историја на Македонскиот Народ (Од Предисториското Време До Крајот на XVIII Век)." *Нип "Нова Македонија"* - Заедница за Издавачка Дејност: Книги Периодика и Публицистика, Книга Прва. Скопје, 1969.
- ТВ СКАТ. "Бугарски Цар Насреде Скопје." 17 Август 2011.
- Темков, Кирил. *Етика*. Скопје: Издавање Епоха, 2001.
- Уредувачка Книга. "Настава По Модерната Историја на Југоисточна Европа Алтернативни наставни материјали - Османлиската Империја. Скопје: Фондација институт отворено општество Македонија, 2005.
- Хидрова, Љубин. *Средновековна археологија и османлиски период*. Скопје: Издавачките на Аркелоски Музеј на Република Северна Македонија, 2018.
- Чепреганов, Тодор. "Искоритесноста на Западните и Балканските Историски Извори во Македонската Историографија и Електронските Извори." *Меѓународна*

Научна Конференција 70 Години Институт за Национална Историја. Скопје. 13-14 Декемвр 2016.

Чепреганов, Тодор. Историјата на Македонскиот Народ. Скопје: Институт за Национална Историја, 2008.

Џихат, Алиу. “Чарши џамијата во Прилеп чека да се реши нејзината судбина.” *Вести А.А (Македонија)*. 19.03.2017.

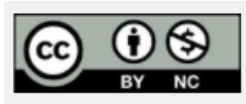
Щерионов, Щелијан. *Историческа демографија на Бугарија, Издателство на БАН. Софија: Проф. М. Дринов, 2019.*

ETİK: Bu makale, yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ETHIC: This article has been prepared in accordance with research and publication ethics, according to the author's statement at the application stage.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; çalışmanın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

CONFLICT OF INTEREST AND FINANCIAL CONTRIBUTION DECLARATION: According to the author's statement at the application stage; There is no financial contribution or other conflict of interest possibility (potential) and relationship area that should be known about the objectivity of the study.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-commercial 4.0 International License.

DOI: 10.53425/madergisi.1089290

Araştırma Makalesi-Research Article

LÜBNAN'I FENİKE'YE EŞLEŞTİRMEK: ERNEST RENAN'IN FİLOLOJİK YAKLAŞIMI VE MISSION DE PHÉNICIE*

M. Fahri DANIŞ**

Esra DANACIOĞLU TAMUR***

ÖZ: 19. yüzyılın ikinci yarısının en önemli Fransız Şarkiyatçıları arasında yer alan Ernest Renan, aynı zamanda bir antropolog ve filolog olarak, çalışmalarının büyük bir kısmını “Sâmî aklı” adını verdiği fenomeni açıklamaya adanmıştır. “Müslüman-Arap” karakteri çerçevesinde somutlaşan Sâmî ırkı, Renan için “tamamlanmamış” ve “eksik” bir kategori anlamına gelirken bu eksikliğin temelineyse dilbilimsel nitelikler yerleştirilir. Renan’a göre Sâmîlerin Hint-Avrupa topluluklarından geri olmalarının asıl sebebi, dillerinin ve ondan doğan bütün bir kültürel sistemlerinin çok sessizliğe izin vermeyen stabil ya da donuk yapısıdır. Öte yandan pek bilinmese de Renan, Fenike arkeolojisi ve antropolojisinin modern dönemdeki kurucu figürlerinden biridir ve 1860’lı yıllarda Fransız imparatoru III. Napolyon’un görevlendirmesiyle çıktığı Lübnan ziyareti, siyasal açıdan oldukça önemli sonuçlara yol açmıştır. Renan’ın, başta Mârûnîler olmak üzere Lübnan’daki Hıristiyan topluluklar üzerine gözlemleriyle

---

* Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda Prof. Dr. Esra Danacioğlu danışmanlığında Mehmet Fahri Danış tarafından “Fenike Miti, Fenikecilik ve Lübnan Düşüncesinin Temelleri” başlığı ile yürütülen Doktora tezinden türetilmiştir.

** Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, fahri.danis@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5872-6873.

*** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, edanaci@yildiz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8245-414X.

Geliş Tarihi-Received Date: 17.03.2022
Kabul Tarihi-Accepted Date: 13.04.2022

Fenikeliler hakkındaki çıkarımlarını ihtiva eden *Mission de Phénicie* başlıklı yapıtı, modern Lübnan düşüncesini mümkün kılan çok önemli bir temsiliyet sürecini gündeme getirir. Lübnanlıların Fenikelilerin soyundan geldikleri ve çevrelerindeki Arap-İslam (yani Sâmi) kültürel kalıplarından azade, istisnai bir milli karaktere sahip oldukları yönündeki yaklaşım, Suriye'den ve daha geniş bir Arap siyasal örgütlenmesinden bağımsız Lübnan düşüncesinin çekirdeğini oluşturacaktır. Bu çalışmada, öncelikle Renan'ın Sâmi antropolojisi ve filolojisiyle ilgili genel düşünceleri ortaya konulacak ardından onun, teritoryal Lübnan milliyetçiliğine yön veren Lübnan gezisi ve *Mission de Phénicie*'si üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ernest Renan, Lübnan, Şarkiyatçılık, Sâmiler, Fenikeliler.

REPRESENTING LEBANON AS PHOENICIA: ERNEST RENAN'S PHILOLOGICAL APPROACH AND MISSION DE PHÉNICIE

ABSTRACT: Ernest Renan, who was among the most important French Orientalists of the second half of the 19th century, also as an anthropologist and philologist, devoted most of his career to explaining the phenomenon he called the "Semitic mind". While the Semitic race, embodied within the framework of the "Muslim-Arab" character, means an "incomplete" and "deficient" category for Renan, linguistic qualities are placed on the basis of this deficiency. According to Renan, the main reason for the Semitic backwardness from the Indo-European communities is the stable or opaque structure of their language and their entire cultural system, which does not allow diversity. On the other hand, although it is not well known, Renan is one of the founding figures of Phoenician archeology and anthropology in the modern period, and his visit to Lebanon, which he took on the assignment of the French emperor III. Napoleon in the 1860s, led to very important political results. Renan's work titled *Mission de Phénicie*, which includes his observations on the Christian communities in Lebanon, especially the Maronites, and his deductions about the Phoenicians, brings up a very important representation process that makes modern Lebanese thought possible. The approach that the Lebanese are descended from Phoenicians and have an exceptional national character, free from the Arab-Islamic (i.e. Semitic) cultural patterns around them, will form the core of Lebanese thought independent of Syria and the wider Arab political organization. In this study, first of all, Renan's general thoughts on Semitic anthropology and philology will be revealed, and then his Lebanese

trip and Mission de Phénicie, which shaped territorial Lebanese nationalism, will be emphasized.

Keywords: Ernest Renan, Lebanon, Orientalism, Semitics, Phoenicians.

GİRİŞ

Muhtemelen bütün bir Şarkiyatçılık tarihi içerisindeki en ilginç figürlerden biri Ernest Renan'dır (Ö. 1892). Fransa'nın kuzeybatısındaki Breton bölgesinde alt sınıf bir ailede dünyaya gelen Renan, bir süre dini eğitim görür fakat yirmili yaşlarının ortalarında ilahiyat okulundan ayrılarak filoloji alanına kayar.¹ Doğu dilleriyle, özellikle İbrânîceyle ilgilenir ve gençlik yıllarında Arapça ile Süryânîce de öğrenir. Fransa'da 19. yüzyıl Şarkiyatçılığı, Silvestre de Sacy'nin mirasına dayanır ve Renan da Sacy'nin öğrencileriyle irtibat halindedir. Said, "Sacy başlatan, Renan ise sürdürür" der.² Irwin, Renan'ın "Sacy'nin simgelediği her şeyden nefret ettiğini" söyler.³ Gerçekten de Renan, henüz erken devirlerinden itibaren kendisini metodolojik anlamda Sacy'nin karşısında konumlandırır:

Dünya'da iki tür ruh vardır: Bazıları kendi düşüncelerini özel fikirler doğrultusunda şekillendirir ve her bir nesneyi analitik incelemeye tabii tutarken bazıları haklı olduklarına dair sarsılmaz ve genel bir inanca sahiptir. Mösyö de Sacy, kesinlikle bu ikinci gruba dahildir. Kendisi ne tarihçi, ne filozof, ne teolog, ne eleştirmen ne de politikacıdır. Yalnızca kendi vicdanıyla hareket eden ve hemen her konuda fikri olan küçük bir adamdır.⁴

Akademik tarzları ne kadar farklı olsa da Renan, kesinlikle Sacy tipi teknik bir Şarkiyatçıdır ki Said'in kastı da açıkça budur. 1852 yılında biri Süryânîlerde okült felsefe diğeri İbn Rüşd üzerine iki tez savunur. İbn Rüşd üzerine tezi (*Averroes et l'Averroisme*)

---

¹ Renan'ın, kahir ekseriyeti 20. yüzyılın hemen başında basılan, pek çok biyografisi vardır. Bunlardan bazıları için bkz. William Francis Barry, *Ernest Renan* (New York: Charles Scribner's Sons, 1905); Lewis Freeman Mott, *Ernest Renan* (New York: D. Appleton, 1921); Jean Pommier, *La Pensée Religieuse de Renan* (Paris: F. Rieder, 1925), 9-15.

² Edward Said, *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Yıldırım (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 140.

³ Robert Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, çev. Bahar Tırnakçı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 170.

⁴ Ernest Renan, *Essais de Morale et de Critique* (Paris: Michel Levy Frères, 1859), 10.

Arapça kaynaklara hiç başvurulmaması ve Gazalî-İbn Rüşd tartışmasından bihaber olması gibi sebeplerle fazlaca eleştirilir.⁵ Arapçası yetersiz olsa da Renan'ın İbrânîcesi oldukça iyi düzeydedir.⁶ 1847 yılında, henüz yirmi dört yaşındayken yazdığı ve prestijli Volney ödülünü alan çalışması *Essai Historique et Théorique sur les Langues Sémitiques en Général et sur la Langue Hébraïque en Particulier* (Genel Olarak Sâmi Dilleri ve Özel Olarak İbrânî Dili Üzerine Tarihi ve Teorik Deneme), kendisinin en çok basılan ve referans verilen eseri *Histoire Générale*'e temel oluşturacaktır.⁷

1. RENAN'IN FİLOLOJİK METODOLOJİSİ VE SÂMÎ KATEGORİSİ

Renan'ı Avrupa Şarkiyatçılığı içerisinde öne çıkaran vasfı, genel Sâmi filolojisi ve antropolojisi üzerine yaptığı çalışmalarıdır. Bu çalışmaların temelindeyse büyük oranda, 19. yüzyıl Avrupası'nı etkisi altında bırakan Alman antropoloji geleneği vardır. Franz Bopp, Max Müller ve Fransız olmakla birlikte bu geleneğin bir parçası durumunda olan, Renan'ın yakın arkadaşı, Arthur de Gobineau gibi isimlerin tarihsel filolojik araştırmaları, bu bakımdan özellikle önemlidir.⁸ Alman Hintbilimci Müller'in dil ile ırk arasında kurduğu yakın ilişki, Renan'ın görüşlerini doğrudan etkiler. Mevcut

---

⁵ Bu eleştirilere genel bir bakış için bkz. John Marenbon, "Ernest Renan and Averroism: The Story of a Misinterpretation", *Renaissance Averroism and Its Aftermath: Arabic Philosophy in Early Modern Europe* içinde, ed. Anna Akasoy ve Guido Giglioni (New York: Springer, 2013), 273-283.

⁶ İbrânî dilinin yanında tarihine de ilgili olan Renan, ömrünün sonlarına doğru beş cilt halinde çıkartılan *Histoire de Peuple d'Israel*'i (İsrail Halkının Tarihi) yayımlar. Renan için Yahudilik, temelde diğer Sâmi ırklarından ayrı bir kategori olarak görülmez ve genellikle Hıristiyanlığın içerisinde çıktığı bir gelenek olarak algılanır. Öte yandan Yahudilik, hiyerarşide Sâmi ırklarının en alt kategorisinde bulunan Müslüman Araplıktan (filolojik ve medenilik açısından) daha üst bir pozisyonda konumlandırılır. Bu konuyla ilgili bkz. Guy G. Stroumsa, *The Idea of Semitic Monotism: The Rise and Fall of a Scholarly Myth* (New York: Oxford University Press, 2021), 120-131.

⁷ İlk olarak 1855 yılında yayımlanan çalışmanın tam adı *Histoire Générale et Système Comparé des Langues Sémitiques*'dir (Sâmi Dillerinin Genel Tarihi ve Karşılaştırmalı Sistemi).

⁸ Joan Leopold, "Ernest Renan (1823-1892): From Linguistics and Psychology to Racial Ideology (1840s to 1860s)", *Historiographia Linguistica*, 37/1-2, (2010): 31-32.

dilleri üç temel kategori (Aryan, Semitik, Turanî) altında toplayan Müller, modern antropolojinin katı ırk teorisine karşıt olarak, insan topluluklarını dilbilimsel bir tasniflemeye tabi tutmayı savunur.⁹ Bu fikir, görüleceği üzere, Renan'ın temel tezlerini sunduğu *Histoire Générale*'e ilham kaynağı olacaktır. Renan'ın yakın dostu Gobineau'nun ırk teorisi ise çok daha katı ve doğrudan biyolojik ırkçılığa arka çıkan bir yapıdadır. 1853 ile 1855 yıllarında iki cilt olarak basılan temel eseri *Essai sur l'Inégalité des Races Humaines* (İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Deneme), Aryan-Sâmî dikotomisinin kalıtsal-biyolojik kökenleri üzerinde durur ve tüm tarihi bu eksenle okuyarak Aryan üstünlüğünün, diğer ırklarla melezleşmesi sebebiyle sona ermeye mahkûm olduğunu savunur.¹⁰ Başta ırk mefhumunun biyolojik temelli ele alınması ve melezlik meseleleri olmak üzere Renan ile Gobineau'nun fikirleri pek çok noktada birbirleriyle uyumsuz olsa da dil ve dilin "mükemmelliğinin" ırksal "kaliteyi" belirlemesi noktasında Renan'ın Gobineau'dan etkilendiğine şüphe yoktur.¹¹ Konuyla ilgili çalışmasında Paul Lawrence Rose'un da belirttiği gibi, "Semitik" kategorisinin ırksal manada kullanımı ve hatta anti-Semitizm'in söylemsel arka planı Renan'ın çalışmaları üzerinden şekillenir fakat Renan'ın ırkçılığı ve anti-Semitizmi, Gobineau'nun biyolojik ırkçılığı ve kökten Sâmî karşıtlığı ile çok farklı bileşenlere sahiptir.¹² Renan'ın anti-Semitist söylem içerisindeki yeri bir miktar "kasıtsız" dır (*unintentional*) ve bu kasıtsızlık, ileride görüleceği üzere Fenike bahsinde de geçerli olacaktır.

---

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Jon Stone, "Introduction", *The Essential Max Müller: On Language, Mythology and Religion* içinde, ed. Jon Stone (New York: Palgrave Macmillan, 2002), 12-14.

¹⁰ Bkz. Joseph Arthur de Gobineau, *İnsan Irklarının Eşitsizliği*, çev. Serkan Acar (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021): 158-170. İlgili bölümün başlığı, Gobineau'nun fikirlerini özetler: "Irkların Zeka Yönünden Eşitsizliğinin Kanıtları & Farklı Medeniyetler Karşılıklı Olarak İticedir & Melez Irkların Medeniyetleri de Aynı Şekilde Melezdir."

¹¹ Irwin'de Renan ile Gobineau'nun fikirlerinin karşılaştırılması için bkz. Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 173-177.

¹² Paul Lawrence Rose, "Renan versus Gobineau: Semitism and Antisemitism, Ancient Races and Modern Liberal Nations", *History of European Ideas*, 39/4 (2013): 540.

Renan'ın düşüncelerini değerlendirirken akıldta tutulması gereken bir diğer nokta da onun Filhellenliğidir. 19. yüzyıl Şarkiyatçıların ve antik tarihçilerinin pek çoğu gibi Renan da Batı medeniyetinin temellerini Antik Yunan'da aramaya eğilimlidir. Hint-Avrupa ırklarının bir parçası olarak ele aldığı Yunan uygarlığı, Renan'da "kutsallığın kristalleştiği", Batı bilim ve tekniğinde zirvesini bulacak Aryan aklının ilk örneğidir.¹³ Tıpkı Gobineau gibi Renan da Antik Yunan'ın Sâmi komşularından ayrıştığı noktaları belirtmekten hususi bir zevk alır ve Sâmilere ayırdığı hemen her çalışmasında bu kıyaslamayı yapar. Ölümünden sonra yayımlanan *Prière sur l'Acropole* (Akropol'de Dua), Renan'ın Antik Yunan uygarlığına hayranlığını gösteren satırlarla doludur.¹⁴

Renan, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Avrupa Şarkiyatçılığı içerisinde Sâmi topluluklarla ilgili en önemli otorite konumundadır. Onun Sâmilere bakışı ve gerek dilleriyle gerekse kültürleriyle ilgili görüşleri, genellikle yanlış anlaşılma eğilimindedir. Her şeyden önce Renan, ırkların medeniyet içerisindeki konumlarını ya da "yüksek" ve "alçak" nitelikte oluşlarını "dil" üzerinden açıklar. Dolayısıyla Sâmi-Aryan dikotomisi, Renan'da filolojik temelli bir ayrışmaya referans verir ve Aryanların Sâmilere üstün oluşları ya da Sâmilere "eksik" bir ırk olarak tanımlanmaları da en temelde dilbilimsel bir olgudur.¹⁵ Alman filolog Bopp'un Hint-Avrupa dillerini karşılaştırmalı değerlendirdiği ve özellikle Aryan-Sâmi ayrışmasını dilbilimsel olarak incelediği başyapıtı *Grammatik des Sanskrit* (1813), bu noktada Renan'ı derinden etkilemiş gibidir.¹⁶ Renan'a göre Semitik diller fonetik açıdan Hint-Avrupa dillerinden üstün

¹³ Leopold, "Ernest Renan (1823-1892)", 52-53.

¹⁴ Literatürde Renan'ın Helen hayranlığı, genellikle İngiliz ırkçı şair Matthew Arnold'u (Ö. 1888) etkileyen fikirleri bağlamında ele alınır. Bkz. Athena S. Leoussi, "Nationalism and Racial Hellenism in Nineteenth-Century England and France", *Ethnic and Racial Studies*, 20/1 (1997): 42-68.

¹⁵ Geoffrey Galt Harpham, "Roots, Races, and the Return to Philology", *Representations*, 106/1 (2009): 46.

¹⁶ Jane Victoria Dagon, "Ernest Renan and the Question of Race", (Doktora Tezi, Louisiana State University, 1999), 34. Olender ise insan toplulukları arasındaki kategorik ayrışmayı dil ekseninde okuma fikrinin en başta Leibniz'e ait olduğunu söyler. Bkz. Maurice Olender, *The Languages of Paradise: Race, Religion and Philology in the Nineteenth Century* (Cambridge: Harvard University Press, 1992), 5.

olsalar da teknik açıdan Hint-Avrupa dilleri tarihsel süreçte mükemmelleşmiş ve bunun bir sonucu olarak da Batı'nın Doğu karşısında üstün olduğu bir kapsam oluşmuştur:

Hint-Avrupa ırkına kıyasla Sâmî ırkının gerçekten insan doğasının daha aşağı bir bileşimini temsil ettiğini ilk kabul eden benim. Sâmî ırkı; ne yalnızca Hint-Avrupa ırkının ulaşabildiği manevi zirvelere, ne Yunanların Latin uluslarına miras bıraktığı ölçülülük ve mükemmellik duygusuna, ne de Kelt halkının baskın özelliği olan hassas ve derin duyarlılığa erişmiştir. Sâmî vicdanı açıktır ancak çok geniş değildir, birliği harika bir şekilde anlar ancak çokluğa nasıl ulaşacağını bilmez. Tektanrıcılık her karakter fikrini özetler ve açıklar.¹⁷

Renan'ın filolojik determinizmi, bir halkın karakterini belirleyen ortak bir "akıl" varsayarken bu aklın en temel belirleyici unsuru olarak da kayıtsız şartsız "dil"i ön plana çıkarır. Bir ırka mensup tüm bireylerin kalıtsal bazı belirleyiciler ekseninde pratik ürettiği yönündeki özcü ön kabul, açıkça ırkçı bir önermedir fakat Renan'ın ırkçılığı, bu kalıtsal eğilimleri biyolojik faktörlerden ziyade dil ile açıklaması hasebiyle Gobineau ya da diğer ırkçılardan ayırır.¹⁸ Akademik uzmanlığını tam olarak "Sâmî aklı" olarak adlandırdığı bu fenomeni araştırmaya adanmış Renan'a göre Semitik dillerin "otoriter" ve "katı" yapısıyla tektanrıcı dinlerin temel karakteristikleri arasında önemli bir bağ vardır.¹⁹ Renan, dinin açıkça karşısında konumlandığı bilimi Doğu-Batı dikotomisinin temel eksenini haline getirirken, Sâmî kökenli üç tektanrıcı dinin de aynı temel (Semitik) karakteristikleri taşıdığını söyler:

Doğanın Sâmî dinlerinin tarihinde oynadığı hiçbir rol yoktur, bunlar tamamen metafiziksel ve psikolojik olgulardır. Sâmî ruhu; tüm o ufuksuzluğu, aşırı basitliği, sanattan, felsefeden ve mitolojiden yoksunluğuyla... aşırı basittir. Tektanrıcılıkta çeşitlilik yoktur... Sâmîler bir şeylerin gelişmesinde yalnızca daha yüksek bir varlığın, Tanrı'nın, ilahi

¹⁷ Ernest Renan, *Histoire Générale et Système Comparé des Langues Sémitiques* (Paris: Calman Lévy, 1878), 4-5.

¹⁸ Dagon, "Ernest Renan and the Question of Race", 46-47. Renan'ın ırkçılığıyla ilgili, literatürdeki en derinlikli yorumlardan bazıları Tzvetan Todorov'a aittir. Todorov, Renan'ı, kendi dönemindeki "popüler ırkçılığın gönüllü bir uygulayıcısı" ve açıkça "anti-Semitik" olarak niteler. Bkz. Tzvetan Todorov, *On Human Diversity: Nationalism, Racism and Exoticism in French Thought*, çev. Catherine Porter (Cambridge: Harvard University Press, 1993), 228.

¹⁹ Olender, *The Languages of Paradise*, 55.

tecellisini görürler. Tanrı dünyayı ve cenneti yaratmıştır, onların bütün felsefesi budur.²⁰

Neticede Sâmi kategorisi, Renan'da açıkça "tamamlanmamış", "eksik" ve "yetersiz" bir ırksal gruba gönderme yapar. Hint-Avrupa dillerinin gramatik açıdan sonsuz çeşitliliğiyle Sâmi dillerinin tek tip ve birbirlerine benzer yapısı, Aryan medeniyetinin açık görüşlülüğüyle Sâmi medeniyetinin otoriter yapısının temeli olarak görülür örneğin.²¹ Fakat Renan'ın tarih felsefesinde Sâmi halkların uygarlığa katkıları tamamen yok sayılmaz.²² Bu katkıların içerisinde kendisinin en fazla üzerinde durduğu tektanrıcılık da Renan'ın tamamıyla reddettiği bir olgu değildir.²³ Din, Renan'ın nezdinde, insanlık tarihinde oynadığı önemli rolün ardından, bilim ve teknik vasıtasıyla revize edilmesi gereken bir fenomendir. Esasında onun bütün bilimsel amacının, modern ruhun en önemli bilimsel ihtisas sahası olan filoloji vasıtasıyla, Sâmi aklının çözümlenmesi ve bu çağa uygun bir hale getirilmesi yani sekülerleşmesi olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle Renan, Batı tekniğinin ve biliminin Doğu tektanrıcılığını yeniden biçimlendirmesini ister. Sâmi aklını açığa çıkartmayı hedeflediği tüm çalışmaları da son tahlilde böyle bir sentezin filolojik imkânlarını soruşturmaya yöneliktir.²⁴

Renan'ın, kariyerinin son döneminde "millet" düşüncesi ile ilgili ortaya koyduğu fikirler, onun Sâmi toplulukları anlamlandırma girişiminin başarısızlığının bir kanıtı gibidir.²⁵ 1882'de Sorbonne'da verdiği meşhur seminere dayanan *Qu'est-ce qu'une nation?* (Ulus Nedir?) metni incelendiğinde, Renan'ın akademik kariyerinin

---

²⁰ Ernest Renan, *Études d'Histoire Religieuse* (Paris: Michel Lévy Frères, 1863), 67.

²¹ Olender, *The Languages of Paradise*, 64.

²² Renan'a göre Sâmilerin başlıca erdemleri "dürüstlük, alçakgönüllülük ve seçkin bir ahlak duygusu" ydu. Bkz. Renan, *Études d'Histoire Religieuse*, 359.

²³ Olender'a göre Renan'ın "dogmatik körlüğü", antik Sâmi toplulukların çoktanrılı inançlarından haberi olmasına rağmen, kariyerinin sonuna dek bunu dikkate almamasına yol açmıştır. Bkz. Olender, *The Languages of Paradise*, 67.

²⁴ Renan'da filolojinin modern bilimler arasındaki "kurucu" rolüyle ilgili bkz. Ernest Renan, *L'Avenir de la Science: Pensées de 1848*, (Paris: Calman Lévy, 1890), 138.

²⁵ Christopher Hutton, "Orientalism and Race: Aryans and Semites", *Orientalism and Literature* içinde, ed. Geoffrey P. Nash (New York: Cambridge University Press, 2019), 125.

tamamını adadığı "Sâmî akıl" düşüncesini teorik düzlemde yanlışlayan ve bambaşka bir millet, topluluk fikrine odaklanan düşüncelerle karşılaşılır. En temelde, Sâmî ya da Aryan olması fark etmezsiniz, bir topluluğun pratiklerini belirleyen ve topluluğun dilbilimsel yetisiyle ölçülebilen ortak bir "akıl" olduğu varsayımına dayanan Renan'ın önceki fikirlerinin tersine bu yeni yaklaşım, ulus fikrinin merkezine gayet öznel argümanlar koyar. Modernist/inşacı milliyetçilik kuramlarının temelini oluşturan, milletin "her gün tekrarlanan bir plebisit" şeklindeki tanımı,²⁶ şüphesiz ki Renan'ın daha önceki özcü fikirlerine taban tabana zıt, radikal bir kopuşu ifade eder. Bu değişikliğin sebebiyle ilgili birçok spekülasyon yapılagelmiştir ve genellikle Sedan Muharebesi sonrası Alman-Fransız ilişkilerinin bozulması, Alsace-Lorraine meselesi gibi olaylar üzerinden Renan'ın fikriyatındaki değişim açıklanmıştır.²⁷

2. RENAN VE FENİKELİLER

Sâmî araştırmalarındaki otorite rolünün yanında Renan, aynı zamanda Fenike arkeolojisi ve antropolojisinin modern döneme taşıyıcısı unvanına sahiptir.²⁸ Renan ne Suriye ve Lübnan'a politik bir ajandayla giden ilk Fransız gezgindir ne de Fenikelilerle ilgili kendisinden önce bilinmeyen çok önemli keşifleri yapmış bir antropologdur. Bir Sâmî antropoloğu ve Şarkiyatçı olarak Renan'ın önemi; bölgeye Fenike bağlantısını araştırmak için giden ilk Batılı olmasıdır. Bu bakımdan Lübnan-Fenike denkliliğini kuran Şarkiyatçı söylemin kökeni Renan'dır ve bu söylemi geliştiren ya da bir şekilde bu söylemin içerisinde metin üreten her Şarkiyatçı veya Lübnan

---

²⁶ Ernest Renan, *Qu'est-ce Qu'une Nation?* (Paris: Calman Lévy, 1882), 27.

²⁷ Philip Spencer ve Howard Wollman, *Milliyetçilik*, çev. Kübra Kelebekoğlu, (İstanbul: Tohum Yayıncılık, 2020), 185-186. Renan, 1870 yılındaki bir yazısında "Fransa ile Almanya arasındaki olası bir savaşı her zaman uygarlığın başına gelebilecek en büyük talihsizlik olarak görmüşümdür" der. Tıpkı Gobineau gibi, Alman akademisindeki antropolojik ırk yaklaşımına gönülden bağlı olan Renan'ın 1871 sonrasında millet fikriyle ilgili düşüncelerinin "yurttaşlık" eksenine kayması, onun açısından sarsıcıdır. İlgili metin için bkz. Ernest Renan, "The War Between France and Germany", *What is a Nation and Other Political Writings* içinde, ed. M.F.N. Giglioli (New York: Columbia University Press, 2018), 136-158.

²⁸ Asher Kaufman, *Reviving Phoenicia: The Search for Identity in Lebanon* (New York: IB Tauris, 2014), 21-22.

milliyetçisi, fikirsel bir soy kütüğü üzerinden kendi kökenini Renan'a dayandırmak mecburiyetindedir.

Mission de Phénicie öncesinde Renan'ın Fenikelilerle ilgili görüşleri, büyük oranda kendisinden önceki Şarkiyatçıların bu konudaki metinlerine ve özellikle derin hayranlık içerisinde olduğu Grek-Latin literatürünün verilerine dayanır. Bu doğrultuda Renan, Fenike'yi bütünlüklü bir siyasal konsept, Fenikelileri de "millet" olarak görme eğilimindedir. Renan, Fenikelileri Semitik bir topluluk olarak adlandırır ki 19. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte Fenikelilerin Hâmî kökenli olduklarını söyleyen Kutsal Kitap ve ona dayanan antropoloji-filoloji geleneği adam akıllı terk edilmiştir.²⁹ "Bochart'ınki gibi yüzeysel etimolojiler" ve "Movers'ın vasat karşılaştırmalı filolojisi"ni eleştiren Renan, Fenikelilerin Sâmi karakterlerinin kolonilere yayılmadığını, dolayısıyla eski Fenike denizaşırı yerleşimlerinin Semitik antropolojinin kapsamına girmediğini öne sürerken açıkça Yunan medeniyetindeki Fenike katkısını sınırlandırmaya çalışır.³⁰ Renan'ın Sâmi teorisi, Semitik halkların tamamına sirayet eden ortak bazı eğilimler temelinde şekillendiğinden, Fenikelilerin İbrânîler ve Araplar ile benzer özellikleri üzerinde özellikle durulur. Örneğin Renan'a göre "Fenike dili, neredeyse saf İbrânîce'dir"³¹ ve "Fenikelilerin Baal'i ve Suriyelilerin El'i" ile "Arapların Allah'ı" kategorik olarak aynıdır.³²

Renan, 1858 yılında meşhur Fenikeli rahip Sankhuniathon ve Philo'nun *Fenike Tarihi* üzerine bir makale yayımlar. Burada özellikle Fenikelilerin Bâbil dini ve kültüründen etkilendiklerini vurgular ve Sâmi halkların tamamında görülen "tarihselleştirme" eğiliminden söz eder.³³ Renan'ın Fenikelilerden günümüze kalan

²⁹ Renan, *Histoire Générale*, 6, 26 ve pek çok yerde; Renan, *Études d'Histoire Religieuse*, 85.

³⁰ Renan, *Histoire Générale*, 52.

³¹ Renan, *Études d'Histoire Religieuse*, 91

³² Ernest Renan, *Nouvelles Considérations sur le Caractère Général des Peuples Sémitiques et en Particulier sur Leur Tendance au Monothéisme* (Paris: Imprimerie Impériale, 1859), 34.

³³ Ernest Renan, "Mémoire sur l'Origine et le Caractère Vritable de l'Histoire Phénicienne qui Porte le Nom de Sanchoniathon", *Mémoires de l'Institut National de France*, 23/2 (1858): 252-253.

yegâne birincil kaynak olan Philo'nun metni üzerinde özellikle durması, onun bu konudaki bilgisini gösterir ki bu bilginin Sacy'nin öğrencisi Quatremère ile kurduğu yakınlıktan gelmesi muhtemeldir.³⁴ Renan, makalesinde Fenikelilerin tek bir millî kimliği benimsediklerini kabul eder görünür³⁵ ve Philo'nun çalışmasının Fenike kültürünün bir savunusunu yaratma isteğinden doğduğunu söylerken, Fenike'yi coğrafi bir bölgeden ziyade siyasi bir oluşum olarak ele alır.³⁶

Nihayetinde Renan'ın genel olarak Sâmîler ve özel olarak da Fenikelilerle ilgili çalışmaları, imparator III. Napolyon'un ilgisini çeker. 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Fransız dış politikası, deniz aşırı faaliyetlere eğilmek ve özellikle Ortadoğu'da etkin olmak üzerine kuruludur. Bu sebeple Fransız kolonyal politikalarını takip edecek bilimsel misyonların ve teknik metinlerin sayısı, III. Napolyon döneminde belirgin bir şekilde artar. Napolyon'un ve Renan'ın ortak arkadaşı Hortense Lacroix vasıtasıyla gerekli ayarlamalar yapılır ve 1860 yılının Ağustos ayında Renan ile beraberindeki Fransız bilimsel heyeti, Beyrut limanına çıkar.³⁷ Esasında bu ziyaret, Renan'ın çoktandır tasarladığı geniş kapsamlı Hıristiyanlık tarihi projesi için bulunmaz bir fırsattır ve gerçekten de sekiz ciltlik *Histoire des Origines Christianisme* (Hıristiyanlığın Kökenlerinin Tarihi) serisinin ilk kitabı *Vie de Jésus* (İsa'nın Hayatı) bu gezi sırasında kaleme alınır, 1863 yılında Paris'te yayımlanır. Fakat Renan'ın Levant gezisinin asıl önemi, bölgenin o yıllarda Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında kanlı bir iç savaşa ev sahipliği yapmasıdır. III. Napolyon, açıkça Cebel-i Lübnan Krizi'ni kullanarak Mârûnîler ve diğer bölge

---

³⁴ Quatremère, Renan'ın hayranlık duyduğu az sayıdaki Fransız Şarkiyatçılardan biridir ve henüz yirmi dört yaşındayken onun hakkında yazdığı bir makaleye bakılırsa, kendisini Şark araştırmalarına yönlendiren başlıca isimlerden biri de odur. Ernest Renan, "Notice sur Et. Quatremère", *Œuvres Complètes*, c. 1, (1947) akt. Tahmouress Sadjedi, "Bicentenaire de la Naissance d'Etienne-Marc Quatremère", *Journal des Savants*, 1/1 (1983): 23.

³⁵ Bibloslu Philo'nun "Fenikeli" olarak nitelendirildiği cümleler bunu kanıtlar. Bkz. Renan, "Mémoire", 280, 287.

³⁶ Renan, "Mémoire", 333, 4. dipnot.

³⁷ Christian Julien Robin, "La Mission d'Ernest Renan en Phénicie", *Publications de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 22/1 (2011): 140-141.

Hıristiyanları nezdinde nüfuzunu arttırmak ister. Bu sebeple Fransız arkeolog François Lenormant ve diplomat Baptistin Poujoulat gibi isimler de bölgeye giderek raporlar sunar.³⁸ Dolayısıyla Renan'ın Fenike misyonu, en temelde Lübnan'ı modern bir Fenike görünümünde "kurmanın" bilimsel temellerini soruşturma yönünde *Description d'Égypt* tipi bir metin olarak ele alındığında, 1860 yılının bu girişim için oldukça uygun bir zaman olduğu ortadadır.

1860 Ağustos'unda başlayan misyon, Renan'la birlikte Lübnan'a gelen kız kardeşi Henriette'nin Eylül 1861'de sıtma sebebiyle hayatını kaybetmesinin ardından sonlanır.³⁹ Renan, bilimsel kazılarda çıkarılan yaklaşık 120 parça Fenike eserini Louvre Müzesi'ne gönderir ve ilerleyen çalışmalarında kullanacağı pek çok el yazmasını beraberinde Fransa'ya götürür. Seyahatinin ürünü çalışması *Mission de Phénicie* 1864 yılında Paris'te yayımlanır ve Renan da prestijli Collège de France'da İbrânice kürsüsüne atanır.⁴⁰ 1864-1865 yılları arasında bir Levant ziyareti daha gerçekleştirir ve Lübnan ile Suriye'yi tekrar ziyaret etmesinin yanında Mısır, Yunanistan ve Anadolu'yu da gezer.

Renan'ın *Mission de Phénicie*'sinde, açıkça onun Fenikeliler ve hatta Sâmîler hakkındaki görüşlerinin değişimi izlenebilir. Her şeyden önce Renan bu bilimsel misyonun sonuçlarından büyük oranda

---

³⁸ 1860-61 Krizi, Fransa'nın Bilâdüşşam üzerindeki kolonyal politikaları için bir milat konumundadır ve her ne kadar III. Napolyon'un girişimleri 1861 yılında Mutasarrıflık sisteminin kurulmasıyla başarısız olsa da I. Dünya Savaşı sonrası politikaların da başlangıç noktasını oluşturur. Konuyla ilgili bkz. Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasisinin İzinde* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014), 398-402.

³⁹ Renan'ın kendisi de sıtmaya yakalanır fakat atlatır. Henriette, Biblos'ta Notre Dame Kilisesi'ne defnedilir ve kardeşi Ernest ile birlikte Biblos-Amsit'te ikamet ettikleri Kallab ailesinin evi müzeye çevrilir. Bkz. Robin, "La Mission d'Ernest Renan en Phénicie", 131-132.

⁴⁰ Fakat *Vie de Jésus*'nün 1863'de yayımlanması ve Renan'ın Collège de France dersleri, onun dindar çevrelerce eleştirilmesine yol açacaktır. Özellikle *Vie de Jésus*'de İsa'nın tüm tanrısal özelliklerinden azade saf Sâmî aklının ürünü bir portre olarak ele alınması çokça eleştirilir. Renan, Kilise tarafından aforoz edilir ve bir süre sonra ders vermesi de yasaklanır. Bkz. Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, 171-172.

rahatsızdır ve gerek arkeolojik kalıntıların gerekse bulduğu yazıtların tatmin edici olmadığını söyler:

Fenike antikitesi, tüm antikiteler içerisinde en parçalanmış ve en kötü durumda olanıdır... Bir ülkede anıtların korunmasının iki koşulu vardır: Biri ulusun dehasına ve doğrudan ulusa bağlı olarak ülkenin toprağının ve ikliminin olumlu veya olumsuz etkisine diğeri ise milletin içinden geçtiği tarihsel koşullara dayanır. Örneğin Mısır, kendisini var olan en olağanüstü fenomen olarak sunar... Fenike'nin ise tam tersi bir kaderi olduğunu söyleyebiliriz. Fenike ve Lübnan, yüksek ve orta antik çağlarla ilişkisi bakımından, en kötü durumdaki kalıntılara sahip yerdir.⁴¹

Renan'ın Lübnan'da gördüklerinden memnun olmamasının başlıca sebebi, yolculuk öncesinde Fenike ile ilgili düşündüğü ve büyük oranda Grek-Latin kaynaklarına dayanan görüşlerinin yanlışlanmasıdır. Görüldüğü üzere Renan, Fenikelileri bütünlüklü bir konsept içerisinde siyasî olarak birleşik bir yapı şeklinde düşünmekte hatta açıkça Fenike'nin bir "ülke" olduğunu belirtmekteydi. Seyahat sonrasındaki düşünceleri ise Fenike'nin siyasî bir mevcudiyetten ziyade coğrafî bir kavram olduğu yönündedir:

Fenike bir ülke değil, oldukça dar bir hat üzerinde sıralı bir dizi limandı. Birbirleri arasında on ya da on iki fersah mesafe bulunan bu şehirlerde, Yunan sitelerine benzer bir hayat yaşanıyordu. Fenike uygarlığı (doğusundaki) dağlara doğru yayılmadı ve Suriye nüfusu üzerinde çok az bir etkisi vardı. Yunan hâkimiyetinden önce Lübnan, Coele Suriye (Bekaa) ve Suriye tamamen geri kalmış bölgelerdi. Yazıtlardan öğrendiğimiz kadarıyla buralardaki yollar ki pek geçilebilir değillerdir, çoğunlukla Roma döneminde yapıldı.⁴²

Renan'a göre, bazen bir "halk" bazen de "ulus" olarak adlandırıldığı Fenikelilerin "sanattaki bayağılıkları günümüzde onların yerleştiği yerdeki insanlara da sirayet etmiştir."⁴³ "Hıristiyan ya da Müslüman olması fark etmeksizin Lübnan ırkı put kırıcıdır ve sanattan bihaberdir" diyen Renan,⁴⁴ bölgedeki Mârûnîlerin "bu topraklarda daha önce hiçbir paganın yaşamadığı yönünde güçlü bir

⁴¹ Ernest Renan, *Mission de Phénicie* (Paris: Imprimerie Impériale, 1864), 815, 817.

⁴² Renan, *Mission de Phénicie*, 836.

⁴³ Renan, *Mission de Phénicie*, 830.

⁴⁴ Renan, *Mission de Phénicie*, 818.

inançları” olduğunu söyler.⁴⁵ Renan, Mârûnileri “soyları Antakya’daki çok eski bir Hıristiyan cemaatine” dayanan ve Ortodokslardan kaçarak Lübnan dağlarına sığınan Katolik bir topluluk olarak tanımlar.⁴⁶ “Yarı vahşi ya da donuk zekâlı, aşığı” bir halk olan Müslümanların aksine “doğuştan gelen yetenekleri” ile Mârûniler, Renan’a göre tam bir “ulus” görünümündedir.⁴⁷

Renan, Sâmi kökenli üç dini hemen her zaman aynı kapsam içerisinde ele alsa da İslam’ın ve Müslümanların bu gelenek içerisindeki en “negatif” unsuru oluşturdukları yönündeki düşüncesini hiçbir zaman gizlemez. Bugün Paris Ulusal Kütüphanesi’nde sergilenen, Renan’ın Levant’ta bulunduğu sıralarda siyah bir not defterine düştüğü şu satırlar, onun İslam’a dönük bakışını açıkça ortaya koyar:

Kötülükten yeterince nefret etmemekle, ona boyun eğmekle kendini suçlayan, insanların en ılımlısı olan ben, İslam’a acımıyorum. Müslümanlığa rezil bir ölüm diliyorum ve onu susturmak istiyorum. Evet, Doğu Hıristiyanlaştırılmalı, Doğu Hıristiyanlarının değil, Batı Hıristiyanlarının yararına.⁴⁸

Renan için “tipik Sâmi” tam olarak Müslüman Arap’tır.⁴⁹ Fakat onun *Mission*’u açısından asıl ilgi çekici olan nokta, Fenikelilerin Renan’ın Semitik arketipine hiçbir şekilde uymamalarıdır. Çoktanrılı dinleri, çöl değil kent devletlerinde yaşamaları, göçebelikten uzak olmaları, Sâmîlerin aksine kolonizasyondaki ve denizcilikteki maharetleriyle en önemlisi bilimden uzak Sâmi aklına uymayacak bir şekilde alfabeği geliştirmeleri, Fenikelileri Renan’ın Sâmi tipolojisinden açıkça uzak bir konuma yerleştirir. Renan da bu sorunun bilincinde gözükür. *Histoire Générale*’in Fenikelilere ayrılan bölümünün alt başlıklarından biri bunu kanıtlar: “Açık bir tez: Fenike

---

⁴⁵ Renan, *Mission de Phénicie*, 335.

⁴⁶ Renan, *Mission de Phénicie*, 217.

⁴⁷ Renan, *Mission de Phénicie*, 13.

⁴⁸ Akt. Olender, *The Languages of Paradise*, 170, 32. dipnot.

⁴⁹ Samuel Jackson, "Phoenicians and Assyrians Versus the Roving Nomad: Western Imperialism, Western Scholarship and Modern Identity", *Gilgames and the World of Assyria: Proceedings of the Conference Held at Mandelbaum House, the University of Sydney, 21-23 July, 2004* içinde, ed. Joseph Azize ve Noel Weeks (Leuven: Peeters Publishers, 2007), 210.

medeniyetinin karakteri Semitik değildir.”⁵⁰ Fenikelilerin Sâmî karakterine uygun olmayan “problemlî” yapısı, onların Renan tarafından “Aryan ırka en yakın Sâmîler” kategorisine yerleştirilmelerini zorunlu kılar.

Fenikeliler, Renan için Sâmîlerin en makbulüyen Mârûnîler de açıkça Doğu Hıristiyanlarının en makbulüdür ve doğrudan Lübnan Mârûnîlerini Fenikelilerin ataları olarak tanımlamasa da ikisi arasındaki bazı yakın özellikler, Renan'ın dikkatini çekmiş gibidir. Mârûnîlerin konuştıkları Arapça diyalektinin Fenike diliyle bazı benzerlikleri üzerinde durması bunu kanıtlar.⁵¹ Öte yandan Renan'ın, Mârûnîlerin kökenleri ile ilgili yaptığı tek yorum onların Antakya taraflarından geldikleridir ve Fenike ırkının da önce Helenizm ve Hıristiyanlık ardından da İslam tarafından “sahneden silindiği” konusunda gayet emindir.⁵²

Son tahlilde Renan, Mârûnîler ile Fenikeliler arasında doğrudan bir bağlantı görmese de “etnik” anlamda olmayacak şekilde, bu iki halk arasında bir ilişki kurar. Bu ilişki, açık bir şekilde hem Fenikelilerin hem de Mârûnîlerin çevrelerindeki Sâmî karakterli halklardan farklarına dayanır ve Renan'ın bu “kasıtsız” etkisi, bağımsız Lübnan fikrinin temelini oluşturacaktır. Bu etki, tıpkı Renan'ın biyolojik bir ırkçılık fikri geliştirmese de bu yöndeki düşünceleri etkilemesi gibi, kasıtsızdır ya da “doğrudan” değildir zira “makbul Sâmî” kategorisinin bir diğer üyesi olarak gördüğü Asurluları açıkça bugünkü Keldânîlerin atası olarak değerlendiren Renan,⁵³ benzer bir bağlantıyı Fenikeliler ile Mârûnîler arasında da kurma imkânına sahiptir. Fakat Renan'ın düşüncelerinden çok bu düşüncelerinin yorumlanması ya da başka bir deyişle milliyetçi söylem içerisinde kullanımı belirleyici olacaktır.⁵⁴

---

⁵⁰ Renan, *Histoire Générale*, 514.

⁵¹ Renan, *Histoire Générale*, 193.

⁵² Renan, *Mission de Phénicie*, 838.

⁵³ Renan, *Histoire Générale*, 215.

⁵⁴ Renan, bu bakımdan bir diğer Fransız Şarkiyatçı yazar Leon Cahun (Ö. 1900) ile karşılaştırılabilir. Renan'ın *Mission de Phénicie*'sinin Lübnan milliyetçiliği üzerinde bıraktığı etkinin bir benzerini Cahun'un *Introduction a l'Histoire de l'Asie*'si Türk milliyetçiliği üzerinde bırakmıştır.

SONUÇ

Bir antropolog, filolog ve Şarkiyatçı olarak Renan'ın Lübnan açısından önemi, bir Fransız kolonyal inisiyatifi olarak somutlaşan Lübnan fikrinin en çekirdeğindeki konsept olarak Fenike mitini 19. yüzyıl sonunda gündeme getirmesinden ve daha da önemlisi modern Lübnan'ı Fenike'ye eşleştiren temsiliyet sürecine yaptığı katkıdan gelir. Ortadoğu'da I. Dünya Savaşı sonrasında kurulan diğer manda ulus-devletlerinin aksine Lübnan, teritoryal ve kültürel meşruiyetini çok daha "derin" ve "kadim" bir kaynaktan almasıyla ayrılır. Lübnan'ın antik zamanlarda kaynağını bulan bir devamlılık zinciri üzerinden günümüze dek mevcut olduğu yönündeki söylem biçimiye Renan başta olmak üzere 19. yüzyılın Fransız Şarkiyatçıları tarafından temelleri atılan bir eşleştirme pratiğiyle anlam kazanır.

Renan, Lübnan'ın Hıristiyan sakinleri Mârûnîler ile Fenikeliler arasında doğrudan bir devamlılık bulunduğunu ifade etmese de bölge halkının Fenikeliler ile olan irtibatını sık sık anırtır. Bu bağlamda örneğin, filolojik bir yaklaşımla Mârûnîlerin konuştuğu Arapça diyalektiği ile Fenike lisanı arasında birtakım benzerliklerin üzerinde durur. Fakat Renan'ın Fenikeliler ile modern Lübnanlılar arasında kurduğu benzerlik, esas olarak sübjektif bazı önermeler temelinde anlam kazanır.

Antropolojik ve filolojik çalışmalarının yanında milliyetçilik literatüründe kuramsal tartışmalarda da (genellikle "plebisit" referansı üzerinden) adı sıklıkla anılan Renan'ın, görüldüğü üzere bu konudaki fikirleri bütüncül ve tutarlı değildir. Onun biyolojik olmaktan öte dil temelli ırkçılığı, bir topluluğun konuştuğu lisanın niteliğini ırksal mükemmelliğin merkezine yerleştirirken bu kapsamda (Arap-Müslüman kişiliği üzerinden somutlaşan) Sâmi toplulukların "düşük" ve "tamamlanmamış" bir kategori olarak okunması söz konusudur. Öte yandan bu, Renan'ın son devirlerinde savunduğu ve inşacı milliyetçilik kuramcılarına temel oluşturan, milletin "her gün tekrarlanan bir referandum" olduğu ya da "hatıralar" üzerinden topluluğun karakterinin belirlendiği yaklaşımına taban tabana zıt bir teorik pozisyonu ifade eder.

Renan için Lübnan'ın çağdaş sakinleri - ama en başta Hıristiyan topluluklar- ile Fenikeliler arasındaki tarihsel devamlılık hattı nesnel değil öznel bazı unsurlar vasıtasıyla somutlaşır. Bölge halkının kozmopolitliği, ticarete yatkınlığı ya da Akdenizliliği gibi sübjektif esaslar, Fenikelilerden miras alınan "millî" karakterin korunduğunu gösterir. Lübnan'ı bir "Yeni Fenike" olarak tahayyül eden ve onu bu şekilde çevresinden "istisnai" bir pozisyonda kuran temsilîyet biçimiye modern Lübnan düşüncesini teoride ve pratikte mümkün kılan *raison d'être*'yi ifade eder.

KAYNAKÇA

- Barry, William Francis. *Ernest Renan*. New York: Charles Scribner's Sons, 1905.
- Dagon, Jane Victoria. "Ernest Renan and the Question of Race". Doktora Tezi. Louisiana State University, 1999.
- Gobineau, Joseph Arthur de. *İnsan Irklarının Eşitsizliği*. Çeviren. Serkan Acar. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Harpham, Geoffrey Galt. "Roots, Races, and the Return to Philology". *Representations*. 106/1 (2009): 34-62.
- Hutton, Christopher. "Orientalism and Race: Aryans and Semites". *Orientalism and Literature* içinde, ed. Geoffrey P. Nash, 117-133. New York: Cambridge University Press, 2019.
- Irwin, Robert. *Oryantalistler ve Düşmanları*. Çeviren: Bahar Tırnakçı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Jackson, Samuel. "Phoenicians and Assyrians Versus the Roving Nomad: Western Imperialism, Western Scholarship and Modern Identity". *Gilgamesh and the World of Assyria: Proceedings of the Conference Held at Mandelbaum House, the University of Sydney, 21-23 July, 2004* içinde, ed. Joseph Azize ve Noel Weeks, 207-225. Leuven: Peeters Publishers, 2007.
- Kaufman, Asher. *Reviving Phoenicia: The Search for Identity in Lebanon*. New York: IB Tauris, 2014.

- Leopold, Joan. "Ernest Renan (1823–1892): From Linguistics and Psychology to Racial Ideology (1840s to 1860s)". *Historiographia Linguistica*. 37/1-2 (2010): 75-104.
- Leoussi, Athena S. "Nationalism and Racial Hellenism in Nineteenth-Century England and France". *Ethnic and Racial Studies*. 20/1 (1997): 42-68.
- Marenbon, John. "Ernest Renan and Averroism: The Story of a Misinterpretation". *Renaissance Averroism and Its Aftermath: Arabic Philosophy in Early Modern Europe* içinde, ed. Anna Akasoy ve Guido Giglioni, 273-283. New York: Springer, 2013.
- Mott, Lewis Freeman. *Ernest Renan*. New York: D. Appleton, 1921.
- Olender, Maurice. *The Languages of Paradise: Race, Religion and Philology in the Nineteenth Century*. Cambridge: Harvard University Press, 1992.
- Pommier, Jean. *La Pensée Religieuse de Renan*. Paris: F. Rieder, 1925.
- Renan, Ernest. "Mémoire sur l'Origine et le Caractère Véritable de l'Histoire Phénicienne qui Porte le Nom de Sanchoniathon". *Mémoires de l'Institut National de France*. 23/2 (1858): 241-334.
- Renan, Ernest. *Essais de Morale et de Critique*. Paris: Michel Levy Frères, 1859.
- Renan, Ernest. *Nouvelles Considérations sur le Caractère Général des Peuples Sémitiques et en Particulier sur Leur Tendance au Monothéisme*. Paris: Imprimerie Impériale, 1859.
- Renan, Ernest. *Études d'Histoire Religieuse*. Paris: Michel Lévy Frères, 1863.
- Renan, Ernest. *Mission de Phénicie*. Paris: Imprimerie Impériale, 1864.
- Renan, Ernest. *Histoire Générale et Système Comparé des Langues Sémitiques*. Paris: Calman Lévy, 1878.
- Renan, Ernest. *Qu'est-ce Qu'une Nation?*. Paris: Calman Lévy, 1882.

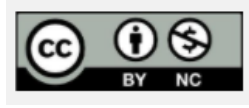
- Renan, Ernest. *L'Avenir de la Science: Pensées de 1848*. Paris: Calman Lévy, 1890.
- Renan, Ernest. *The War Between France and Germany*. Çeviren: M.F.N. Giglioni. New York: Columbia University Press, 2018.
- Robin, Christian Julien. "La Mission d'Ernest Renan en Phénicie". *Publications de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*. 22/1 (2011): 125-154.
- Rose, Paul Lawrence. "Renan versus Gobineau: Semitism and Antisemitism, Ancient Races and Modern Liberal Nations". *History of European Ideas*. 39/4 (2013): 528-540.
- Sadjadi, Tahmouress. "Bicentenaire de la Naissance d'Etienne-Marc Quatremère". *Journal des Savants*. 1/1 (1983): 19-32.
- Said, Edward. *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*. Çeviren: Berna Yıldırım. İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Spencer, Philip ve Howard Wollman. *Milliyetçilik*. Çeviren: Kübra Kelebekoğlu. İstanbul: Tohum Yayıncılık, 2020.
- Stone, Jon. "Introduction". *The Essential Max Müller: On Language, Mythology and Religion* içinde, ed. Jon Stone, 1-25. New York: Palgrave Macmillan, 2002.
- Stroumsa, Guy G. *The Idea of Semitic Monotheism: The Rise and Fall of a Scholarly Myth*. New York: Oxford University Press, 2021.
- Todorov, Tzvetan. *On Human Diversity: Nationalism, Racism and Exoticism in French Thought*. Çeviren: Catherine Porter. Cambridge: Harvard University Press, 1993.
- Turan, Namık Sinan. *İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasisinin İzinde*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.

ETİK: Bu makale, yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ETHIC: This article has been prepared in accordance with research and publication ethics, according to the author's statement at the application stage.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; çalışmanın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

CONFLICT OF INTEREST AND FINANCIAL CONTRIBUTION DECLARATION: According to the author's statement at the application stage; There is no financial contribution or other conflict of interest possibility (potential) and relationship area that should be known about the objectivity of the study.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-commercial 4.0 International License.

DOI: 10.53425/madergisi.1086552

Araştırma Makalesi-Research Article

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ESKİ TÜRK TARİHÇİLİĞİ*

Can Tankut ESMEN*

ÖZ: Türkiye Cumhuriyeti tarihi içerisinde seçilen pek çok farklı konu, bugüne dek araştırma nesnesi edilmiştir. Tarihçiliğin tarihi de bu konulardan bir tanesidir. Eski Türk tarihini ele alan çalışmalar ise tarihyazımının oldukça önemli bir parçası olarak karşımızda durmaktadır. Eski Türk tarihi çalışmalarını gerçekleştiren isimler kimlerdir? Bu isimlerin yöntem anlayışları, tarihe ve eski Türk tarihçiliğinin sorunlarına karşı bakışları nedir? Bu sorulara cevap bulma maksadıyla kaleme alınmış olan bu çalışmada; Türkiye’de eski Türk tarihçiliği üç ana evre hâlinde bölümlere ayrılarak incelenmiştir. Her evre içerisinde; dönemin hâkim tarih görüşü ekseninde şekillenmiş olan merkez anlatılar ve çeşitli itirazlar vasıtasıyla bunların karşılımlarına konumlanan çevre anlatıları bulunmaktadır. Birinci evrede belirleyici olan devletin bizzat kendisi iken, ikinci evrede bunun yerini siyasi ideolojiler almıştır. Üçüncü evrede ise niteliğin yerine öncelenen niceliğin bir sonucu olarak yaygınlaşan üniversiteler ve çevre anlatıların (şimdilik) ortadan kalkışı arasındaki bağ ortaya konmaktadır. Sonuç olarak elimizde kalan, neredeyse bir asırlık müstakil geçmişi ile bir tarihçilik tarihi, eski Türk tarihçiliğinin ‘kendi’ hikâyesi kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Tarihçiliği, Tarihyazımı, Türkiye Cumhuriyeti, Siyasi İdeolojiler, Tarih Metodu.

---

* Bu çalışma, “Türkiye’deki Tarih Yazımında İdeolojik Tarih Pratikleri ve Eski Türk Tarihçiliği” adlı doktora tezinin ilgili bölümünden üretilmiştir.

* Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, cantanku-tesmen@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2259-0518

Geliş Tarihi-Received Date: 11.03.2022
Kabul Tarihi-Accepted Date: 19.04.2022

ANCIENT TURKISH HISTORIOGRAPHY IN THE REPUBLICAN ERA

ASBTRACT: Many different topics selected from the history of the Republic of Turkey have been the object of research until today. The history of historiography is one of these subjects. Studies dealing with ancient Turkish history stand before us as a very important part of historiography. Who are the names who carried out the studies of ancient Turkish history? What is the method understanding of these names, their views on history and the problems of old Turkish historiography? In this article, written with the aim of finding answers to these questions; ancient Turkish historiography in Turkey has been analyzed by dividing into three main phases. In each phase, there are central narratives shaped around the dominant historical view of the period and peripheral narratives positioned against them through various objections. In the first phase, the determinant was the state itself, while in the second phase, political ideologies took its place. In the third phase, the connection between universities, which became widespread because of quantity prioritized over quality, and the (for now) disappearance of environmental narratives is revealed. As a result, it remains a history of historiography with almost a century of independent history and the 'own' story of old Turkish historiography.

Keywords: Ancient Turks History, Historiography, Republic of Turkey, Political Ideologies, History Method.

GİRİŞ

Eski Türk tarihçiliğinin Cumhuriyet yıllarındaki seyri, çizgisel bir hat üzerinde ve tarih bilgisinin kümülatif bir biçimde arttırılması yoluyla gelişmemiştir. Aksine eski Türk tarihçiliğinin gerçek hikâyesi, en doğru biçimde, birbiri ile eşzamanlı olarak var olan, birbirine paralel ilerleyen, farklı anlatıların toplamı olarak tanımlanabilir. Bu anlatıların, tarafımca, iki ana grup oluşturacak biçimde ortaya çıkmış olduğu iddia edilmektedir. Bunlar; merkez anlatılar ve merkezin dışında gelişen çevre anlatılarıdır. Oluşan tarih yazıcılığı külliyyatına, bu şekilde bakmak, araştırmacılara çağdaş dönemde eski Türk tarihçiliğinin gerçeğe daha yakın bir hikâyesini verebilir.

Eski Türk tarihi üzerine yapılan araştırmaların zihni arka planında, bu çalışmaların fikri alt yapısını oluşturan bileşenlerin *tarihçiliğe örtük bir pozitivist bakış, romantik milliyetçi bir dil kullanan söylem*

ve tepkisellik olduğu söylenebilir.¹ Dönem tarihçiliğinin *yönteme dair sınırlı bakışı*; yöntemin tarihyazımı içerisinde tarih anlayışlarının gelişmesine izin vermemesi, erken dönem Türk tarihi hakkında yapılan çalışmaların karakterini belirlemiştir. Bu konu en net olarak eski Türk tarihçiliğinin sorunları/meseleleri temalı düşünce yazılarında okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Bu minvalde; geniş bir literatüre sahip olunmasa da elde olan çalışmalar ışığında bazı tespitlerde bulunmak mümkün ve zaruridir.²

Söz konusu literatür incelendiğinde okuyucunun dikkatini çeken ilk unsur; tarih yönteminin, tarihçinin belge ile kurduğu ilişkiye indirgenmesi hadisesidir. Bu anlayışa göre belge, tarih yazıcılığının, tarihî anlamının ve geçmişin bugün hangi zeminde yeniden inşa edildiği üzerine durup düşünmenin önüne geçirilmiştir. Bu noktada; tarihçi, belgesini yorumlamaktan dahi imtina etmeli³

---

¹ Detaylı bilgi için bkz. Can Tankut Esmen, "Türkiye'deki Tarih Yazımında İdeolojik Tarih Pratikleri ve Eski Türk Tarihçiliği," (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 2020), 99 vd.

² Konu hakkında yapılmış en önemli çalışmalar için bkz. Ali Ahmetbeyoğlu, "İslam Öncesi Türk Tarihçiliğinin Problemleri," *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildirileri* içinde, ed. Mehmet Öz (Ankara: TTK, 2011), 294-300; Mehmet Tezcan, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de İslamiyet'ten Önceki Türk Tarihi ve Medeniyetinin Yazımında Kaynakların ve Bilgilerin Kullanılması Üzerine," *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildirileri* içinde, ed. Mehmet Öz (Ankara: TTK, 2011), 75-88; Ahmet Taşağıl, "İslam Öncesi Türk Tarihinin Problemleri," *Türkiye'de Tarihyazımı*, ed. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek (İstanbul: Yeditepe, 2017), 51-68; Ahmet Taşağıl, "İslam Öncesi Türk Tarihinin Araştırma Problemleri Hakkında Düşünceler," *Türk Tarihinin ve Tarihçiliğinin Meseleleri*, ed. Ahmet Şimşek-Mehmet Topal (İstanbul: Yazıgen, 2019), 11-40; Kürşat Yıldırım, "Genel Türk Tarihçiliğinde Tahrifat Sorunu Üzerine Bazı Görüşler," *V. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyum Bildirileri* (İstanbul: E-Kitap, 2018), 32-35.

³ Örneğin Tilla Deniz Baykuzu *Asya Hun İmparatorluğu* adlı çalışmasının önsözünde; Çin kaynaklarından ulaştığı verileri mümkün olduğunca yorumlamadan aktardığını olumlayarak ve yorumların kaynak bilgisiymiş gibi algılanmasının önüne geçmek maksadına dayandırarak okuyucusu ile paylaşmaktadır. Bkz. Tilla Deniz Baykuzu, *Asya Hun İmparatorluğu* (Konya: Kömen, 2012), X. Bu tavır, Türk tarihçiliğinde yaygın görülen, tarihçinin kaynaktaki veriyi alt alta sıralayarak oluşturduğu metin ile geçmişte nasılsa öyle bir tarih ortaya koyma tavrıdır. Bu yaklaşımı körükleyen temel motivasyon, belgenin geçmişi kusursuz bir şekilde içerdiğine

mükemmele en yakın tercüme-yi yaparak kronolojiyi şaşır-mamalı ve eğer belge izin veriyorsa zayıf bir neden-sonuç bağlamı kurarak olayları aktarmaktan fazlasını yapmamalıdır. Sonuçta, tarihçinin kronikteki veriyi en iyi aktaran olabilmesi için, kaynağının dilini iyi biçimde bilmesi gerektiği önermesine ulaşılmaktadır. Erken dönem Türklerinin konargöçer bir yaşam tarzına sahip olmaları ve yazılı kültürün gelişmemesi; kendi yazılı kaynaklarında Türklere yer veren çevre toplulukları öne çıkartmış ve bu toplumların dillerinin bilinmesi zaruri sayılmıştır. Bu anlamda Ahmet Taşağıl, eski Türk tarihçiliğinin sorunlarını değerlendirirken, metnin omurgasını Çince kaynakların ortaya çıkarttığı sorunlar ekseninde kurgulamaktadır.⁴

Kaynak merkezli bakış açısı ile erken dönem tarihinin doğru bilgisini üretme yolunda üç adımlık bir rota çizen Taşağıl; *doğru kaynağa ulaşabilme, doğru kaynaktan doğru bilgi üretme, doğru bilgiden doğru yorum yapabilme* reçetesini sunmaktadır.⁵ Bu anlayışa göre, doğruluğun ölçüsü ise ancak verilerin dönemin ana kaynaklarından sağlanmasından ibarettir. Sadece tarihten günümüze intikal etmiş bu tip kroniklerdeki verilerden hareketle; doğru bir geçmişe, geçmişin bilgisine ulaşmanın mümkün olup olmadığı da bu noktada oldukça müphem bir durumdadır. Nebi Mehdiyev'in tarih üzerinde yaptığı; *tarihin bilgisinin* değil tarihçinin kanularının/kanaatlerinin esas olduğuna dair tespiti⁶, bu çalışmanın tarihe dair söz söylerken üzerinde durduğu zemin için de geçerlidir.

Ana kaynak merkezli sorunlar üzerinden süregelen yöntem tartışmalarına geri dönüldüğünde, bu tartışmaların olumsuz sonuçlarından birisi, tarihçinin kuramsal düşünüp düşünmediğini sorgulamaması ve tarihçiye kuram üretme imkânı bırakmamasıdır. Bu

---

dair ön kabuldür. Eksik olan tavır ise; *geçmişin insanlarını anlama ve günümüz için bir bağlam oluşturarak o bağlam üzerinde anlamlandırma* kaygısıdır.

⁴ Taşağıl bu konu hakkında; "*Çalıştığımız İslam öncesi Türk tarihinin olmazsa olması Çin kaynakları ve araştırmacıların Çince bilmesidir. Aksi takdirde yapılan araştırmalar hiç bir şekilde sağlam gövdeye oturmamaktadır.*" diyerek Çinceye verdiği öneme özellikle vurgu yapmaktadır. Taşağıl, "*İslam Öncesi Türk Tarihinin Problemleri,*" 63.

⁵ Taşağıl, "*İslam Öncesi Türk Tarihinin Araştırma Problemleri...*," 26.

⁶ Nebi Mehdiyev, *Bir Bilme Teorisi* (İstanbul: Dergâh, 2019), 21.

çerçevede saplanıp kalan tartışmaların gölgesinde; tarihçilerin soyut düşünme becerilerinin nasıl geliştirilebileceği; teorik tarihçilik örneklerinin nasıl üretileceği;⁷ tarih anlayışlarını geliştirecek yeni yaklaşımların tarihyazımına nasıl kazandırılacağı yönündeki tartışmalar; eski Türk tarihçiliği özelinde gerçekleşmemektedir.

Tarihin kaynaklarıyla kurduğu ilişkinin öne çıkartılmasının ikinci bir sonucu daha vardır. Salt ana kaynaklara yönelen bir tarihçilik yöntemi anlayışıyla, tarihçi, çalışmasını kaleme alırken peşinen savunduğu, nesnellik iddiasının altını doldurabilecek bir hâle getirilebilir. Fakat bunun karşısında kaybedilen, tarih metninden eksiltelen şey ise *anlatı* (narrative) olmaktadır. Bu noktada; “*Tarihin, tarihçiler onu ancak anlatı formunda inşa ederlerse üzerinde tartışılacak bir şeye dönüşeceği için; tarih yazıcılığında anlatı olmaksızın bir metin oluşturmanın mümkün olmayacağı*” altı önemle çizilmelidir.⁸

Erken dönem çalışmaları ekseninde, yöntem probleminin temelinde dil bahsini koyan tek isim Ahmet Taşağıl değildir. Çeşitli vesilelerle Ali Ahmetbeyoğlu⁹ Kürşat Yıldırım¹⁰, Saadettin Gömeç¹¹,

---

⁷ Bu noktada birbirinden habersiz iki metinde gerçekleşen polemik oldukça dikkat çekicidir. Öyle ki Ufuk Özcan; Sencer Divitçioğlu ile ilgili kaleme aldığı bir yazıda onun tarihçiliğini tezli (teorik) olarak tanımlarken, erken dönem üzerine çalışan diğer isimlerin, özellikle Türk-İslam sentezi ekseninde yazarların, Türk tarihçiliğinin en sathi, en sık örneklerini verdiğini söylemiştir. Ufuk Özcan, “Türkiye’de Tezli tarihçilik ve Sencer Divitçioğlu,” *Türk Tarihçiler* içinde, ed. Ahmet Şimşek (Ankara: PEGEM Akademi Yayıncılık, 2016), 279. Bu ifadeler karşın; Ahmet Taşağıl, bir çalıştayda kendisine yöneltilen Sencer Divitçioğlu ve eserleri, teorik yapısı itibarıyla, *model olarak benimsenebilir mi* sorusuna; *kesinlikle değildir*, yanıtını verdikten sonra sözlerine “*Orada mutfak işi yok mesela. O sadece bakış açısını yansıtmıştır. Doğru bilgiler olması lazım öncelikle. (...) Ben doğru bulmuyorum Sencer Divitçioğlu’nu. Doğru bilgileri açığa çıkarıp ondan sonra yoklamak daha doğru olur bence.*” ifadeleriyle devam ettirmiştir. Bkz. Taşağıl, “İslam Öncesi Türk Tarihinin Araştırma Problemleri...” 34-35.

⁸ Mustafa Safran-Ahmet Şimşek, “Tarihyazımında Bir Sorun: Anlatı,” *Türkiye’de Tarihyazımı*, ed. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek (İstanbul: Yeditepe, 2017), 328.

⁹ Ahmetbeyoğlu, “İslam Öncesi Türk Tarihçiliğinin...,” 298-299.

¹⁰ Yıldırım, “Genel Türk Tarihçiliğinde Tahrifat Sorunu...,” 35.

¹¹ Saadettin Gömeç, “Genel Türk Tarihinin Bazı Problemleri,” *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I* içinde, ed. Mehmet Alparğu (İstanbul: Tuzla Belediyesi, 2018), 10.

Konuralp Ercilasun¹², Mualla Uydu Yücel¹³, Osman Yorulmaz¹⁴ gibi alanın önemli isimleri de kaynak dillerini öğrenmeyi metodolojik yaklaşımlarının temeline koymuşlardır. Bu anlayışın aksini savunan tek istisna, Osman Karatay'ın konu üzerindeki fikirleridir. O, genel geçer hâle gelmiş bu düşünceye, “*tarihçi filolog gibi çalışmak zorunda değildir*”, diye itiraz ederken; siyasi tarih çalışmalarının da bir kenara bırakılması gerektiğini, tek bir kaynak grubundan nakle dayanan çalışmaların bilimsel bir değerinin olmadığını söylemiştir. Karatay, yapılacak yeni çalışmaların ve yaptırılacak tezlerin, “*alanın problemleri konuları üzerinde yoğunlaşan teorik çalışmalar*” olması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁵

Eski Türk tarihçiliğinin yöntem eksenindeki sorunları; kaynak meselesi bir kenara konulacak olursa; “*Türk tarihinin başlangıcı meselesi, Türk tarihini incelemede bir model devlet belirleme zorunluluğu*”¹⁶; “*Tarihi resmi veya şahsi ideolojilerden dolayı bir forma sokma çabası, çevre kültürlerin ihmal edilmesi*”¹⁷; “*İslam öncesi dönem [bu çalışmada eski Türk tarihi] çalışmaların bir enstitü kapsamında kurumsallaşamaması ve yetişmiş eleman azlığı*”¹⁸ olarak tespit edilmiştir. Çalışmanın devamında Cumhuriyet yıllarında eski Türk tarihçiliğinin tarihi seyri ele alınırken; yukarıda anılan sorunların varlığı ve daha önemlisi, alanın içerisinden gelen isimlerin, bizzat kendilerinin

¹² Konuralp Ercilasun, “Disiplinler Arası Yaklaşım ve Genel Türk Tarihi,” *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I* içinde, ed. Mehmet Alparğu (İstanbul: Tuzla Belediyesi, 2018), 37.

¹³ Mualla Uydu Yücel, “Lisans-Lisansüstü Eğitimde Dersler ve Materyaller,” *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I* içinde, ed. Mehmet Alparğu (İstanbul: Tuzla Belediyesi, 2018), 71.

¹⁴ Osman Yorulmaz, “Genel Türk Tarihi Alanında Lisansüstü Yeterlilikler ve Tezler,” *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I* içinde, ed. Mehmet Alparğu (İstanbul: Tuzla Belediyesi, 2018), 76.

¹⁵ Osman Karatay, “Genel Türk Tarihi Araştırmalarındaki Kaynaklar Sorunu,” *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I* içinde, ed. Mehmet Alparğu (İstanbul: Tuzla Belediyesi, 2018), 122, 126.

¹⁶ Taşağıl, “İslam Öncesi Türk Tarihinin Problemleri,” 67.

¹⁷ Tezcan, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de İslamiyet’ten Önceki Türk Tarihi...,” 78, 82.

¹⁸ Ahmetbeyoğlu, “İslam Öncesi Türk Tarihçiliğinin...,” 298. Köşeli parantezdeki yargı bu satırların yazarına aittir.

tespit ettiği bu sorunlar ile karşı karşıyayken, tarih metinlerini kaleme aldıkları unutulmamalıdır.

Cumhuriyet yıllarında eski Türk tarihçiliğinin merkez anlatılar ve çevre anlatılar ikiliği ile beraber var olduğunu söylemişim. Kronoloji içerisinde üç ana evrede, bu merkez ve çevre anlatılarını ortaya koymak ve anlamlandırmak mümkündür. Bunlar; 1931-1950 yılları arasında gözlemlenen tek parti dönemi tarihçiliği anlayışından mülhem *birinci evre*, 1950-1982 yılları arası akademik tarihçiliğin bir önceki evreye nispetle daha çoğulcu bir ortamda ama yine de kurumsal bir sınırlılık içinde yapıldığı *ikinci evre* ve 1982'de YÖK'ün kurulmasını takiben üniversite kurumunun yapısının değişmesi ile gelişen tarihçilikten oluşan *üçüncü evre*'dir.

1. BİRİNCİ EVRE

Cumhuriyet yıllarının henüz ilk dönemlerinde, eski Türk tarihi anlatılarının üretildiği başlıca merkez, Türk tarih tezi ekseninde, 1931 yılında Ankara'da kurulan *Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti* (sonraki adıyla Türk Tarih Kurumu) olmuştur. Kurum bünyesinde ortaya konan, *Türk Tarihinin Ana Hatları*, ortaokul ve liselerde okutulmak üzere hazırlanan *Tarih I* ve *Tarih II* ders kitapları ve kurum bünyesinde düzenlenen ilk üç *Tarih Kongresi* ile hatırı sayılır hacimde metin ortaya çıkmıştır. *Türk Tarihinin Ana Hatları* ile çerçevesi çizilen merkez anlatının, birinci tarih kongresi ile yurt içinde (özellikle tarih öğretmenlerine), ikinci kongre ile ise yurt dışından davet edilmiş olan akademisyenlere sunumu yapılmış ve *tez* benimsetilmeye çalışılmıştır.

Bu merkez anlatı; 1937 yılında yayın hayatına başlayan ve Tarih Kurumu'nun resmi yayın organı olan *Bulleten* adlı dergi ile desteklenirken; 1935 yılında Ankara'da kurulan ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak çalışmaya başlayan *Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi* bünyesinde de tarih tezi anlatısı ekseninde tarih inşa edilmiştir. Çöken Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiye olup, yerine millî bir Türk devletinin ikame edildiği süreçte; millet oluşumunu hızlandırma ve

ona tarihsel bir temel kazandırma gayesiyle ortaya atılan Türk tarih tezi¹⁹ eski Türk tarihçiliğinin de güç kazanmasına imkân vermiştir.²⁰

Türk tarih tezinin tek başına merkez anlatıyı oluşturduğu tek partili yıllarda; çevre anlatılar ise teze karşı bazı itirazları da kapsayan bir söylemle *İstanbul Üniversitesi* ve ona bağlı bir kurum olan Fuat Köprülü idaresindeki *Türkiyat Enstitüsü*'nde gelişmiştir. Buna ek olarak dönemin görüşleri büyük anlatıların dışında kalan isimlerden Hüseyin Namık Orkun ve Hüseyin Nihal Atsız da erken dönem Türk tarihçiliğinde kendi alternatif anlatılarını ortaya koymuştur. İstanbul Üniversitesinin iki mensubu Köprülü ve Togan'ın, Birinci Türk Tarih Kongresinde (1932), Türklerin Orta Asya'dan göçleri mevzuunda getirdikleri eleştiriler anılmaya değerdir. Köprülü; Afet Hanım'ın prehistorik devirde Orta Asya'dan başlayan göçler vasıtasıyla Türklüğün tüm dünyaya yayılmış olduğu tezine itiraz ederek; hem Afet Hanım'ın ifade ettiği sonuçlara ulaşmak için kullandığı yöntemi eleştirmiş hem de kaynaklara sadık kalarak çıkarımlar yapmak için sabırlı olunması ve yeni verilerin ortaya konmasını beklemek gerektiğini söylemiştir.²¹ Togan ise, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte *Türk tarihinin Osmanlı hanedan tarihi ile sınırlı kalmaktan kurtularak bütün tarihleri kapsar hâle geldiğini* belirttikten sonra; ileri sürülen kuraklık teze karşı çıkarak; bu durumun gerçek dışı olduğunu, Türk göçlerinin sebeplerini siyasî ve ekonomik gelişmelerde aramak gerektiğini ve bunun da tarih öncesinde değil, tarihî devirler içinde yapılması gerektiğini söylemiştir.²² Her iki isim de kurultayda Afet Hanım ve Reşit Galip Bey'in sert muhalefetiyle karşı karşıya kalmış, susturulmuş ve itirazların üzeri kapatılmıştır. Neticede, Köprülü ilerleyen dönemde sessiz kalmayı seçerken, Zeki

¹⁹ Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)* (İstanbul: İletişim, 2013), 103 vd.

²⁰ Ahmet Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908-1960* (Ankara: TTK, 2011), 138-142.

²¹ *Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar ve Müzakere Zabıtları* (Ankara: TTK, 2010), 42-43.

²² *Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar...*, 168-176.

Velidi de akademik çalışmalarını Türkiye dışında sürdürmeyi tercih etmiştir.²³

Ağırlıklı olarak Türk edebiyatı tarihi ve Türk kültür tarihi ile alakalı çalışmaları olan Köprülü'nün kaleme aldığı *Türkiye Tarihi Anadolu İstilasına Kadar Türkler* (1923) adlı çalışma; Türklerin erken dönemleri hakkında bilgi verdiği için kıymetlidir. İstanbul çevresinde gelişen anlatının bir diğer önemli ismi Zeki Velidi de yayımladığı *Türk Tarihi-İslamiyet'ten Evvelki Devirlere Ait Dersler* (1928), *Orta Asya'daki Kum Altı Şehirlerine Dair* (1933), *Göktürk Kağanlarının Siyasi Tarihi* (1943), *Umumi Türk Tarihine Giriş* (1946) örneklerindeki gibi kitap ve makaleleriyle eski Türk tarihyazımına katkı sağlamıştır.²⁴ Bu eserler içerisinde özellikle sonuncusu; *Umumi Türk Tarihine Giriş*, uzun yıllar boyunca sahaya hükmetmiş ve konu üzerine yapılan çalışmaları etkilemiştir.

Birinci evrenin çevre anlatılarından bir başkası ise Türkçü/Turancı dünya görüşünü benimseyen ve tarihi bu bağlamda ele almış olan iki isim tarafından ortaya konmuştur: Hüseyin Namık Orkun ve Hüseyin Nihal Atsız. Bu isimlerden ilki; Hüseyin Namık; başlangıçta Türk tarih tezini üreten kadronun içinde çalışmıştır. Kendisi *Türk Tarihinin Ana Hatlarını* kaleme alan kadronun içinde bulunurken; *Birinci Türk tarih Kongresine* katılan *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti* azaları arasında da yer almıştır.²⁵ Ancak sonrasında Hüseyin Namık'ın tarih anlayışı ile resmi tarih tezi arasında belirgin bir ayrışma yaşanmış, O ise eserleriyle kendine has bir tarihçilik anlatısını ortaya koymuştur. Kaleme aldığı; *Attila ve Oğulları* (1933), *Peçenekler* (1933), *Eski Türk Yazıtları I-IV* (1936-1941), *Hunlar* (1938), *Türk Tarihi I-IV* (eserin ilk iki cildi erken dönem Türk tarihi hakkındadır; 1946), *Avarlar Peçenekler Kumanlar* (1954) gibi eserlerle²⁶ eski Türk tarihçiliğinde; Hunlar, Attila Hunları, Peçenekler gibi boy ve devletlerin

²³ Fatih Mehmet Dervişoğlu, "Resmi Tarih Tezine Türk Tarih Tezine Farklı Çılgırlar ve Bir Tarih Âlimi Zeki Velidi Togan," *Turkish Studies*. 10/3 (Kış 2015): 350.

²⁴ Tuncer Baykara, *Zeki Velidi Togan* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989), 76-85.

²⁵ *Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar...*, XV.

²⁶ Hüseyin Namık Orkun'un eserlerinin tam listesi için bkz. Sabriye Gülay Çimen, *Hüseyin Namık Orkun'un Hayatı ve Eserleri* (Ankara: Türk Ocakları Ankara Şubesi, 2011), 65 vd.

müstakil olarak ele alındığı ilk çalışmaları gerçekleştirmiştir. Çalışma hayatının büyük kısmında Gazi Terbiye (Eğitim) Enstitüsünde tarih dersleri vermiş olan Orkun'un²⁷ Orhan Şaik Gökyay ile girdiği polemik ve karşılıklı yayımladıkları tenkit yazıları da anılmaya değerdir.²⁸

Tek Partili dönemin bir başka çevre anlatısı ise Hüseyin Nihal Atsız tarafından kurgulanmıştır. Bilindiği üzere, Türk tarih tezi ortaya atıldığı ve I. Türk Tarih Kongresinde tartışıldığı esnada Atsız, Türkiyat Enstitüsünde Fuat Köprülü'nün asistanı olarak çalışmaktadır. Aynı zamanda Zeki Velidi'nin de talebesidir ve mesai arkadaşlığı yapmaktadır. Kongrede Reşit Galip Bey ile tartışması sonrasında Zeki Velidi'nin bilim adamı kimliğinin sorgulandığı bir tablo ortaya çıkıp; Reşit Galip'in "*iyi ki sizin kürsünüzde talebeniz değildim*" sözlerini de ihtiva eden kongre tutanaklarının gazetede yayımlanmasını takiben,²⁹ Togan'ın üniversiteden istifası sonrasında, Nihal Atsız ve arkadaşları Reşit Galip Bey'e bir telgraf çekmiştir. Telgrafta; "*Biz, aksine, Zeki Velidi Bey'in talebesi olmakla iftihar ederiz.*" diyen Atsız; Reşit Galip'in Maarif Vekili (Milli Eğitim Bakanı) olmasıyla, enstitüden atılarak *Malatya Ortaokuluna* Türkçe öğretmeni olarak tayin edilmiştir.³⁰

Atsız, *Türkiye Tarihi Üzerine Toplamalar I* (1935) ve Türk Ansiklopedisi'ne yazılmış, aralarında *Kagan, Kül Tegin, Kür Şad, Mete ve Ötüken* maddelerinin de olduğu, çoğunlukla eski Türk tarihi ile alakalı yazılmış kırk madde³¹ ile kendi anlatısını beslemiştir. Bunun yanı sıra, *Bozkurtların Ölümü* (1946) ve *Bozkurtlar Diriliyor* (1949)

²⁷ Çimen, *Hüseyin Namık Orkun'un...*, 9.

²⁸ Orkun'u, mevcut bilgileri, üzerine yeni bir bilgi veya yorum eklemeyen ve kimi zaman da ilk kez kendisi söylüyormuşçasına aktarmakla suçlayan Gökyay ve Orkun'la girdiği polemik için bkz. Orhan Şaik Gökyay, *Destursuz Bağa Girenler* (İstanbul: Kabalıcı, 2007), 9-25; Çimen, *Hüseyin Namık Orkun'un...*, 37-39.

²⁹ *Cumhuriyet*, 22 Temmuz 1932, 5-6.

³⁰ Baykara, *Zeki Velidi Togan*, 23-24; Atsız'ın üniversiteden atılmasının nedenlerinden bir tanesi olarak da Atsız Mecmua'da yazdığı *Dârülfünunun Kara, Daha Doğru Bir Tabirle Yüz Kızartacak Listesi* başlıklı yazı ile üniversite hocalarının kifayetsizliğini sert şekilde eleştirmesi olarak gösterilmektedir. Bkz. Ömer Faruk Akün, "Hüseyin Nihal Atsız," *TDVİA*. 4 (1991): 87.

³¹ Akün, "Hüseyin Nihal Atsız," 89-90.

tarihî romanları ile Göktürk Hakanlığı dönemini konu edinirken özellikle bu romanları vasıtasıyla yarattığı *Kürşad* miti, gelecek nesil tarihçiler üzerinde etkili olmuştur.³² Atsız, bizzat kendisinin çıkarıldığı *Atsız Mecmua*, *Orhun* ve *Ötüken* dergilerinde yayımlanan, eski Türk tarihi temalı pek çok makalesiyle de anlatısını güçlendirmiştir. Atsız'ın edebî eserleri ve popüler tarih sahasında yazdıkları, çağdaş dönemdeki eski Türk tarihçiliği anlatısının Türkçü-Turancı fikirler zemininde kavramsallaşmasına yardımcı olmuştur.³³

2. İKİNCİ EVRE

Cumhuriyet yıllarındaki eski Türk tarihçiliğinin ikinci evresi; çok partili hayata geçiş ile başlayıp 80 darbesi ve akabinde Yükseköğretim Kurulu'nun kuruluşuna kadar uzanan süreçten oluşmaktadır. Öyle ki dönem tarihyazımının benim, siyasî ideolojiler ekseninde gerçekleştirilen, ideolojilerle organik bağa sahip tarih yapma biçimleri olarak tarif edebileceğim tarih pratiklerinden müteşekkil oluşu; dönem tarihçiliğinin ideolojilere ve ideolojilerin yaşanma/ifade edilme biçimine doğrudan bağlı hâle gelmesine neden olmuştur.³⁴ Buna göre; tek parti döneminin kapanması ile birlikte alternatif siyasî görüşlerin Türk toplumu içerisinde seslendirilme ve temsil edilme imkânı bulması, alternatif tarih anlatılarını da merkez hâline getirmiştir.

Çok partili hayat ile birlikte, Türk Tarih Kurumu'nun ülke-deki merkez tarih anlatısı üzerindeki baskın rolü zayıflamaya başlamış; İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi ekseninde iki yeni merkez anlatı ortaya çıkmıştır. İstanbul'da Köprülü'nün siyasî hayatının akademik faaliyetlerini bitirmesi ve Zeki Velidi'nin etkisi azalırken İbrahim Kafesoğlu'nun etkisinin artması (zamanla okullaşmaya ulaşan bir ivmeyle) ile sonuçlanan bir süreç yaşanırken; Ankara'da ise Akdes Nimet Kurat ve Bahaeddin Ögel isimleri etrafında ikinci bir merkez anlatı gelişmiştir. İkinci evrede çevre anlatılarını ortaya koyan

---

³² Tezcan, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de İslamiyet'ten Önceki Türk Tarihi...", 78.

³³ Özcan, *Türkiye'de Popüler Tarihçilik...*, 263.

³⁴ Esmen, *Türkiye'deki Tarih Yazımında İdeolojik Tarih Pratikleri...*, 152-154.

isimler ise, Marksist kuramı Türk tarihçiliğine uygulama girişiminde bulunan Sencer Divitçioğlu ve Doğan Avcioğlu olmuştur. Bir başka çevre anlatısı ise eğitiminin büyük kısmını yurt dışında tamamlayan, Zeli Velidi'nin kızı, İsenbike Togan tarafından meydana getirilmiştir. *İkinci evrenin* son bulduğu tarih sembolik olarak YÖK'ün kurulduğu ve üniversitelerin kurumsal yapılarının değiştirilmeye başlandığı tarih olarak benimsenmiştir. Bununla birlikte evreler arasında bir geçişkenlik olduğunun da altı çizilmelidir. Öyle ki Divitçioğlu ve İsenbike Togan, YÖK sonrasında, uzun yıllar boyunca kendi erken dönem anlatılarını besleyerek sürdürmeye devam etmişlerdir.

İkinci evrenin ilk merkez anlatısı, İstanbul Üniversitesi çevresinde ortaya konmuş ve temelde Türk-İslamcı tarih pratiğinin bir uygulaması olan bir tarihçiliktir. İstanbul Üniversitesi ekseninde oluşan merkez anlatının şekillenmesini belirleyen gelişmeler; birbiri ile bağıntılı biçimde, Fuat Köprülü'nün (siyasî kariyerinin başlaması ile tarihçilik anlamında da) ve Zeki Velidi'nin erken dönem çalışmalarında etkilerinin azalmasını takiben; İbrahim Kafesoğlu'nun akademik ilgisini Selçuklu tarihinden eski Türk tarihi ve Türk kültür tarihine yöneltmesi olmuştur. Kronolojik olarak düzenlenmiş bir Kafesoğlu kaynakçasına bakıldığında; 1945 yılında başladığı yayın faaliyetlerinin ağırlıklı olarak Selçuklu ve Anadolu Selçuklu sahalarındaki yazılardan oluştuğu görülmektedir. Ancak 1960'lı yılların ortalarına gelindiğinde iki yönlü bir değişim dikkat çeker. Kafesoğlu, bu yıllarda özellikle Türk milliyetçiliği ekseninde siyasî fikir yazılarını arttırmaya başlamıştır. Buna paralel olarak; başlangıçta daha ziyade Türk kültürü olmak üzere, erken dönem Türk tarihi ile ilgili yazıları kaleme almıştır. Bu minvalde 1962-1970 yılları arasında yazdığı 77 yazının; 46 tanesi milliyetçilik eksenindeki fikir yazıları, 13 tanesi Türk kültürü, 9 tanesi Selçuklu tarihi, 2 tanesi erken dönem ve 6 tanesi de diğer çeşitli yazılardan oluşmuştur.³⁵ Bu süreç Kafesoğlu'nun kariyeri itibarıyla Selçuklu tarihçisinden, Türk kültür araştırmaları yapan bir tarihçiye dönüştüğu geçiş dönemidir.

³⁵ Abdülkadir Donuk, *Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu* (İstanbul: Ötüken, 2014), 118-124.

Kafesoğlu'nun, erken dönem çalışmalarını derinden etkileyen ve gelecek kuşakların yapacağı çalışmaları da biçimlendiren temel eseri *Türk Milli Kültürü* ilk baskısını 1977'de yapmıştır. 1970 yılında Zeki Velidi'nin ölümüyle birlikte boşalan, kuruluş amaçları arasında erken dönem çalışmalarını gerçekleştirmek maksadının da yer aldığı, Umumi (Genel) Türk Tarihi Kürsüsünün başkanlığını devralmış ve 1983 yılındaki emekliliğine kadar bu görevi sürdürmüştür.³⁶ Onun fikirleri ekseninde İstanbul'da şekillendiğini söyleyebileceğimiz merkez anlatının birinci nesil öğrencileri arasında, özellikle *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri, Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü ve İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü* eserleri ile Gülçin Çandarlıoğlu ve *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler ve Türk Hükümdarı* adlı çalışmalarıyla Abdülkadir Donuk öne çıkmaktadır. Bu isimlerden, Gülçin Çandarlıoğlu, 1986 yılında İstanbul üniversitesinden ayrılarak, İstanbul'da yeni kurulan Mimar Sinan Üniversitesinin Tarih Bölümünü kurmuştur. Kariyerinin devamında bu kurum çatısı altında eski Türk tarihi araştırmalarına katkı sağlayacak yeni isimlerin akademiye dâhil olmasını sağlamıştır. Abdülkadir Donuk ise, Çandarlıoğlu'nun kürsüden ayrılmasından itibaren emekli olduğu 2015 yılına kadar, Togan ve Kafesoğlu'nun kürsüsünde başkanlık görevini yapmaya devam etmiştir. Tarihçiliğin gidişatı üzerine konunun uzman isimlerinden Yusuf Akbaba; 1990 sonrası erken dönem Türk tarihçiliğinin merkez hatınının *Kafesoğlu ekolü* olduğu tespitini yapmaktadır.³⁷

---

³⁶ Mualla Uydu Yücel, "Türk Tarihine Türk Tarihçiliğine Adanan Bir Ömür: İbrahim Kafesoğlu," *Düşünce Dünyasında Türkiz*. 31 (Ocak-Şubat 2015): 14.

³⁷ Yusuf Akbaba bu konuda; "Model ve metod tartışmalarının sonucunda Kafesoğlu ekolünün benimsenmiş olmasının eski Türk tarihinin çözülememiş olan diğer meselelerine odaklanmanın önünün açtığını söylemek mümkündür." demektedir. Bkz. Yusuf Akbaba, *Türkiye'de Eski Türk Tarihçiliği* (İstanbul: Yazıgen, 2018), 140; Mehmet Tezcan'ın Kafesoğlu hakkındaki, *İslamiyet öncesi dönem tarihini, şahsi ideoloji kaynaklı bir forma sokma tutumu içinde olmakla ilgili eleştirileri hatırlanacak olursa, Kafesoğlu'na daha eleştirel yaklaşmanın doğru olduğu kanaatindeyim*. Bkz. Tezcan, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de İslamiyet'ten Önceki Türk Tarihi..." 78; Kafesoğlu, İstanbul'da gelişen merkez anlatının temelinde olan, en önemli tarihçilerden bir tanesidir. Ancak neticede anlatsın; Türk İslamcı tarih pratiğine dayanıyor olması; bu tarih pratiğinin arkasında ise Türkiye'de özellikle 60'lı yıllardan sonra güçlenen ve İslamî söylemi de kuşatan bir milliyetçiliğin oluşu; Tezcan'ın

İkinci evrenin bir diğer merkez anlatısı ise Ankara'da şekillenmiştir. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi bünyesinde eski Türk tarihi araştırmaları ile dikkat çeken ilk isim; Akdes Nimet Kurat olmuştur. Kazan doğumlu tarihçi, Türkiye'deki akademi hayatına 1925'te Köprülü'ye asistanlık yaparak başladıktan sonra; 1929 yılında Almanya'ya burslu olarak gönderilmiş, Doğu Avrupa ve Bizans alanlarında öğrenim görmüştür. 1933 yılında bu kez Uppsala ve Stockholm Üniversitelerini, fakat bu defa ders vermek için, bir yıllığına ziyaret eden Kurat, önce Gazi Terbiye Enstitüsünde tarih hocalığı yapmış, kısa süre sonra da (1941) Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesine girerek vefatına kadar çalışmalarını bu kurum çatısı altında sürdürmüştür.³⁸ Eserleri, Rusya tarihinden Osmanlı dönemi Türk-Rus ilişkilerine, Bizans tarihinden Osmanlı-İsveç ilişkileri tarihine kadar çok geniş bir yelpazeye yayılan Kurat;³⁹ erken dönem Türk tarihi açısından önem arz eden, *Peçenek Tarihi* (1937) ve *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri* (ölümünden sonra yayımlanmıştır; 1972) çalışmaları ile alana katkı sağlamıştır.⁴⁰

Ankara'da gelişen merkez anlatının ikinci önemli temsilcisi ise DTCF'de Sinoloji bölümü profesörlerinden Eberhard'ın yetiştirdiği öğrencilerden birisi olan Bahaeddin Ögel'dir.⁴¹ Elâzığ doğumlu olan tarihçi, 1941 yılında başladığı DTCF Tarih Bölümünü 1945

---

tespitini/eleştirisini dikkate almayı ve üzerine düşünmeyi zaruri kılmaktadır. Bu noktada Mehmet Altan Köymen, Kafesoğlu'nu ilmi tarihçilikten romantik tarihçiliğe kaymakla eleştirmiştir. Köymen; "*Kafesoğlu'na göre Türk tarihinde her şey güzeldir ve mükemmeldir. Türk devlet adamlarının hiç mi kusurları ve hataları yoktur? O, bu yüzden bazen suni sistemleşmelere kadar gitmiştir.*" sözleri ile söz konusu eleştirisini dile getirmiştir. Bkz. Donuk, *Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu*, 197.

³⁸ Mahmut Şakiroğlu, "Akdes Nimet Kurat", *TDVİA*. 26 (2002): 430.

³⁹ Hatta çalışmalarının bu kadar geniş bir sahaya yayılmasından dolayı eleştiriler de almıştır. Bkz. Ahmet Kanlıdere, "Türkiye'de Eski Türk Tarihi ve Orta Asya Araştırmaları," *Bozkırdan Batıya Hüseyin Salman Armağanı* içinde, ed. Güler Yarcı (İstanbul: Epsilon, 2017), 104.

⁴⁰ Osman Karatay ve Serkan Acar, *Doğu Avrupa Türk Tarihi* (İstanbul: Kitabevi, 2015), 3.

⁴¹ Ögel, Eberhard vasıtasıyla hem Çin diline vakıf olmuş hem de onun mensup olduğu ve kültür çevreleri teorisini savunan Viyana ekolü ile tanışmıştır. Fedâ Şamil Arık, "Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Hayatı ve Eserleri," *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. 65 (Nisan 1990): 33.

yılında bitirdikten sonra Erzurum Lisesinde öğretmenliğe başlar-ken aynı dönemde ilk bilimsel makalelerini de yayımlamıştır. 1947’de *İslam’dan Önceki Türk Devletlerinde Tımar Sistemi* başlıklı bildirisi Köprülü’nün dikkatini çekince Ankara’ya nakledilmiş ve Eberhard gözetiminde doktora çalışmalarına başlamıştır. 1948 yılında DTCF’de tarih asistanı olarak çalışmaya başlayan Ögel; 1953’te önce İran’a daha sonra da bir yıllığına Hamburg Üniversitesine giderek Berthold Spuler gibi önemli şarkiyatçılarla çalışma fırsatı yakalamıştır. 1957’de doçent, 1965’te de profesör olan Ögel; bu süre zarfında Tayvan, Japonya ve Almanya’da akademik çalışmalar yapmak üzere bulunmuştur.⁴² Yurt dışı çalışmalarının özellikle Almanya yıllarının, Ögel’in akademik formasyonunun şekillenmesi üzerinde büyük etkisi olmuştur.⁴³ Buna ek olarak, kültür tarihi araştırmalarında benimsediği yönteme etki eden ikinci ismin, *Sino Iranica*’nın hazırlayıcısı Berthold Laufer olduğunu bizzat Ögel’in kendisi söylemiştir. Laufer’in eserinde konuları aydınlatmak için her türlü kaynağı değerlendirmekten çekinmemiş olması karşısında hayranlık duyduğunu söyleyen Ögel;⁴⁴ kültür çalışmalarında benzer bir yol izlemiş, etnografik malzemeye büyük kıymet vermiştir.⁴⁵

Bahaeddin Ögel, çalışmalarında özellikle Türk kültür tarihine ağırlık verirken Fuat Köprülü’nün problematik hâle getirdiği konuları seçmiş ve bu konuları Hunlar devrinden başlatarak Türkiye Cumhuriyeti’ne değin uzanan bir çizgide bütünlük prensibi içinde ele almıştır. Kültür tarihi sahasında kendi uyguladığı metodu; Orta Asya-Selçuklu-Osmanlı-Cumhuriyet hattında ilerleyen bir çizgi olarak tanımlamış ve temelindeki ilkeyi, bütünlük-devamlık prensibi olarak adlandırmıştır.⁴⁶ Bu fikirlerin işlendiği önemli eserleri

---

⁴² Abdulkadir Yuvalı ve Muhammet Beşir Aşan, *Prof. Dr. Bahaeddin Ögel* (İstanbul: TDAV Yayınları, 1995), 3-7.

⁴³ Arık, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel’in...,” 26.

⁴⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş I* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991), XIV.

⁴⁵ Muhammet Beşir Aşan, “Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Türk Kültür Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler,” *I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, ed. Nurettin Hatunoğlu (Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2015), 177.

⁴⁶ Yuvalı ve Aşan, *Prof. Dr. Bahaeddin Ögel*, 31-32.

arasında; *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi* (1962), *Türk Mitolojisi* (1971), *Türklerde Devlet Anlayışı* (1982), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları* (1971), *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I-II* (1981) ve *Türk Kültür Tarihine Giriş I-IX* (1978-1987) sayılmaktadır. Özellikle sonuncu çalışma; Orta Asya'ya dair arkeolojik buluntuların ve maddi kültür unsurlarının kullanılması ve bugünkü Anadolu Türklüğü ile erken dönemler arasında koşutluk kurmak adına Orta Asya Türklüğünün kültür tarihine retrospektif bir bakışla yaklaşması itibarıyla oldukça önemlidir.⁴⁷

İstanbul ve Ankara'da oluşan eski Türk tarihçiliğine dair merkez anlatıların yanında Marksist tarih pratiğinin uygulayıcısı olan Sencer Divitçioğlu ve Doğan Avcıoğlu'nun çalışmaları ile İsenbike Togan'ın özgün bir yaklaşım benimsediği tarih metinleri dönemin çevre anlatılarını oluşturmaktadır. Bu çevre anlatılarından ilki Marksist kuram içinde önemli bir yeri olan Asya Tipi Üretim Tarzı tezi üzerine kurulan; Sencer Divitçioğlu'nun ortaya koyduğu görüştür. Buna göre Divitçioğlu, Türk devletinin doğuşu ve çöküşü arasında geçen süreci; kut (kutsallık), küç (savaşçılık) ve ülüg (üretkenlik) kavramları ile bir formüle dönüştürmüştür.⁴⁸ Divitçioğlu'nun eserleri arasında; *Orta Asya Türk İmparatorluğu VI.-VII. Yüzyıllar, Nasıl Bir Tarih? Kök Türkler Karahanlılar* adlı kitapları erken dönem Türk tarihi hakkında bakış açısı sunan eserler olarak sıralanabilir. Marksist kuram ekseninde bir Türk tarihi kaleme alma gayretinde olan bir diğer isim Doğan Avcıoğlu ise; Asya Tipi Üretim Tarzı teorisini reddederek; eski Türk tarihindeki olayları, iktisadi sebepler üzerinden ve sınıf çatışması bağlamında açıklamaya çalışmıştır.⁴⁹ 1978-1982 yılları arasında kaleme aldığı, *Türklerin Tarihi* isimli toplam beş ciltlik çalışmasının ilk iki cildinde kendi tarih kuramını açıklayan ve bu ekseninde eski Türk tarihini ele alan⁵⁰ Avcıoğlu'nun kurguladığı çevre anlatı, kendisinden sonra takipçi bulamamıştır.

⁴⁷ Kanlıdere, "Türkiye'de Eski Türk Tarihi..." 99.

⁴⁸ Sencer Divitçioğlu, *Orta Asya Türk İmparatorluğu VI.-VII. Yüzyıllar* (Ankara: İmge, 2005), 8-9.

⁴⁹ Ahmet Kanlıdere, "Türkiye'de Eski Türk Tarihi..." 99.

⁵⁰ Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi I* (İstanbul: Tekin Yayınevi, 2009).

İkinci evrenin bir diğer alternatif çevre anlatısı ise Zeki Velidi Togan'ın kızı İsenbike Togan tarafından ortaya konulmuştur. Aynı zamanda Bahaeddin Ögel'in de öğrencisi olan ve Tayvan'da Çin dili eğitimi de alan İsenbike Togan, *The Chapter on Annual Grants in the Yüan Shih* başlıklı doktorasını Harvard Üniversitesinde tamamlamıştır. Daha sonraları ilgi alanı Orta Asya tarihinin İslam'dan sonraki evrelerine yönelecek olsa da; özellikle teorik yaklaşımıyla, Bozkır kültürü üzerindeki çalışmalara katkı sağlamıştır.⁵¹ Hazırladığı *Flexibility and Limitation in Steppe Formations* (Bozkır Yapılarında Esneklik ve Sınırlılık; 1998) adlı çalışmayla alana derinlik kazandırmıştır. Buna ek olarak; Çin'deki T'ang Hanedanlığı dönemine (618-907) ait *Eski T'ang Tarihi* (Chiu T'ang-shu) adlı kroniğin Türklerle ilgili kısımlarını Türkçeye çevirerek yayımlamıştır.⁵²

3. ÜÇÜNCÜ EVRE

Cumhuriyet dönemi Türk tarihçiliğinde eski Türk tarihyazımının seyrini incelerken ele alınacak *üçüncü evreye* gelindiğinde; bunun, 1980 Askeri Darbesinin sonuçlarından biri olan YÖK'ün kuruluşundan günümüze kadar uzana süreci kapsadığını söyleyebiliriz. 1981'de çıkarılan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu çerçevesinde oluşturulan YÖK, 1982 Anayasası ile belirlenen yükseköğretim sisteminin temel esaslarına göre faaliyet gösteren yirmi yedi üniversite ile bunlara bağlı fakülte, enstitü, konservatuvar ve yüksekokullarından oluşan birleşik yapıyı kontrol eden, yönetim mekanizmasının yürütücüsüdür. YÖK sonrası dönemde özellikle, 90'lı yıllara kadar yavaş bir tempoda, sonrasında ise hızlanarak yeni üniversitelerin açılması ile belirginleşen yeni bir yükseköğretim politikasına geçilmiştir. Bu durum sonucunda geline nokta, akademide adeta bir üniversite patlaması olmuştur. 2008 yılına gelindiğinde dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, İTÜ'de düzenlenen 2008-2009 akademik yılı açılış töreninde, yaptığı resmi konuşmasında;

Bugün artık her ilde bir üniversite kurumsal bazda henüz oluşmamış olsa bile yasal olarak kurulmuş vaziyettedir ve şu anda da süratle kurumsal hâle getirilmektedir. (...) Üniversite sayısı çok dediler, altyapı

⁵¹ Ahmet Kanlıdere, "Türkiye'de Eski Türk Tarihi...", 107.

⁵² İsenbike Togan, *Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ang Tarihi* (Ankara: TTK, 2006).

yok, öğretim elemanı yok dediler. Haklı olabilirler fakat bizim süratle mesafe almaya ihtiyacımız var.⁵³

sözleriyle her ile bir üniversite sloganını dillendirmiştir.⁵⁴ Niceliğin niteliğin önüne geçtiği bu genişleme sürecinden üniversitelerdeki tarih bölümleri ve tarih üzerine araştırmalar yapan enstitüler de nasibini almıştır. Günümüzde toplam 90 üniversitede lisans eğitimi seviyesinde tarih öğretimi yapılmaktadır.⁵⁵

Üçüncü evrenin bu koşulları altında merkez anlatıların İstanbul ve Ankara eksenindeki varlıklarını korumaları ilginçtir. Bu, her iki merkezin de belirli bir gelenek yaratmadaki başarısını göstermektedir. Bununla birlikte İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü; Mimar Sinan ve Marmara Üniversitelerindeki Tarih Bölümlerini kendi içinden çıkartarak merkez anlatısını yayma imkânı da bulmuştur. Benzer şekilde Ankara'da Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi gibi nispeten yeni kurumlar DTCF'ye eklenerek, Ankara çevresindeki merkez anlatıyı güçlendirmiştir. Üçüncü evrede, ek olarak, İzmir'de Ege Üniversitesi ve çevresinde 2000'li yılların başlarıyla birlikte, bir üçüncü merkez anlatı daha ortaya çıkmıştır. Bu durum İzmir adına, kendi geleneğini ve söylemini inşa etmek noktasında bir başarı olarak nitelendirilebilir.

Üçüncü evrenin temel problemi ise; çevre anlatıların (ikinci evreden yadigar Divitçioğlu hariç) gelişmemesidir. Bu hususta üzerine en çok sorumluluk düşen taşra üniversiteleri ise kendilerinden beklenen performansı gösterememiştir. Taşra, ne çevre anlatı ortaya koyabilmiş ne de alternatif bir görüş sunabilmiştir.⁵⁶

⁵³ Hürriyet, "Erdoğan: Her İle Bir Üniversite," 12.09.2008; <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-her-ile-bir-universite-9883918>. (06.12.2019).

⁵⁴ Mart 2022 itibarıyla Türkiye Cumhuriyetinde devlet ve vakıf statülerinde toplam 207 üniversite faaliyet göstermektedir. Bu durum; YÖK'ün kuruluşundan bu güne, 38 yıllık süreçte üniversite sayısının yaklaşık olarak 7,5 kat arttığını göstermektedir.

⁵⁵ Murat Özkan, "Genel Türk Tarihinin Akademik Kadro Problematiği Üzerine Analitik Bir Yaklaşım," *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I* içinde, ed. Mehmet Alparğu (İstanbul: Tuzla Belediyesi, 2018), 200.

⁵⁶ Taşra üniversitelerinde tarih bölümlerinin durumu ile alakalı can sıkıcı derecede gerçekçi görüşler için bkz.: Hasan Yüksel, "Taşra Üniversitelerinde Tarih," *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildirileri*

İstanbul, Ankara ve İzmir merkez anlatılarının karşısında taşra, sadece kendisine model aldığı merkezi elinden geldiğince iyi bir biçimde taklit etmekle yetinmiştir. Bu noktada; Yüksek Öğretim Kanununun 35. maddesi kapsamında taşra üniversitelerinden merkez üniversitelere lisansüstü eğitime yollanan personel; yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamlarken aynı anda merkez anlatını taşraya doğru akacağı kanalları da oluşturmuştur.

Cumhuriyet dönemi Türk tarihyazımında eski Türk tarihçiliğinin üçüncü evresi ekseninde oluşan merkez anlatılardan ilki olarak İstanbul ele alınabilir. Bu anlatının temelinde; ikinci evre izah edilirken bahsedilen Kafesoğlu ekolünün takipçileri olarak sayabileceğimiz bir sonraki kuşak tarihçilerin çalışmaları yer almaktadır. Söz konusu isimler içerisinde; Mualla Uydu Yücel, Ali Ahmetbeyoğlu, Ahmet Taşağıl, Elvin Yıldırım ve Kürşat Yıldırım ön plana çıkmaktadır. Mualla Uydu Yücel; özellikle Doğu Avrupa sahasındaki erken dönem Türk tarihi ve Türk kültür tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmaktadır. Başlıca eserleri arasında; *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler ve Peçenekler* sayılmaktadır. Yücel; erken dönem çalışan akademisyenler fazla tercih etmediği bir tarza yönelerek; dönem ile alakalı, akademi kökenli nadir popüler tarih çalışmalarından bir tanesini kaleme almıştır. *Bozkırın Asenaları* adlı bu çalışma; Türk tarihinde hükümdarlık yapan kadınların kısa hayat hikâyelerini ihtiva etmektedir.

İstanbul Üniversitesinde yetişen bir başka önemli isim olan Ali Ahmetbeyoğlu ise Avrupa Hunları alanında öne çıkmıştır. Hüseyin Namık Orkun ve Şerif Baştav ile derli toplu hâle gelen Avrupa Hun tarihçiliği üzerine kapsamlı bir doktora çalışması yapan Ahmetbeyoğlu; hem bu çalışmanın *Avrupa Hun İmparatorluğu* adıyla kitaplaşması ile hem de Avrupa Hunları sahasının tali meseleleri ile alakalı yayımladığı makalelerle konuya derinlik kazandırmıştır. Ahmetbeyoğlu'nun eski Türk tarihyazımına bir başka önemli katkısı, dönem hakkında kaleme alınan akademi kökenli ilk popüler

---

içinde, ed. Mehmet Öz (Ankara: TTK, 2011), 215-226; Ahmet Özcan, "Akademide Sorun Ne?," *Muhafazakâr Düşünce*. 35 (Ocak 2013): 198-204.

tarih denemelerinden bir tanesi olan; *Sorularla Eski Türk Tarihi* adlı çalışmayı hazırlaması olmuştur.

İstanbul eksenli merkez anlatının bir başka önemli temsilcisi ise Ahmet Taşağıl'dır. Mimar Sinan Üniversitesinde, Gülçin Çandarlıoğlu'nun yönlendirmesi altında yetişen tarihçi, özellikle Çinceyi iyi kullanabilmesi ve Çin kroniklerine hâkimiyeti ile öne çıkmıştır. Kroniklere dayanan ve anlatıyı oldukça geri plana iten bir dille yazılmış eserleri arasında en önemlileri; Taşağıl'ın doktora teziine dayanan *Göktürkler I-II-III, Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları, Kök Tengri'nin Çocukları Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi* ve *Bozkırın Kağanlıkları Hunlar-Tabgaçlar-Göktürkler-Uygurlar* olarak sıralanabilir. Kariyerinin ilerleyen süreçlerinde popüler tarih yazımına da yönelen Taşağıl, *Bilge Kağan'ın Vasiyeti* adlı bir inceleme ve *Gökbörü'nün İzinde Kadim Türklerin Topraklarında* adlı bir yarı hatırat yarı seyahatname denemesi kaleme almıştır. Ahmet Taşağıl, eski Türk tarihçiliğine adeta damga vurmuş bir isim olarak; *bu disiplinin geleceğinin arkeoloji, antropoloji, genetik ve iklim bilimi çalışmalarından edinilecek yeni verilerle tekrar yazılabileceğini, yazılı materyallerle çok uzun bir süre daha yeni bir şeyin aydınlatılamayacağını* söylemektedir.⁵⁷ Bu durum; Taşağıl'ın; tarihin her devirde dönemin ruhu ve ihtiyaçları bağlamında yeniden üretilmek zorunda olduğu yolundaki anlayışla bağdaşmadığını gözler önüne sermektedir. Kaldı ki, böyle bir zaruret de söz konusu değildir.

İstanbul merkezli anlatının bir başka önemli ismi ise doktora çalışmalarının nadiren bir boşluğu doldurduğu günümüz Türk akademi dünyasında bunu başarabilmiş bir isim olan Elvin Yıldırım'dır. Mimar Sinan Üniversitesinde hazırladığı doktora çalışması, *Türk Bozkır Kültürü'nün Doğuşu: Andronovo Kültürü* adıyla kitaplaşan ve bu eser ile 2021 yılında, Türkiye Bilimler Akademisi tarafından ödülle layık görülen Yıldırım, eski Türk tarihçiliğinde benzer bir başarı kazanmış nadir isimlerdendir. Bununla beraber çalışması, sosyo-politik nedenlerle, özellikle Batı ve Rus bilim camialarınca kendi köken anlatılarının temeline konmak istenen Andronovo

⁵⁷ Tuğba Akün, "Prof. Dr. Ahmet Taşağıl ile Röportaj," *Bozkırın Oğlu Ahmet Taşağıl'a Armağan* içinde, ed. Tuğba Eray Biber (İstanbul: Yeditepe, 2019), 42.

kültür bölgesinin eski Türk kültürü ile bağıny, güçlü argümanlarla ortaya koyan önemli bir çalışmadır. Buna ek olarak, Yıldırım, eski Türk tarihçiliğinin bitmeyen tartışma konularından bir tanesi olan eski Türklerin ana yurdu neresidir, polemğine de yadsınması zor cevaplar vermektedir.

İstanbul anlatısını güçlendiren; Çinceye ve Çin kroniklerine hâkimiyet minvalinde Taşağıl'a oldukça benzeyen ve İstanbul çevresi içerisinde ele alacağım son isim, Kürşat Yıldırım'dır. Taşağıl ile bir başka ortak noktası da, çalışmalarında doğrudan Çin kroniklerini aktarmaya çalışan ve anlatıyı oldukça geri planda bırakan bir üslup benimsemiş olmasıdır. Makaleleri yanı sıra erken dönemin pek çok farklı alanında problematik oluşturan konulara değinen kitapları da mevcuttur. Bunlar içinde; *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, *Doğu Türkistan'ın Yer Adları* ve *Doğu Türkistan'ın Tarihi Coğrafyası* tarihi coğrafya sahası ile alakalıdır. Bu alan, Türk tarihyazımında oldukça ihmal edilmiş bir konudur ve Yıldırım'ın sadece bu alandaki çalışmalarının bir külliyata evrilmesi, söz konusu disiplinin Türk tarihçiliği içindeki geleceği adına ümit vermektedir. *Bozkırın Yitik Çocukları Juan-Juan'lar* adlı çalışmasıyla siyasi tarih; *Bir Zamanlar Türk İdiler Türk Kökenli Çin Aileleri* adlı çalışmasıyla ise sosyal tarihe bir örnek sunan yazarın; en cüretkâr denemesi ise; yine Türk tarihyazımında örneği neredeyse hiç görülmemiş olan, tarihi terimler sözlüğü kaleme almasıdır. Yıldırım, *Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük Hun, Gök-Türk, Uygur ve Çin Hükümdarı Listesi* adlı çalışmasıyla bu denemesini ortaya koymuştur.

Cumhuriyet dönemi Türk tarihyazımının eski Türk tarihçiliğinde üçüncü evresi olarak sınıflandırdığım dönemde Ankara ekleninde gelişen merkez anlatının temsilcileri olarak ise Saadettin Gömeç ve Konuralp Ercilasun öne çıkartılabilir. Erken dönem ile alakalı, siyasî tarih ve kültür tarihinin hemen her konusunda eser vermiş oldukça üretken, belki de Akdes Nimet Kurat'ın eleştirildiğinin bir benzeri gibi eleştirilmeyi hak edecek kadar fazla üretken, bir isim olan Saadettin Gömeç, 1985 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Türk Tarihi Kürsüsünden mezun olmasını takiben; lisansüstü çalışmalarını Ankara'da sürdürmeye karar vermiş ve 1992 yılında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde doktor

unvanını almıştır. Erken dönem ile alakalı başlıca çalışmaları olarak; *Kök Türk Tarihi*, *Uygur Türkleri Tarihi*, *Kırgız Türkleri Tarihi*, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, *Türk-Hun Tarihi* ve *Türk Tarihinden İzler I-IV* sayılabilir. Gömeç; bu çalışmalarının yanı sıra *Karağül ve Gök Maral'ın Peşinde* isimli, erken dönem Türk tarihinin atmosferi içerisinde geçen, iki tarihi roman da kaleme almıştır.⁵⁸

Ankara'da gelişen merkez anlatının bir diğer önemli ismi olan Konuralp Ercilasun da Çin diline hâkimiyeti ile öne çıkmaktadır. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümünü bitirdikten sonra yüksek lisans eğitimini Tayvan'da yapan Ercilasun, doktora derecesini almaya 2003 yılında DTCF'de hak kazanmıştır. Çalışmalarının merkezinde Asya Hunları olan tarihçinin, bu alanda yazılmış makalelerine ek olarak, 2019 yılında yayımlanan *Türk Tarihinde Asya Hunları Birinci Hâkimiyet Dönemi* isimli bir kitap çalışması bulunmaktadır. İstanbul'daki meslektaşları Taşağıl ve Yıldırım'ın benzeri biçimde; anlatıyı incelleme kurmayı geri plana atan, öncelikle kronikteki nakletmeye ve kronoloji eksenli bir siyasî tarihi metni inşa etmeye çalışan bir yaklaşım benimsemektedir.

Türk tarihçiliğinde, ikinci evrede görülmeyen fakat üniversitelerin sayıca artmasının ve farklı şehirlere doğru genişlemesinin bir sonucu olarak İzmir'de şekillenmeye başlayan üçüncü bir merkez anlatı ortaya çıkmıştır. Bu gerçekleşirken; eski Türk tarihine dair çalışmalarıyla öne çıkan ilk isim, Osman Karatay olmuştur. Eski Türk tarihçiliğin pekte ilgi çekici bulunmadığı Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümünü 1995 yılında bitiren Karatay; lisansüstü eğitimini de Ankara'da Gazi Üniversitesinde tamamlamıştır. Çalışmalarını özellikle Doğu Avrupa sahasındaki eski Türk tarihine yönlendiren Karatay'ın başlıca eserleri arasında; *İran ile Turan, Türklerin Kökeni*,

---

⁵⁸ Erken dönem Türk tarihini bir bütün olarak gören ve çalışmalarıyla neredeyse temas edilmedik hiçbir noktasını bırakmayan Saadettin Gömeç; tarihçilik misyonu içerisinde, tarih bilgisinin akademik camiada sıkışıp kalmasını, halka ulaşmamasını da eleştirmektedir. Bu noktada "*acaba yazılarımızı kaleme alırken halkın anlayacağı bil dil kullanıyor muyuz*" diyerek soruyu kendi epistemik cemaatine yönelten Gömeç bunu yaparken de, *tarihçilerin önce kendilerini sorgulamaları gerektiğinin* altını çizmiştir. Bkz. Gömeç, "Genel Türk Tarihinin Bazı Problemleri," 15-16.

Hazarlar Yahudi Türkler, Türklerin İslam'ı Kabulü, Bulgarlar, İlk Oğuzlar, Bey ile Büyücü ve Hırvat Ulusunun Oluşumu gibi telif çalışmalar sıralanabilir. Bunların haricinde Serkan Acar ile ortak editörlüğünü üstlendiği *Doğu Avrupa Türk Tarihi* ve tercümanlığını yaptığı Peter Golden'a ait *Türk Halkları Tarihine Giriş* ve *Hazarlar ve Musevilik* adlı çalışmalarıyla da alana katkı sağlamıştır. Karatay, *Mürdüm* isimli bir de tarihî roman kaleme alarak; Türklerin Ergenekon Destanından önceki tarihlerini konu alan ve Türk kültürünü edebi bir dille anlatmayı hedefleyen bir çalışma ortaya koymuştur.⁵⁹ Bunlara ek ve belki de en önemlisi olarak, Karatay ve Ege Üniversitesi Tarih Bölümü ve Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'ndeki bazı mesai arkadaşları ve talebeleri, kendilerini, Türk tarihyazını içinde *İzmir Okulu* olarak adlandırmaya başlamışlardır. Neticede, İzmir'deki merkez anlatının İstanbul ve Ankara'dan uzaklaşarak özgün bir külliyyat oluşturacak gibi görünmektedir.

Üçüncü evredeki tarihyazımının en zayıf özelliği ise çevre anlatıların gelişmemiş olmasıdır. Bunda merkez anlatıların gücü kadar, hiç şüphesiz, çevre anlatıları kurgulama becerisine sahip, aykırı düşünen kişilerin eski Türk tarihi ile ilgili sorular sormamış olması da etkili olmuştur. Bu bağlamda, taşraya bakıldığında eski Türk tarihi ile ilgili yapılan çalışmaların sayıca azlığı gözler önüne serilmektedir. Eski Türk tarihini akademik ilgi alanı olarak benimsemiş isimler; genellikle merkez anlatıları meydana getiren çalışmalardan derlenen metinler kaleme almışlardır. Buna ek olarak, yönteme yaklaşım, kaynağa bakış ve anlatı kurma açısından, taşranın var olan merkezleri taklit etmesi taşra içerisinden yeni merkez anlatıların ortaya çıkamamasının başlıca sebebi sayılmaktadır. Gelecekte bu durumun değişeceğine dair bir düşünceye sahip olmamıza vesile olacak, taşradaki genç araştırmacılar içerisinde ise Hayrettin İhsan

---

⁵⁹ Bu noktada, Ergenekon Destanı'nı önemli bir tarihî vesika kabul eden Karatay; "Sadece destanı değil, masalı bile tarih belgesi olarak gören bir anlayışta olarak bunun tarihiliğinden kuşku yoktu." diyerek hem destanlarla hem de tarihçilikle ilgili, çağdaşı meslektaşlarından farklılaşan düşüncelerini ortaya koymaktadır. Bkz. Osman Karatay, *Mürdüm* (İstanbul: Ötügen, 2017), 11.

Erkoç⁶⁰, Murat Öztürk⁶¹, Umut Üren⁶², Egemen Çağrı Mızrak⁶³ ve Asım Korkmaz⁶⁴ öne çıkan isimlerdir.

SONUÇ

Bu çalışma Cumhuriyet dönemi içerisinde şekillenmiş olan eski Türk tarihçiliğinin bir hikâyesini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle, ilgili dönem, birinci, ikinci ve üçüncü olmak üzere üç evreye ayrılmıştır. Tarihçiliğin karakteristik özellikleri bağlamında yapılan bu ayrıma göre ilk evre tek parti yıllarını, ikinci evre çok partili yaşam ile ideoloji temelli tarih pratiklerinin etkinlik kazanışından 80 darbesi ile kurulan YÖK'e kadar geçen dönemi ve üçüncü evre YÖK'ün kuruluşundan günümüze dek uzanan süreci ihtiva etmektedir. Her bir evre içerisinde ise anlatılar, merkez ve çevre anlatıları olarak birbirlerine karşı konumlandırılmış biçimde kurgulanmıştır. Buna göre merkez anlatılar, ilgili dönem içerisinde hâkim olan görüşü yansıtırken, çevre anlatılar ise, temelde hâkim olan görüşe karşı bir düşüncüyü ortaya koyma iddiasında olan veya kişiler bazında ya da belli bir kurum ekseninde gelişen anlatılar olarak ifade edilebilir.

Buna göre; birinci evrede merkez anlatı Türk tarih tezi ekseninde Tarih Kurumu'nun ortaya koyduğu metinler ile şekillenirken, aynı zamanda Darülfünun'un devamı niteliğinde olan İstanbul Üniversitesi bünyesinde çalışmakta olan Fuat Köprülü ve Zeki Velidi Togan'ın, tarih tezine yönelttikleri itirazlar çevre anlatıyı temsil eder. Ek olarak, dönemin nevi şahsına münhasır isimleri Hüseyin Namık Orkun ve Nihal Atsız'da kendi özgün tezleri ile çevre anlatının bir parçası olmayı başarmıştır.

İkinci evre, çok partili hayata geçişi takiben açılarak genişleyen siyasi söylemlere paralel biçimde, Türk tarihçiliğinin ideolojiler ekseninde tarih pratikleri üzerinden gerçekleşmesine dayanmaktadır. Bu kapsamda güçlenen iki merkez İstanbul ve Ankara şehirleri

---

⁶⁰ Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi.

⁶¹ İnönü Üniversitesi.

⁶² Kırklareli Üniversitesi.

⁶³ Namık Kemal Üniversitesi.

⁶⁴ Trakya Üniversitesi.

olurken, Türk-İslamcı tarih pratiği de Kemalist pratik ile birlikte merkez anlatının söylemini şekillendirmiştir. Buna karşın Marksist tarih pratiğini temsil eden Sencer Divitçioğlu ve Doğan Avcıoğlu'nun da çevre anlatılarını ortaya koyduğunu görebiliriz.

YÖK sonrası yaşanan üniversite patlaması ile birlikte düşünüldüğünde Cumhuriyet dönemi eski Türk tarihçiliğimizin üçüncü evresinin, imkâna ve daha önemlisi kurumsal geçmişe dayalı bir derinliğe sahip İstanbul ve Ankara okullarının yanına eklenen genç İzmir ile belirlendiğini söyleyebiliriz. Burada aynı zamanda ideoloji temelli tarih pratiklerine alternatif olmaya aday genç apolitik bir tarihçi kesiminin de varlığından söz etmek mümkündür. Fakat tarih pratiklerinin katmanlaşmış ve kökleşmeye başlamış dilinin çalışmalarında hâlâ kendisini göstermekte olduğunu da belirtmek zaruridir. Bu noktada üçüncü evre, karşıt bir alternatif ortaya koyamamış oluşu nedeniyle de ayrılmaktadır. Bu durum, taşranın merkez ile olağandan fazla bir etkileşime girmesi ve genişleme sonrası taşradaki tarihçilerden beklenen özgün çalışmaların, merkez anlatıların güdümünde kaleme alınması neden olmuştur.

Bu kısa çalışma ile Cumhuriyet dönemi boyunca süregelen, akademi temelli, bütün eski Türk tarihçiliği incelenmeye çalışılmıştır. Bu inceleme aynı zamanda hikâyesinin konusu olan dönemi sistematik ve tutarlı bir bağlam zemininde, makul, kabul edilebilir dönemlere ayırmayı ve daha anlaşılır kılmayı da hedeflemiştir. Eski Türk tarihçiliğine dair yöntem anlayışı konusunda, giriş kısmında getirilen eleştiriler ise gelecekte, müstakil çalışmalar ile açılmaya ve detaylandırılmaya muhtaçtır.

KAYNAKÇA

Ahmetbeyoğlu, Ali. "İslam Öncesi Türk Tarihçiliğinin Problemleri." *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildirileri* içinde, editör: Mehmet Öz, 293-300. Ankara: TTK, 2011.

Akbaba, Yusuf. *Türkiye'de Eski Türk Tarihçiliği*. İstanbul: Yazıgen, 2018.

Akün, Ömer Faruk. "Hüseyin Nihal Atsız." *TDVİA*. 4 (1991): 87-91.

- Akün, Tuğba. "Prof. Dr. Ahmet Taşağıl ile Röportaj." *Bozkırın Oğlu Ahmet Taşağıl'a Armağan* içinde, editör: Tuğba Eray Biber, 27-44. İstanbul: Yeditepe, 2019.
- Arık, Feda Şamil. "Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Hayatı ve Eserleri." *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. 65 (Nisan 1990): 22-43.
- Aşan, Muhammet Beşir. "Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ve Türk Kültür Tarihçiliği Üzerine Bazı Düşünceler." *I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, editör: Nurettin Hatunoğlu, 175-179. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Avcıoğlu, Doğan. *Türklerin Tarihi I*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 2009.
- Baykara, Tuncer. *Zeki Velidi Togan*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989.
- Baykuzu, Tilla Deniz. *Asya Hun İmparatorluğu*. Konya: Kömen, 2012.
- Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar ve Müzakere Zabıtları*. Ankara: TTK, 2010.
- Cumhuriyet*. 22 Temmuz 1932.
- Çimen, Sabriye Gülay. *Hüseyin Namık Orkun'un Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayını, 2011.
- Dervişoğlu, Fatih Mehmet. "Resmi Tarih Tezine Türk Tarih Tezine Farklı Çıgırlar ve Bir Tarih Âlimi Zeki Velidi Togan." *Turkish Studies*. 10/3 (Kış 2015): 343-352.
- Divitçioğlu, Sencer. *Orta Asya Türk İmparatorluğu VI.-VII. Yüzyıllar*. Ankara: İmge, 2005.
- Donuk, Abdülkadir. *Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu*. İstanbul: Ötüken, 2014.
- Ercilasun, Konuralp. "Disiplinler Arası Yaklaşım ve Genel Türk Tarihi." *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I* içinde, editör: Mehmet Alpargu, 33-43. İstanbul: Tuzla Belediyesi, 2018.
- Ersanlı, Büşra. *İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim, 2013.

- Esmen, Can Tankut. "Türkiye'deki Tarih Yazımında İdeolojik Tarih Pratikleri ve Eski Türk Tarihçiliği." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 2020.
- Hürriyet*. "Erdoğan: Her İle Bir Üniversite," 12.09.2008; <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-her-ile-bir-universite-9883918>. (06.12.2019).
- Gökay, Orhan Şaik. *Destursuz Bağa Girenler*. İstanbul: Kabcacı, 2007.
- Gömeç, Saadettin. "Genel Türk Tarihinin Bazı Problemleri." *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I* içinde, editör: Mehmet Alpargu, 7-16. İstanbul: Tuzla Belediyesi, 2018.
- Kanlıdere, Ahmet. "Türkiye'de Eski Türk Tarihi ve Orta Asya Araştırmaları." *Bozkırdan Batıya Hüseyin Salman Armağanı* içinde, editör: Güler Yarcı, 95-112. İstanbul: Epsilon, 2017.
- Karatay, Osman ve Serkan Acar. *Doğu Avrupa Türk Tarihi*. ed. Osman Karatay-Serkan Acar. İstanbul: Kitabevi, 2015.
- Karatay, Osman. *Mürdüm*. İstanbul: Ötüken, 2017.
- Karatay, Osman. "Genel Türk Tarihi Araştırmalarındaki Kaynaklar Sorunu." *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I* içinde, editör: Mehmet Alpargu, 122-126. İstanbul: Tuzla Belediyesi, 2018.
- Mehdiyev, Nebi. *Bir Bilme Teorisi*. İstanbul: Dergâh, 2019.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş I*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991.
- Özcan, Ahmet. *Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908-1960*. Ankara: TTK, 2011.
- Özcan, Ahmet. "Akademide Sorun Ne?." *Muhafazakâr Düşünce*. 35 (Ocak 2013): 191-209.
- Özcan, Ufuk. "Türkiye'de Tezli tarihçilik ve Sencer Divitçioğlu." *ürk Tarihçiler* içinde, editör: Ahmet Şimşek, 275-291. Ankara: PEGEM Akademi, 2016.

- Özkan, Murat. "Genel Türk Tarihinin Akademik Kadro Problematikliği Üzerine Analitik Bir Yaklaşım." *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I* içinde, editör: Mehmet Alpargu, 199-215. İstanbul: Tuzla Belediyesi, 2018.
- Safran, Mustafa ve Ahmet Şimşek. "Tarihyazımında Bir Sorun: Anlatı." *Türkiye'de Tarihyazımı* içinde, editör: Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, 315-330. İstanbul: Yeditepe, 2017.
- Şakiroğlu, Mahmut. "Akdes Nimet Kurat." *TDVİA*. 26 (2002): 430-431.
- Taşagül, Ahmet. "İslam Öncesi Türk Tarihinin Problemleri." *Türkiye'de Tarihyazımı* içinde, editör: Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, 51-68. İstanbul: Yeditepe, 2017.
- Taşagül, Ahmet. "İslam Öncesi Türk Tarihinin Araştırma Problemleri Hakkında Düşünceler." *Türk Tarihinin ve Tarihçiliğinin Meseleleri* içinde, editör: Ahmet Şimşek-Mehmet Topal, 51-68. İstanbul: Yazıgen, 2019.
- Tezcan, Mehmet. "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de İslamiyet'ten Önceki Türk Tarihi ve Medeniyetinin Yazımında Kaynakların ve Bilgilerin Kullanılması Üzerine." *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildirileri* içinde, editör: Mehmet Öz, 75-88. Ankara: TTK, 2011.
- Togan, İsenbike. *Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ang Tarihi*. Ankara: TTK, 2006.
- Yıldırım, Kürşat. "Genel Türk Tarihçiliğinde Tahrifat Sorunu Üzerine Bazı Görüşler." *V. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyum Bildirileri* içinde, 32-35. İstanbul: E-Kitap, 2018.
- Yorulmaz, Osman. "Genel Türk Tarihi Alanında Lisansüstü Yeterlilikler ve Tezler." *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I* içinde, editör: Mehmet Alpargu, 75-83. İstanbul: Tuzla Belediyesi, 2018.
- Yuvalı, Abdulkadir ve Muhammet Beşir Aşan. *Prof. Dr. Bahaeddin Ögel*. İstanbul: TDAV Yayınları, 1995.

Uydu Yücel, Mualla. "Türk Tarihine Türk Tarihçiliğine Adanan Bir Ömür: İbrahim Kafesoğlu." *Düşünce Dünyasında Türkiz*. 31 (Ocak-Şubat 2015): 9-20.

Uydu Yücel, Mualla. "Lisans-Lisansüstü Eğitimde Dersler ve Materyaller." *Genel Türk Tarihi Çalıştayı I* içinde, editör: Mehmet Alpargu, 45-72. İstanbul: Tuzla Belediyesi, 2018.

Yüksel, Hasan. "Taşra Üniversitelerinde Tarih." *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildirileri Kitabı* içinde, editör: Mehmet Öz, 215-226. Ankara: TTK, 2011.

ETİK: Bu makale, yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ETHIC: This article has been prepared in accordance with research and publication ethics, according to the author's statement at the application stage.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; çalışmanın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

CONFLICT OF INTEREST AND FINANCIAL CONTRIBUTION DECLARATION: According to the author's statement at the application stage; There is no financial contribution or other conflict of interest possibility (potential) and relationship area that should be known about the objectivity of the study.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-commercial 4.0 International License.

AMAÇ-KAPSAM

Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi-Journal of Nationalism Studies (MAD-JNS) akademik ve bilimsel olan Milliyetçilik ve Milliyetçilik Teorileri üzerine yapılan araştırma, inceleme, kritik ve çeviri makaleleri yayınlayan, hakemli, açık erişimli uluslararası bir dergidir.

Dergi, farklı üniversitelerde görev yapan akademisyenlerin girişimleri sonucunda ortaya çıkan bilimsel bir yayındır. Nisan ve Ekim ayları olmak üzere yılda iki defa yayınlanır. Derginin dili Türkçe ve İngilizcedir.

Derginin temel amacı, disiplinler arası yaklaşımlar ve sosyal bilimlere ait tüm alanlarda milliyetçilik olgusuna yönelik bilimsel ve etik niteliği yüksek orijinal makaleleri yayınlamak ve tüm Dünya'da bu kapsamdaki yayınlara iyi bir örnek teşkil etmektir.

Derginin misyonu, kapsamıyla ilgili makaleler yayınlayarak dünyaya dağıtmak ve bu kapsama yönelik araştırmalar yapan akademisyenleri bir araya getirmektir.

YAZIM KURALLARI

YAZARLAR İÇİN BİLGİ

-Etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay çalışmada belirtilmeli ve belgelendirilmelidir. İzinle ilgili bilgilere makalenin yöntem bölümünde ve ayrıca ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur formunun imzalatıldığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

-Makalenin araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmış ifade edilmeli, makale sonunda araştırmacılar; katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çıkar çatışması beyanı ve finansal destek beyanı vermelidir.

1. Genel Kurallar

a. Makalelerin, daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Makale, bildiri, yüksek lisans veya doktora tezinden üretilmiş ise mutlaka makalenin ilk sayfasında Türkçe ve İngilizce olarak belirtilmelidir. Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi ilk yayınlama haklarına sahip olacaktır. Yayın Kurulunun, makale kabulü konusunda hem içerik hem de biçim bakımından nihai karar hakkı saklıdır.

b. Dergiye gönderilen yazılar Yayın Kurulunca ilk değerlendirilme yapıldıktan sonra iki hakeme gönderilecek, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine, yazının geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilecek ve durum yazara en kısa sürede bildirilecektir. Yayımlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

c. Yazardan revizyon istenmesi durumunda, minör revizyonun 2, majör revizyonun ise 4 hafta içerisinde tamamlanarak makalenin dergiye ulaştırılması gerekmektedir.

ç. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisinin yazı dili Türkçe olmakla birlikte, İngilizce çalışmalar da yayımlanmaktadır. Yazı bu dillerden hangisinde yazılmış olursa olsun en az 150, en çok 200 sözcükten oluşan Türkçe ve İngilizce özetler yazıya eklenerek gönderilmelidir. Aynı şekilde, hangi dilde yazılmış olursa olsun yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi, ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak 5 anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir. (Bkz. Kapak Dosyası-Ana Makale Dosyası)

d. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisinde “Kitap İncelemeleri”ne ve “Çeviri Yazı”lara da yer verilir.

e. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi’ne gönderilen yazıların yazım bakımından son denetimlerinin yapılmış olduğu kabul edilmektedir. Yazı teslim edildikten sonra baskı düzeltmeleri için ayrıca yazara gönderilmeyecektir. Bu nedenle yazım yanlışlarının olağanın üzerinde olması yazının geri çevrilmesi için yeterli görülecektir.

f. Yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

g. Yazılar <https://dergipark.org.tr/madergisi> adresi üzerinden gönderilmelidir.

ğ. Bir adet dergi yazara ücretsiz olarak gönderilecektir.

2. Kapak Dosyası-Ana Makale Dosyası

Çalışmalarını dergimize gönderen yazarlardan, Ana Makale Dosyası ve Kapak Dosyası talep edilmektedir. Hakem değerlendirme sürecinin gecikmeye uğramaması ve derhal sürecin başlatılabilmesi için yazarların dosyalarını aşağıda belirtildiği şekilde yüklemesi önem arz etmektedir.

a. Kapak Dosyası

Kapak dosyasına öncelikle; Türkçe ve İngilizce başlık yazılmalı, Türkçe ve İngilizce özet ile birlikte anahtar kelimeler eklenmelidir. Başlığın altına sağ tarafa yazarın adı yazılmalı, birden çok yazarlı çalışmalarda virgül kullanılarak yazar adları yan yana yazılmalı, akademik unvan belirtilmemelidir. Yazarların akademik unvanı, çalıştığı kurum (üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adları

ve ORCID numaraları (<https://orcid.org/>) * simgesi kullanılarak dipnot olarak eklenmelidir.

b. Ana Makale Dosyası

Milliyetçilik Araştırmaları Dergisinde kör hakemlik uygulaması yürütülmektedir. Bu nedenle hakem değerlendirme sürecinin tüm aşamalarında ana makale dosyasında yazarlara ait kurum, kimlik ve unvan bilgisi yer almamalıdır.

3. Yazım Kuralları

a. Çalışmalarda Türk Dil Kurumunun İmla Kılavuzu'na uyulması tavsiye edilmektedir.

b. Kâğıt boyutu; özel boyut, genişlik 16 cm, yükseklik 24 cm olmalıdır. Kenar boşlukları üst 3.5 cm, alt 2.5 cm, sağ 2.5 ve sol 2 cm, cilt payı 0 cm olacak şekilde düzenlenmelidir.

c. Çalışmalar Word programına göre 11 punto (dipnotlar 9 punto), Book Antiqua yazı karakteriyle, girinti ilk satır 1 cm, aralık önce 0 nk, sonra 8 nk ve tek satır aralığında yazılmalıdır.

ç. Başlıklar, "1. 2. 3.; 1.1., 1.2.; 1.2.1." şeklinde oluşturulmalı ve 1 cm içeriden başlamalıdır. Birinci derece başlıklarda (YÖNTEM ve BULGULAR dahil) yer alan tüm harfler büyük harfle koyu yazılmalıdır: GİRİŞ, 1. BAŞLIK, 2. BAŞLIK, SONUÇ; KAYNAKÇA gibi. İkinci, üçüncü ve dördüncü derece başlıklarda yer alan kelimelerin sadece ilk harfleri büyük harfle başlatılmalı ve koyu yazılmalıdır.

d. Tablo, şekil ve resimlere numara verilmeli ve adlandırılmalıdır. Kaynakları, kaynakça kurallarına uygun biçimde, tablo adları üstte, şekil ile resim adları ise altta verilmelidir. Tüm tablo, şekil ve resimler sayfa kenarlıklarına uygun bir şekilde düzenlenmelidir.

4. Atıflar, Dipnot ve Kaynakça

Dergiye gönderilen çalışmalar "Chicago atıf ve referans stili" veya "APA 6" kurallarına göre hazırlanmalıdır.

a. CHİCAGO (DİPNOT) YÖNTEMİ:

Bilimsel çalışmada kullanılan kaynakların künyesi dipnot olarak sayfa altında gösterilir. İstifade edilen kaynakların ilk ve daha

sonra gösterilmesi aşağıdaki örneklere uygun olarak verilmelidir. Dipnotlarda eser künye bilgileri VİRGÜL; Kaynakçada ise NOKTA ile ayrılmalıdır.

Kitap:

a) Tek Yazarlı:

1. Halil İnalçık, Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet, Kronik Kitap, İstanbul 2016, s. 159.

2. İnalçık, Osmanlı'da Devlet..., s. 211-225.

1. Bilal N. Şimşir, Ege Sorunu, TTK, C. 2, Ankara 1989, s. 558.

2. Şimşir, Ege Sorunu, C. 2, 560.

Kaynakçada:

İnalçık, Halil. Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet. Kronik. İstanbul 2016.

Şimşir, Bilal N. Ege Sorunu. TTK. C. 2. Ankara 1989.

b) İki Yazarlı:

1. Ali Ayata ve Gökberk Yücel, Yeni Küresel Düzendeki Türk Dış Politikasının Kimlik Arayışı, Nobel, Ankara 2015, s. 58.

2. Ayata ve Yücel, Yeni Küresel Düzendeki..., s. 65-70.

1. Mehmet Kaan Çalen ve Halûk Kayıcı, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik, Bilgeoğuz, İstanbul 2014, s. 13.

2. Çalen ve Kayıcı, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Modern..., s. 21.

Kaynakçada:

Ayata, Ali ve Gökberk Yücel. Yeni Küresel Düzendeki Türk Dış Politikasının Kimlik Arayışı. Ankara: Nobel. 2015.

Çalen, Mehmet Kaan ve Halûk Kayıcı. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik. İstanbul: Bilgeoğuz. 2014.

c) Üç ve Daha Çok Yazarlı:

1. Mehmet Akif Okur v. dğr., *Avrasya Paradoksu Beklentiler ve Endişeler*, Nobel, Ankara 2013, s. 101.

2. Okur v. dğr., *Avrasya Paradoksu...*, s. 125.

1. Faruk Önal v. dğr., *Harb Mecmû'ası (Kasım 1915-Haziran 1918)*, TTK, Ankara 2019, s. 208.

2. Önal v. dğr., *Harb Mecmû'ası...*, s. 241.

Kaynakçada:

Okur, Mehmet Akif, Reha Yılmaz, Galip Çağ, Hatice Yazgan ve Sedat Demirci. *Avrasya Paradoksu Beklentiler ve Endişeler*. Nobel. Ankara 2013.

Önal, Faruk, Selman Soydemir, Kemal Erkan, Ahmet Temiz, Ömer Faruk Yılmaz ve Ahmet Uçar. *Harb Mecmû'ası (Kasım 1915-Haziran 1918)*. TTK. Ankara 2019.

d) Çeviri:

1. Liah Greenfeld, *Milliyetçilik Moderniteye Giden 5 Yol*, çev. Abdullah Yılmaz, Alfa, İstanbul 2017, s. 75.

2. Greenfeld, *Milliyetçilik Moderniteye...*, s. 98.

1. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 2019, s. 321.

2. Ostrogorsky, *Bizans Devleti...*, s. 333.

Kaynakçada:

Greenfeld, Liah. *Milliyetçilik Moderniteye Giden 5 Yol*. çev. Abdullah Yılmaz. Alfa. İstanbul 2017.

Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. TTK. Ankara 2019.

e) Kitap Bölümü veya Diğer Kısımlar:

1. Murat Baç, "Epistemoloji", *Çağdaş Epistemolojiye Giriş* içinde, haz. Nebi Mehdiyev, İnsan, İstanbul 2011, s. 22.

2. Baç, "Epistemoloji", s. 29.

1. İbrahim Şirin, "Türkiye'de Zihniyet Tarihçiliği ve Sabri Ülgener", Türk Tarihçileri içinde, ed. Ahmet Şimşek, Pegem, Ankara 2016, s. 241.

2. Şirin, "Türkiye'de Zihniyet Tarihçiliği...", s. 242-243.

Kaynakçada:

Baç, Murat. "Epistemoloji". Çağdaş Epistemolojiye Giriş içinde. Haz. Nebi Mehdiyev. İnsan. İstanbul 2011. s. 21-48.

Şirin, İbrahim. "Türkiye'de Zihniyet Tarihçiliği ve Sabri Ülgener". Türk Tarihçileri içinde. Ed. Ahmet Şimşek. Pegem. Ankara 2016. s. 239-257.

MAKALE:

a) Matbu:

1. Yusuf Ziya Bölükbaşı, "Türk Milliyetçiliğinde Antisemitizm: Hüseyin Nihal Atsız Yazıları Üzerine Bir İnceleme", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 20, S. 2 (Aralık 2019). s. 318.

2. Bölükbaşı, "Türk Milliyetçiliğinde Antisemitizm:...", s. 319.

1. Bülent Yıldırım, "Resmi Nüfus Sayımlarına Göre Bulgaristan'da Türk Nüfusu (1878 - 1934)", Türk Dünyası Araştırmaları, C. 109, S. 214 (Ocak-Şubat 2015)s. 94.

2. Yıldırım, "Resmi Nüfus Sayımlarına Göre Bulgaristan'da...", s. 95-99.

Kaynakçada:

Bölükbaşı, Yusuf Ziya. "Türk Milliyetçiliğinde Antisemitizm: Hüseyin Nihal Atsız Yazıları Üzerine Bir İnceleme". Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. 20, S. 2 (Aralık 2019). s. 293-320.

Yıldırım, Bülent. "Resmi Nüfus Sayımlarına Göre Bulgaristan'da Türk Nüfusu (1878 - 1934)". Türk Dünyası Araştırmaları. C. 109, S. 214 (Ocak-Şubat 2015). s. 93-108.

b) Online:

1. Nikolina Kunic, “Hırvat Lider Franjo Tudjman ve Neoklasik Yaklaşım İle Analizi”, Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi, C. 1, S. 1 (Nisan 2019), s. 18, erişim 02 Ocak 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/691744>.

2. Kunic, “Hırvat Lider Franjo Tudjman...”, s. 23.

Kaynakçada:

Kunic, Nikolina. “Hırvat Lider Franjo Tudjman ve Neoklasik Yaklaşım İle Analizi”. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi. C. 1, S. 1 (Nisan 2019). s. 17-33. Erişim 02 Ocak 2020. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/691744>.

ANSİKLOPEDİ MADDESİ:

1. M. Orhan Okay, “Ziya Gökalp”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV, C. 14, Ankara 1996, s. 126.

2. Okay, “Ziya Gökalp”, s. 127.

Kaynakçada:

Okay, M. Orhan. “Ziya Gökalp”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. TDV. C. 14. Ankara 1996, s. 124-128.

TEZ:

1. Gamze Yıldız Erduran, “Online Müşteri Şikayetlerinin Veri Madenciliği ile İncelenmesi” (Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 2017), s. 100.

2. Erduran, “Online Müşteri Şikayetlerinin...”, s. 110.

1. Emin Ünsal, “Girit’in Türk Hakimiyetinden Çıkışı” (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2009), s. 43.

2. Ünsal, “Girit’in Türk Hakimiyetinden Çıkışı”, s. 61-71.

Kaynakçada:

Erduran, Gamze Yıldız. “Online Müşteri Şikayetlerinin Veri Madenciliği ile İncelenmesi”. Doktora Tezi. Trakya Üniversitesi. 2017.

Ünsal, Emin. "Girit'in Türk Hakimiyetinden Çıkışı". Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi. 2009.

KURUM YAYINLARI:

1. Rüşumat Müdüriyeti, Ticâret-i Hâriciye İstatistik Mecmuası, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1917, s. 15.

2. Rüşumat Müdüriyeti, Ticâret-i Hâriciye..., s. 17.

Kaynakçada:

Rüşumat Müdüriyeti. Ticâret-i Hâriciye İstatistik Mecmuası. Matbaa-i Âmire, İstanbul 1917.

b. APA 6-METİN İÇİ KAYNAK GÖSTERİMİ

Kitap:

a) Tek Yazarlı Çalışmalar:

(Meriç, 1978: 70).

Kaynakçada:

Meriç, C. (1978), Mağaradakiler. İstanbul: İletişim Yayınları.

Makale:

(Çalen, 2017: 228).

Kaynakçada:

Çalen, M. K. (2017), "II. Meşrutiyet Döneminde İki Farklı Cengiz Han Tasavvuru", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 13 (4): 227-254.

Aynı yazarın, aynı yıl birden fazla eserine atıf yapılması durumunda: (Meriç, 1978a: 70; 1978b: 99).

b) İki yazarlı kitaplar ve makaleler:

Kitap:

(Şimşek ve Yalı, 2019: 35).

Kaynakçada:

Şimşek, A. ve Yalı, S. (2019), Gerçekte(n) Öyle mi Olmuş?, İstanbul: Yeniinsan.

Makale:

(Bölükbaşı ve Yücel, 2011: 103).

Kaynakçada:

Bölükbaşı, Y. Z. ve Yücel, G. (2011), “Cumhuriyetin Ötekisi Olarak Geleneksel Milliyetçilik ve Türk Ocaklarının Kapatılması”, Akademik Bakış e-Dergi, (26): 103-117.

c) İkiiden çok yazarlı kitaplar ve makaleler:

Kitap:

(Eldem vd., 2012: 58).

Kaynakçada:

Eldem, E., Goffman, D. ve Masters, B. (2012), Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul, (çev. Sermet Yalçın), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Makale:

İkiiden çok yazarlı makaleler de yukarıdaki örneğe göre hazırlanmalıdır.

ç) Kurum yayınları:

Metin içinde:

(DİE, 1995: 45).

Kaynakçada:

DİE (1995), 19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti (Ankara).

d) İnternet Kaynakları:

Metin içinde:

(Okur, 2013).

Kaynakçada:

Okur, M. A. (2013), "Büyük Ortadoğu Fırtınası ve Türkiye",
[https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/makifokur/
2013/10/26/buyuk-ortadogu-firtinasi-ve-turkiye](https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/makifokur/2013/10/26/buyuk-ortadogu-firtinasi-ve-turkiye), (15.06.2010).

Atıf dışındaki açıklamalar için dipnot kullanılmalıdır.

YAYIN POLİTİKASI

1. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi, farklı üniversitelerde görev yapan akademisyenlerin girişimleri sonucunda ortaya çıkan bilimsel bir yayındır. Nisan ve Ekim ayları olmak üzere yılda iki defa yayınlanır. Derginin dili Türkçe ve İngilizcedir.

2. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi, yayınlanan araştırmayı okuyuculara ücretsiz olarak ulaştırma ilkesini benimsemekte ve içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır. Açık Erişim Politikası, Budapeşte Açık Erişim Girişimi'nin (BOAI) kurallarına dayanmaktadır.

3. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi, yayınlanan makalelere Creative Commons Attribution (CC BY NC) lisansını uygulamaktadır. Makalenizi yayınlanmak üzere gönderirseniz, CC-BY-NC lisansının çalışmanıza uygulanmasını kabul etmiş olursunuz.

4. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi'ne yayınlanmak üzere gönderilen çalışmalarda, EASE (The European Association of Science Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınır.

5. Etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay çalışmada belirtilmeli ve belgelendirilmelidir. İzinle ilgili bilgilere makalenin yöntem bölümünde ve ayrıca ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur formunun imzalatıldığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

6. Makalenin araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlandığı ifade edilmeli, makale sonunda araştırmacılar; katkı oranı beyanı, varsa destek ve teşekkür beyanı, çıkar çatışması beyanı ve finansal destek beyanı vermelidir (Başvuru esaslarından biri de bu beyanın onaylanmasıdır.)

7. Makale yazarı, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/madergisi> linkini kullanarak makalesini sistem üzerinden yüklemelidir.

8. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi tematik özellikte bir dergidir. Yayınlanmak üzere gönderilen tüm makaleler öncelikle dergiye uygunluğu, özgünlükleri, metodolojisi, önemi, kalitesi ve etik yapısı açısından incelenir.

9. Tüm editörlük ve hakem değerlendirme süreci birbirini izleyen adımlara bölünebilir:

- Makaleye editör atanması,
- Atanan editör tarafından gelen çalışmanın dergiye uygunluğu üzerine ilk inceleme [reddetme veya ileri değerlendirme]
- Benzerlik kontrolü [reddetme veya ileri değerlendirme]
- Yazım ve Dil Editörleri tarafından inceleme [revizyon veya ileri değerlendirme]
- Çift taraflı kör hakemlik uygulamasına göre hakemlerin atanması [revizyon, reddetme veya kabul]
- Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olduğu durumlarda da yazı üçüncü bir hakeme gönderilir.
- Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler yazarlarına geri gönderilir. İstenen sürede geri dönmeyen yazarların çalışmaları yayından düşürülür.
- Değerlendirme süreci tamamlanan araştırmalar, yayın programına göre izleyen ilk sayıda yayınlanır.
- Yayınlanan makaleler için yazar/yazarlara telif ücreti ödenmez.
- Editör atanması ve ilk inceleme genellikle birkaç gün içinde yapılır. Yazım ve dil kontrol süreci genellikle 2 hafta, hakem raporlarının tamamlanması ise 2-4 hafta sürebilir. Yazarlara revizyon için verilen süre 2 haftadır.
- Gönderimin ardından yazarların sırasının değiştirilmesi, yazar adlarının silinmesi veya eklenmesine yönelik talepler dergi editörlerinin onayına tabidir. Bu talebi içeren ve tüm yazarların imzaladığı uygun bir dilekçe ile başvuru yapılmalıdır.

• Bir makalenin geri çekilmesine yalnızca en zorlayıcı ve kaçınılmaz nedenlerle izin verilecektir. Bir makalenin geri çekilebilmesi için tüm yazarlar tarafından imzalanmış bir geri çekme yazısının derginin iletişim adresini gönderilmesi gerekmektedir. Yazar(lar), bu hususta uygun bir bildirim alana kadar yazılarının geri çekilmiş olduğunu varsaymamalıdır.

10. İntihal ciddi bir problem ve bilimsel araştırmayı etkileyen en yaygın etik sorundur. Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi hiçbir şekilde intihale izin vermez. Tematik özellikteki dergide intihal kontrolü editörler ve intihal yazılımları ile yapılmaktadır. Dergimiz, %15'in altında intihal oranına sahip olan çalışmalarını kabul etmektedir. %15 oranının üzerindeki benzerlik durumunda Hakem Değerlendirmesi yapılmadan çalışmalar reddedilir.

11. İtiraz ve şikayetler Editör Kurulu tarafından COPE yönergeleri kapsamında ele alınmaktadır. İtirazlar, makalenin bilimsel içeriğine dayanmalıdır. İtiraz ve şikayete ilişkin nihai karar Baş Editör tarafından verilir. Yazarlar, itiraz ve şikayetleri için dergi@milliyetcilikarastirmalari.com adresinden e-posta yoluyla iletişime geçmelidir.

MAKALE YAYIN İLKELERİ VE DEĞERLENDİRME SÜRECİ

1. Makale dergiye gönderilmeden önce "Yazım Kuralları", "Yayın Politikası", "Telif Hakları", "Yazarların Sorumlulukları", "Açık Erişim Politikası" ve "Lisans Şartları" kısımlarını incelemeniz önerilir.

2. Makale değerlendirme süreci aşağıda belirtildiği gibidir.

- Makaleye editör atanması,
- Atanan editör tarafından gelen çalışmanın dergiye uygunluğu üzerine ilk inceleme [reddetme veya ileri değerlendirme]
- Benzerlik kontrolü [reddetme veya ileri değerlendirme]
- Yazım ve Dil Editörleri tarafından inceleme [revizyon veya ileri değerlendirme]
- Çift taraflı kör hakemlik uygulamasına göre hakemlerin atanması [revizyon, reddetme veya kabul]
- Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olduğu durumlarda da yazı üçüncü bir hakeme gönderilir.
- Hakemler tarafından düzeltme istenen makaleler yazarlarına geri gönderilir. Yazarlara revizyon için verilen süre minör revizyon için 2, majör revizyon için 4 haftadır. Belirtilen sürede geri dönmeyen yazarların çalışmaları yayından düşürülür.
- Değerlendirme süreci tamamlanan araştırmalar, yayın programına göre izleyen ilk sayıda yayınlanır.
- Yayınlanan makaleler için yazar/yazarlara telif ücreti ödenmez.
- Editör atanması ve ilk inceleme genellikle birkaç gün içinde yapılır. Yazım ve dil kontrol süreci genellikle 2 hafta, hakem raporlarının tamamlanması ise 2-4 hafta sürebilir.
- Gönderimin ardından yazarların sırasının değiştirilmesi, yazar adlarının silinmesi veya eklenmesine yönelik talepler dergi editörlerinin onayına tabidir. Bu talebi içeren ve tüm yazarların imzaladığı uygun bir dilekçe ile başvuru yapılmalıdır.
- Bir makalenin geri çekilmesine yalnızca en zorlayıcı ve kaçınılmaz nedenlerle izin verilecektir. Bir makalenin geri çekilebilmesi için tüm yazarlar tarafından imzalanmış bir geri çekme yazısının

AMAÇ-KAPSAM, YAZIM KURALLARI, YAYIN POLİTİKASI, MAKALE YAYIN İLKELERİ VE DEĞERLENDİRME SÜRECİ, TELİF HAKLARI, YAYIN ETİĞİ VE YANLIŞ UYGULAMA BİLDİRGESİ, MAKALE İŞLEME (APC) VE GÖNDERME ÜCRETİ, YAYINLANAN ÇALIŞMALARIN İSTATİSTİKLERİ, AÇIK ERİŞİM POLİTİKASI, DERGİ LİSANS ŞARTLARI

derginin iletişim adresini gönderilmesi gerekmektedir. Yazar(lar), bu hususta uygun bir bildirim alana kadar yazılarının geri çekilmiş olduğunu varsaymamalıdır.

TELİF HAKLARI

• Yazarlar telif hakkı dahil olmak üzere makaleye ait tüm imtiyaz ve diğer mülkiyet haklarını elinde tutar.

• Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi, yayınladığı makalelere Creative Commons Attribution (CC-BY-NC) lisansını uygulamaktadır.

• Makalenizi yayınlanmak üzere gönderirseniz, CC-BY-NC lisansının çalışmanıza uygulanmasını kabul edersiniz. (Bakınız: [Lisans Şartları](#)).

• Dergide yayınlanan makalelere telif hakkı ödenmez.

• Yazar(lar) makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanılmadığını, çalışma ile ilgili tüm yasal ve etik izinleri aldığını ve etik kurallara uygun hareket ettiğini taahhüt eder. (Başvuruda onay alınır)

• Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan makalelerde ifade edilen herhangi bir olgusal yanlışlık veya görüş yazarın kendisine aittir ve dergimizin bilgi, görüş veya bakış açısını yansıtmayabilir. Yazar(lar), telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslarca istenecek hak talebi veya açılacak davalarda Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun kendilerine ait olduğunu taahhüt eder. (Başvuruda onay alınır)

YAYIN ETİĞİ VE YANLIŞ UYGULAMA BİLDİRGESİ

Bu bildirge Committee on Publication Ethics'in "Code of Conduct and Best-Practice Guidelines for Journal Editors - 2011" kuralları ve Bilimsel Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama İlkeleri, Sürüm 3 esas alınarak hazırlanmıştır.

a) Editörün Sorumlulukları: Dergi editörü yapılan başvuruların uygunluğuna ve yayınlanıp yayınlamayacağına karar verir. Editör bu kararı verirken yazar veya yazarların ırkı, cinsiyeti, inancı, uyruğu, politik görüşüne göre değil gönderinin derginin yayın politikası ile uygunluğu, orijinalliği ve önemine göre karar verir. Dergi editörü başvuru ile ilgili kişisel bilgileri üçüncü kişilerle (hakemler, bilim kurulu üyeleri, yayıncı vs.) paylaşamaz. Editör veya hakemler reddedilen veya yayın aşamasında olan başvurularda yer alan bilgi ve belgeleri yazarın yazılı izni olmadan kendi araştırmalarında kullanamazlar.

b) Hakemlerin Sorumlulukları: Hakemler başvurunun yayına uygunluğu kontrol konusunda yayın kuruluna destek olurlar. Hakemler, gönderilen çalışmayı değerlendirirken adil, tarafsız ve yapıcı olmaya çalışmalıdır. Hakemler başvuruların geliştirilmesi ve olası hataların giderilmesi için yazarlara önerilerde bulunurlar. Hakemler incelenmek üzere gönderilen başvurusu konusunda kendini yetersiz hissettiklerinde veya incelemeyi zamanında yetiştiremeyecekleri durumlarda editörü bilgilendirmek zorundadır. Hakemler başvurularda yer alan bilgi ve fikirlerin güvenliğini sağlamakla yükümlüdürler. Bunları üçüncü kişilerle paylaşamaz veya kendi araştırmalarında kullanamazlar.

c) Yazarların Sorumlulukları: Sahte/hileli verilere dayanan çalışmalar kabul edilemez. Yazarlar, verilerin doğruluğunu ve özgünlüğünü garanti etmelidir. Eğer çalışma insan ögesini içinde bulunduruyorsa, uygun kurumsal otoritelerden onay alınmalı ve çalışmaya katılmış insanların izni alınmalıdır. Çalışmada kullanılan 3. kişilere ait ve telif hakkına haiz "veri toplama aracı, tablo, grafik, harita ve diğer görseller" için ilgili kurum veya kişi(ler)den yazılı izin alınmalıdır. Makale gönderim sürecinde Başvuru Listesinde ifade edilen ve makaleyi gönderen sorumlu yazar tarafından

kabul edilen şartlar diğer yazarlar tarafından da kabul edilmiş sayılır. Makaleye anlamlı bir katkısı olan tüm yazarlar, çalışmaya ortak yazar olarak dâhil edilmelidir. Katkısı olmayan kişilerin ortak yazar listesine dâhil edilmesi uygun değildir ve bu duruma müsamaha edilmeyecektir. Yazarlar dergimizin hakem ve editörleri tarafından önerilen makul yenilemeleri yapmayı kabul etmelidirler. Eğer yazar, kabul edilebilir nedenler olmadan yenilemeleri yapmayı reddederse, gönderilmiş olan makale reddedilecektir. Bütün yazarların, gönderilen makaledeki her hatayı düzeltmeleri ve doğru olmayan bilgileri geri çekmeleri gerekir.

Kaynaklar:

Committee on Publication Ethics (COPE). (2011, March 7). Code of Conduct and Best-Practice Guidelines for Journal Editors.

http://publicationethics.org/files/Code_of_conduct_for_journal_editors_Mar11.pdf

Bilimsel Yayıncılıkta Şeffaflık Ve En İyi Uygulama İlkeleri, Sürüm 3.

<https://blog.doaj.org/2018/01/15/principles-of-transparency-and-best-practice-in-scholarly-publishing-version-3/>

MAKALE İŞLEME (APC) VE GÖNDERME ÜCRETİ

- Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi, yazarlardan gönderi, işleme veya yayın için herhangi bir ücret almaz.
- Kaliteli yayını teşvik için kâr amacı olmayan bir girişimdir.
- Dergi, tüm makalelerin tam metinlerine anında ücretsiz erişim sağlar.

YAYINLANAN ÇALIŞMALARIN İSTATİSTİKLERİ

Dönem	Araştırma Makalesi	Çeviri Makale	Kitap İncelemesi
Nisan 2019	2	1	2
Ekim 2019	4	-	2
Nisan 2020	6	-	2
Ekim 2020	4	-	2
Nisan 2021	6	-	1
Ekim 2021	3	-	-
Nisan 2022	5	-	-
Ret Makaleler	17		
Geri Çekilenler	11		

AÇIK ERİŞİM POLİTİKASI

• Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi (MAD), yayınlanan araştırmayı okuyuculara ücretsiz olarak ulaştırma ilkesini benimsemekte ve içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır.

• Açık Erişim Politikası, Budapeşte Açık Erişim Girişimi'nin (BOAI) kurallarına dayanmaktadır.

DERGİ LİSANS ŞARTLARI

Lisans Şartları

- Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi, yayınladığı makalelere Creative Commons Attribution (CC-BY-NC) lisansını uygulamaktadır.
- Makalenizi yayınlanmak üzere gönderirseniz, CC-BY-NC lisansının çalışmanıza uygulanmasını kabul edersiniz.
- Daha fazla bilgi için bakınız:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legal-code.tr>

MİLLİYETÇİLİK

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ • JOURNAL OF NATIONALISM STUDIES

CİLT 4 SAYI 1 • VOLUME 4 ISSUE 1 / NİSAN • APRIL 2022 / ISSN 2667 - 4459

